

בית הספר לחינוך

ע"ש חיים וג'ואן קונסטנטינר

החוג לחינוך מיוחד וייעוץ חינוכי

בשם האבות

מעורבות אבות גרושים לא-משמורנים בחיי ילדיהם

עבודה לקראת התואר "מוסמך למדעי רוח" (MA)

במגמה לייעוץ חינוכי

על-ידי

נועה ענבר

העבודה בוצעה בהנחייתן של פרופ' רחל ארהרד ופרופ' אורנה כהן

נובמבר 2012

תודות

לפרופ' רחל ארהרד ולפרופ' אורנה כהן
על ההנחיה המעשירה, המאתגרת והמקצועית.
על החשיבה והתמיכה בשלבים השונים של עבודת המחקר
והבעת האמון שהביאו עבודה זו אל קו הסיום.

לעופר

על ההבנה והתמיכה החמה בכל צעד לאורך הדרך,
ועל ההורות המשותפת לשני ילדינו.

לאימי היקרה

על העזרה והתמיכה הפעילה ביותר שאפשרה סיום עבודה זו.

ולסיום

אני רוצה להודות לכל האבות אשר השתתפו במחקר,
פתחו את לבבם והסכימו לדבר על נושא כה רגיש וסבוך.
חלקם תיארו מצב של חוסר אונים בשל איבוד הקשר היומיומי עם ילדיהם,
חלקם סיפרו על קשיים בהתנהלות מול גרושתם,
וחלקם על השלמה עם המצב הקיים.
הקושי והמורכבות עלו מדברי כולם, לצד אהבה גדולה ודאגה לילדיהם.
כולי תקווה כי העיסוק ההולך וגובר באבהות המודרנית יתרום להעלאת המודעות בנושא,
לשמיעת קולם של האבות ולהגברת מעורבותם בחיי ילדיהם.

תקציר

מטרת מחקר זה הינה לבחון את הגורמים הקשורים למעורבות אבות גרושים לא-משמורנים בחיי ילדיהם, תוך התייחסות למאפיינים אישיים של האב וההיסטוריה ההתפתחותית שלו. המחקר מתבסס על המודל המערכתי של בלסקי (Belsky, 1984), לפיו קיימים קשרים בין משתנים הקשורים לאב לבין מעורבותו בחיי ילדיו.

הידע האמפירי בנושא הינו מצומצם ביותר, ולאור מספרם ההולך וגדל של ילדים להורים גרושים בישראל, המחקר הנוכחי מהווה נדבך נוסף בגוף הידע בתחום האבהות בכלל ובתחום אבות גרושים לא-משמורנים בישראל, בפרט.

המדגם כלל 102 אבות גרושים לא-משמורנים. המידע נאסף באמצעות שאלוני דיווח עצמי העוסקים במעורבות האבות בחינוך והתפתחות ילדיהם, ההתנסויות שלהם עם אביהם והאמונה ביכולתם ההורית. בנוסף, השיבו האבות על שאלון רקע המורכב משלוש קבוצות של משתנים; משתנים סוציו-דמוגרפיים, מאפייני המערכת המשפחתית (משתנים מבניים) ומשתנים הקשורים לתהליך הגירושין בשלביו השונים.

ממצאי המחקר מלמדים על קשר חזק בין אמונת האבות ביכולתם להיות אבות משמעותיים עבור ילדיהם, לבין מעורבותם בחייהם. עם זאת, לא נמצא קשר בין ההתנסות של האב עם אביו שלו בילדות לבין מעורבותו בחיי ילדיו. באשר למשתני הרקע, נמצאו קשרים בין גיל האבות, מצבם הכלכלי ומספר שנות השכלה לבין מעורבותם בחיי ילדיהם; ככל שהאבות יותר צעירים מבוססים ומשכילים, מעורבותם בחיי ילדיהם גדלה. עוד נמצא כי משתנים שונים הקשורים להסדרי הראייה, כגון קיומם של ימים קבועים בהסדר, תורמים למעורבותם. הדיון בממצאים נערך תוך התייחסות לשינויים בתפיסת התפקיד של אבות בכלל ואבות גרושים בפרט, ולמורכבות הנוצרת מסיוס קשר הנישואין ויציאת האב למגורים מחוץ למערכת המשפחתית.

ממצאי המחקר מסייעים בהבנת המשתנים התורמים למעורבות רבה יותר של אבות גרושים בחיי ילדיהם. ידע זה יכול לסייע לגורמים הטיפוליים בקביעת יעדי טיפול ממוקדים, מתוך הבנה שעל-מנת שהמעורבות ההורית תגדל, אבות לא משמורנים נזקקים לרמה גבוהה של בטחון עצמי ביכולתם לתפקד כהורים משמעותיים עבור ילדיהם, דבר אותו ניתן לטפח באמצעות הדרכה ממוקדת במיומנויות הוריות.

אבי היה אלוהים ולא ידע/יהודה עמיחי

אבי היה אלוהים ולא ידע.

הוא נתן לי את עשרת הדברות לא ברעם ולא בזעם,

לא באש ולא בענן אלא ברכות ובאהבה.

והוסיף לטופים והוסיף מלים טובות, והוסיף "אנא"

והוסיף "בבקשה".

וזימר זכור ושמור בניגון אחד והתחנן ובכה בשקט

בין דיבר לדיבר,

לא תישא שם אלוהיך לשוא, לא תישא, לא לשוא,

אנא, אל תענה ברעך עד שקר.

וחיבק אותי חזק ולחש באוזני,

לא תגנוב, לא תנאף, לא תרצח.

ושם את כפות ידיו הפתוחות על ראשי בברכת יום כיפור.

כבד, אהב, למען יאריכון ימיך על פני האדמה.

וקול אבי לבן כמו שער ראשו.

אחר כך הפנה את פניו אלי בפעם האחרונה

כמו ביום שבו מת בזרועותי

ואמר: אני רוצה להוסיף שניים לעשרת הדברות:

הדיבר האחד-עשר, "לא תשתנה"

והדיבר השניים-עשר, "השתנה, תשתנה"

כך אמר אבי ופנה ממני והלך

ונעלם במרחקיו המוזרים.

מתוך ספר: "פתוח סגור פתוח" תל אביב 1998 ע' 85

תוכן עניינים

1	סקירת ספרות .....
1	הקדמה .....
2	1. אבהות .....
2	1.1 שינויים בזהותו ותפקידו של האב .....
8	1.2 הגדרת המושג "מעורבות אבות" .....
9	1.3 חשיבות מעורבות אבות בחיי ילדיהם .....
10	2. גירושין .....
13	3. אבות בגירושין – מעורבות אבות גרושים לא-משמורנים .....
13	3.1 גיבוש הזהות ההורית לאחר הגירושין .....
14	3.2 חשיבות מעורבות אבות גרושים לא משמורנים בחיי ילדיהם .....
15	3.3 מידת המעורבות של אבות לא משמורנים על פי מחקרים עדכניים ....
17	4. מסגרת תיאורתית – המודל המערכתי של בלסקי .....
19	5. גורמים התורמים למעורבות האב הלא-משמורן .....
19	5.1 מאפיינים אישיותיים והיסטוריה התפתחותית .....
19	5.1.1 הקשר הבן-דורי .....
22	5.1.2 אמונה ביכולת האב .....
25	5.2 מאפיינים סוציו-דמוגרפיים .....
26	5.3 מאפיינים מבניים .....
27	5.4 מאפיינים הקשורים לתהליך הגירושין והשלכותיו .....
28	סיכום סקירת ספרות והשערות המחקר .....
29	שיטה .....
29	משתתפים .....
30	כלי המחקר .....
32	הליך .....
33	ממצאים .....
44	דיון .....
57	בבליוגרפיה .....
80	נספחים .....
80	נספח א' - טופס מידע על המחקר והסכמה להשתתפות במחקר .....
81	נספח ב' – שאלון פרטי רקע .....
83	נספח ג' - שאלון מעורבות אבות (IFI) .....

86	..... נספח ד' – שאלון הקשר הבן-דורי (PBI)
87	..... נספח ה' – שאלון אמונה ביכולת (PSOC)
88	..... נספח ו' – טופס קבלת התוצאות והשתתפות במחקר עתידי
89	..... נספח ז' – לוחות
89	..... לוח 1 – עקביות פנימית של מעורבות אבות
89	..... לוח 2 – עקביות פנימית של הקשר הבן-דורי
89	..... לוח 3 – עקביות פנימית של אמונה ביכולת
90	..... לוח 4 - מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של המשתתפים
90	..... לוח 5 - מאפיינים הקשורים למבנה המערכת המשפחתית
91	..... לוח 6 - מאפיינים הקשורים לתהליך הגירושין והשלכותיו

סקירת ספרות

הקדמה

לו מחקר זה היה נערך לפני שלושים שנה, יש להניח כי שאלת מעורבות האב בחיי ילדיו, במיוחד לאחר הגירושין, היתה מתמקדת בתחום האינסטרומנטלי של פרנסה. חלוקת התפקידים היתה ברורה ומוגדרת: הנשים גידלו את הילדים, הגברים המשיכו לעבוד כהרגלם (Cabrerera, Tamis-LeMonda,) (Bradley, Hofferth & Lamb, 2000; Parke, Dennis, Flyer, Morris Leidy, & Schofield, 2005). כיום המצב מורכב יותר ונראה כי חלוקת תפקידים מסורתית זו משתנה בשנים האחרונות, ולו במישור ההצהרתי. ועדיין, בשיח העוסק במשפחתיות בעידן הנוכחי קיימות טענות סותרות לגבי התפקידים והזהויות ההוריים (הקר, 2003). יש הסוברים כי הגבולות המגדריים עברו תהליך של טשטוש, ולעומתם ישנם הטוענים כי התפקידים והזהויות ההוריים עדיין מובנים באופן מגדרי – קרי, האם היא ההורה המטפל העיקרי. כך או כך, מקריאה של ספרות מחקרית בנושא, אין ספק כי העיסוק בשאלת האבהות הפך לאינטנסיבי יותר בעשורים האחרונים, ואיתו גם השינויים בהגדרת המושג אבהות, שינויים אשר מעוררים בקרב אבות קשיים רבים בבואם לגבש את זהותם הרצויה כאבות המעורבים בחיי ילדיהם. המשימה הופכת למורכבת עוד יותר במקרים בהם הנישואים מסתיימים והמערכת המשפחתית נאלצת לעבור תהליך התארגנות מחדש, במסגרתו נבנית ומתעצבת מחדש מערכת היחסים בין האב לילדיו.

בהתבסס על המודל המערכתי של בלסקי (Belsky, 1984), מחקר זה בא לבחון את תרומתם של מאפיינים אישיותיים נבחרים על מעורבותם של אוכלוסיית אבות ייחודית - אבות גרושים לא-משמורנים (קרי, אבות אשר ילדיהם אינם מתגוררים עימם בעקבות הגירושין) בחיי ילדיהם. מטרת המחקר הנוכחי הינה לבחון עד כמה מאפיין בן-דורי של התנסות האב בגרוש עם אביו שלו ומאפיין אישיותי של אמונה ביכולתו של האב תורמים למעורבותו בחיי ילדיו לאחר הגירושין. כמו כן, ייבדקו משתני רקע, חלקם סוציו דמוגרפיים, כגון גילו של האב, השכלתו ומקצועו, חלקם קשורים למבנה המערכת המשפחתית (משתנים מבניים) כגון מספר הילדים ומספר שנות גירושין ונישואים מחדש, וחלקם קשורים לתהליך הגירושין בשלבי השונים כגון היוזמה לגירושין ותדירות המפגשים של האב עם ילדיו, והאם ובאיזה אופן הם מנבאים את מעורבותו של האב בחיי ילדיו.

מספר גורמים הביאו אותנו לבחון פלח זה באוכלוסיית האבות; אירוע הגירושין, אשר בעקבותיו התא המשפחתי עובר שינוי מהותי, מחייב את שני ההורים לבחון ולעצב מחדש את זהותם ההורית. בשל גורמים שונים, ביניהם העובדה כי בישראל נותרה על כנה חזקת הגיל הרך, המקנה לאם עדיפות כהורה המשמורן לילדים עד גיל שש, במרבית המקרים ניתנת המשמורת לאם. חוסר הבהירות לגבי תפקידו של האב, לצד ההגדרה של אב "לא משמורן", הופכים את תהליך עיצוב הזהות למאתגר במיוחד.

בנוסף, התופעה של סיום קשר הנישואים בדרך של גירושין הינה תופעה הולכת וגדלה, וגוף המחקרים סביבה נרחב. במהלך העשורים האחרונים נערכו מחקרים אשר באו לבחון את השלכות הגירושין על

הילדים, ובפרט את ההשפעה של הגירושים על מעורבות ההורים ביחסים עם ילדיהם, אולם רב המחקרים התמקדו בנקודת המבט של האם או בתשולם המזונות (Amato, Meyers & Emery, 2009; Benson, Bueheler & Gerard, 2008). התנהלות זו הושפעה מהראיה הכללית בנוגע להורות; התפיסה לפיה האישה היא "האחר המשמעותי" העיקרי או הבלעדי לטיפול בילד הותירה את הגברים מחוץ לדיון בהקשר זה (Risman, 1987). בשנים האחרונות, במקביל לדיון מחודש, אקדמי ופופלארי כאחד, בגבריות בכלל ובאבהות בפרט, החלו לבחון את נושא הגירושין מנקודת מבטו של האב. המחקרים אשר עסקו באבות לא-משמורנים בחנו את כמות ואיכות הקשר בין הילדים לבין האב הלא-משמורן ואת הזהות התפקידית של האב (Furstenberg, Nord, Peterson & Zill, 1983; Harris, Furstenberg & Marmer, 1998; Ihinger-Tallman, Pasley & Buehler, 1993; Lamb, Pleck, Charnov & Levine, 1987; Nord & Zill, 1996; Palkovitz, 2002; Tamis-LeMonda and Cabrera, 2002). למעשה, לאחר שנעדרו מכמעט כל המחקרים הקודמים לגבי משפחה, בעשורים האחרונים האבות הפכו למוקד התעניינות (Furstenberg & Weiss, 2000; Booth, Scott & King, 2010; Flouri, 2006).

לצד התעוררות זו, בולט העדרם של מחקרים הבוחנים את הגורמים התורמים למידת מעורבותו של האב בחיי ילדיו (Lamb, 2002). המחקרים אשר בוחנים את השפעתם של מרכיבי אישיות האב על מעורבותו בחיי ילדיו מראים כי מאפיינים אישיותיים מהווים השפעה מכרעת על מידת המעורבות (באום, 2000; Belsky, 2004), אולם מדובר בקומץ מחקרים מועט ויש מקום להרחבת הידע הקיים באמצעות מחקרים אמפיריים נוספים. בנוסף, גוף המחקרים הקיים בארץ הינו מצומצם ביותר (Hacker, 2005) ובכך חדשנותו של המחקר, אשר יוסיף נדבך תיאורטי לידע החסר בתחום האבהות בכלל ובתחום אבות גרושים לא-משמורנים בפרט. ממצאי המחקר עשויים לתרום לידע החסר בקרב אנשי הטיפול העוסקים בתחום הגירושין בהבנת השפעת המאפיין הבן-דורי בדבר התנסויותיו של האב הלא-משמורן עם אביו שלו והמאפיין האישייתי של אמונה ביכולת, המקדמים או מעכבים את מעורבות האבות, לצד משתנים סוציו-דמוגרפיים, מבניים וכאלו הקשורים לתהליך הגירושין בשלביו השונים, ובכך לתת לאבות כלים לתמוך במערכת המשפחתית ולהקל במעט על הסתגלות הילדים והוריהם לגירושין.

1. אבהות

1.1 שינויים בזהות ותפקידו של האב

עד לפני מספר עשורים, המושג "הורות" נקשר ב"אמהות". ההנחה הייתה, כי יש להתייחס אל האם כבעלת האחריות הראשונית על הטיפול (cargiving) בילדיה, וכי האב חסר יכולת לקחת חלק במשימה זו ותפקידו המרכזי הינו לדאוג לפרנסת המשפחה (Parke, Dennis, Flyer, Morris, Leidy, &)

(Schofield, 2005; Cabrera, Tamis-LeMonda, Bradley, Hofferth & Lamb, 2000). לפיכך, כמעט כל התיאורטיקנים הפסיכולוגים, וביניהם פרויד, מאהלר, ויניקוט ובלבי, הבליטו את חשיבותו המרכזית והבלעדית של הקשר אם - תינוק בהשוואה לכל קשר אחר, וייחסו לאב ולתרומתו בגידול ילדים משמעות פסיכולוגית שולית (Parke et al., 2005). למעשה, רק בסוף שנות ה-70 החלו התיאורטיקנים והחוקרים לשפוך אור חדש על משמעות האבהות ועל תפקידם במהלך התפתחות הילד. מגמה זו הואצה ובשנים האחרונות גובר העניין באב החדש, "New Father", בשינוי בתפקידי האבות במשפחה והפיכתם ל"שחקני מפתח" (Lamb & Oppenheim, 1989; Russell & Radojevic, 1992). ה"אב החדש" הוא אב המודע לצד האמוציונאלי שלו, המעוניין להיות בחברת ילדיו ולצור עמם קשרים רגשיים משמעותיים. זהו גבר היוצר סדר עדיפויות חדש המאפשר לו לחלוק עם אם ילדיו את הטיפול בילדים ואת הדאגה להם (Lupton & Barcelly, 1997; Burghes, Clark & Cronin, 1997).

המושג אבהות הפך להיות אף מורכב יותר עם השנים ועם היווספות סוגי המשפחות החדשות (זוגות הומו/לסביים המגדלים ילדים, בנק הזרע בו התרומות לרב אנונימיות ועוד) ולכן נראה כי ההגדרה לאבהות צריכה לטמון בחובה רכיבים ביולוגיים, חברתיים ומשפטיים גם יחד. מנקודת מבט פילוסופית, אבהות מסמלת קשר ביולוגיה אשר מלווה בד"כ, אך לא בהכרח, במעורבות בחיי הילד ובלקיחת אחריות (Marsiglio, 1991). לעומת זאת מנקודת מבט קונסטרוקטיביסטית, המימד החברתי באבהות הוא המשמעותי ביותר (Day, 1998; Sullivan, 2000; Walker & MacGraw, 2000). כתוצאה מכך, התנהגות האבות חשובה יותר מאשר הזהות שלהם, ראייה לכך שאבות יכולים לפתח קשר חם ואוהב גם עם ילדים שאינם ביולוגית שלהם, כמו הילדים של בנות זוגם (Dowd, 2000).

במחקרה של הקר (2003) נשאלו המרואיינים מספר שאלות לגבי "אמהות" ולגבי "אבהות". באופן מעניין, נפח התשובות שהוקדש על-ידי המרואיינים ל"אבהות" היה יותר מכפול מזה שהוקדש ל"אמהות", אולם לא ניתן היה לזקק תמות חוזרות בדבר מהות התפקיד האבהי. לדברי החוקרת, דווקא המלל הרב העיד על הקושי להגדיר מהי "אבהות", ועל הצורך להתלבט, להסביר, לפרט ולהדגים, במקום שבו חסרות "אמיתות" ידועות ומקובלות, "אמיתות" הקיימות לגבי אמהות.

העמקה בספרות המחקרית מעלה כי גם היום, ההגדרות לגבי התפקיד האבהי ברורות פחות מהגדרות תפקיד האם וטעוונות הבהרה. הן נעות בין מפרנס, מטפל, שותף, מלמד, מגן. הן תלויות תקופה, חברה ומסגרת משפחתית. יש הטוענים כי הבלבול הקיים לגבי הזהות התפקידית של האב תמשיך עד שיפתחו את המושג וייאספו עוד עדויות מחקריות בנושא (Fletcher, 2002). להלן תמונה כוללת של השינויים בהגדרת המושג "אבהות" ובהות תפקיד האב, הן ברמה התפיסתית הצהרתית והן ברמה המעשית, ואת הגורמים להם כפי שמתוארים בספרות המחקרית.

1.1.1 שינויים בזהותו ותפקידו של האב ברמה ההצהרתית

"It is a wise father that knows his own child."

-William Shakespeare

מרבית המחקרים מעידים על כך שזהותו של האב ותפקידו המוצהר השתנו עם השנים (Lamb, 2000; Pleck & Pleck, 1997; La Rossa, 1997; Rohner & Veneziano, 2001).

מראשית הימים, מבנה המשפחה היה פטריארכאלי, כאשר האב עמד בראש המשפחה ותפקידו המרכזי היה להטיל משמעת ולחנך. במאה ה-19 הוסט המוקד מתפקידו הסמכותי והציפייה מאבות היתה כי יפרנסו את משפחתם, תפקיד שלעיתים הרחיק את האב מילדיו וסמכותו כראש המשפחה פחתה (Pleck & Pleck, 1997). בשנות החמישים של המאה ה-20 טענו הסוציולוגים טלקוט פרסונס ורוברט ביילס (Parsons & Bales, 1955) כי בעידן הקפיטליסטי יש לגבר במשפחה תפקיד אינסטרומנטלי של המפרנס ושל המקשר בין המשפחה לבין העולם שמחוץ לה. תפקיד האישה, לעומת זאת, הוא תפקיד אקספרסיבי, הכולל לידה, טיפול בילדים וטיפוח הרווחה הרגשית של בני המשפחה. חלוקת התפקידים הזאת, טענו פרסונס וביילס, ממקסמת את היכולות הסגוליות של הגבר ושל האישה, מונעת תחרות ביניהם ומשרתת את המשק הקפיטליסטי הזקוק לעובדים נטולי אחריות משפחתית (Parsons & Bales, 1955).

רק באמצע שנות ה-70 של המאה ה-20 החלה התקופה של Hawkins (1992) קורא לה "the feminization of the family". האב נדרש להיות רגיש לילדיו ומעורב בטיפול היומיומי בהם – הפיזי והנפשי (Rohner & Veneziano, 2001). גם כניסתן המסיבית של נשים לשוק העבודה בשכר תרם לשינוי זה בתפיסת האבהות (הקר, 2012).

בהתאמה לשינויים בציפיות מהאבות, השתנתה הגדרת האבהות במהלך המאה האחרונה ממפרנסים למטפחים/מזינים (Dubbert, 1979; Atkinson & Blackwelder, 1993), והתחולל מעבר מדיבור על "אמהות" ו"אבות" לדיבור על "הורות" נטראלית מבחינה מגדרית (Cabrera et al., 2000).

נקודת ראותם של הגברים גם היא עברה שינויים בשנים האחרונות, כאשר רבים החלו להגדיר מחדש את מושג האבהות ככולל יותר מעורבות וטיפוח (nurturing) של הילדים (Rohner & Veneziano, 2001; Dowd, 2000). חלקם אף מעידים על רצונם להיות מעורבים יותר ולהגדיל את הזמן שהם מבלים עם ילדיהם ודואגים לבית (Daly, 1993; Lamb, 1997). יש לציין כי מעצם היותה תפיסה הצהרתית, רמה זו אינה מעידה בהכרח על המצב בפועל, או על תפיסה זהה בקרב בנות הזוג של אותם גברים.

1.1.2 שינויים בזהותו ותפקידו של האב ברמה המעשית

ברמה המעשית הדעות מרובות והמחקרים מציגים תמונה מורכבת; החוקרים העוסקים באבהות המודרנית חלוקים בדעתם לגבי האופן בו יש להביט בתופעת המעורבות ההולכת וגוברת של אבות במשפחה – האם אכן נוצרה קבוצה של "אבות חדשים" ומעורבים יותר, האם בכדי שהדבר יתבצע יש צורך בשינוי מהותי יותר בחלוקת העבודה המגדרית, או שמא תופעת המעורבות הגוברת והולכת הינה ברמה ההצהרתית בלבד, וברמה המעשית המצב נותר כשהיה.

1.1.2.1 "האבות החדשים"

לדברי Furstenberg (1998), אבות כיום "עושים אבהות" בצורה שונה מאשר בעבר. למרות שהמציאות אינה מתקדמת כמו הרטוריקה, יש עדויות לכך שאבות יותר קשורים רגשית לילדיהם, יותר מעורבים בחייהם ודוגלים ביותר שוויון בציפיות מתפקידי מגדר (Lamb, 1986; Park, 1995). מחקרים מצביעים על מגמה של שינוי המתבטאת במספר הולך וגדל של אבות המעורבים בגידול ילדיהם ומשקיעים זמן רב יותר לטיפול בילדים (McBride, Brown, Bost, Shin, Vaughn & Kort, 2005). פלאק ומקיאדרלי (Pleck & Masciadrelli, 2004) טוענים כי הורות האב שווה להורות האם בתפקידה ומבססים את דבריהם, בין השאר, על מחקר אשר נערך בארה"ב, בו העידו 23% מהנשים העובדות, שלהן ילד מתחת לגיל 5, כי האב הנו המטפל העיקרי בילדים בזמן שהן נמצאות בעבודה. מחקר אחר מגלה, כי הזמן שמבלים גברים עם ילדיהם גדל באופן משמעותי בשנים האחרונות לממוצע של 2.3 שעות ליום עבודה בארה"ב (Dowd, 2000). על פי מחקרים אלו, נראה כי אנו נמצאים בעיצומו של תהליך השינוי, בו נבחנות התפיסות המסורתיות של חלוקת התפקידים בין בני הזוג. מחד קיימת לגיטימציה רבה למעורבות של הגבר, ומאידך קיימות דרישות חברתיות-סביבתיות הולכות וגדלות, עקב מעורבות הנשים במעגל העבודה, המצריכות את שותפות הגבר בטיפול בילדים ובמשק הבית (שי-קפלן, 1998; הקר, 2012).

עוד נמצא כי התנהגותם של אבות המעורבים בגידול ילדיהם נתפסת בעיניהם כחלק מזהותם הגברית וכי מעורבות זו לא רק שאינה פוגעת בדימויים הגברי, אלא מוסיפה לו ממד נוסף ומעשירה את אישיותו וזהותו העצמית (Cohen, 1995). מחקר אשר נערך בישראל (לוי, 1998) מצביע על שינוי שחל בגבריות ובאבהות הישראלית. לוי מצא כי בזירה הפרטית-משפחתית, הגבריות אינה נתפסת עוד כתפקיד חד ממדי של מקור פרנסה. בנוסף מתקיימים בזירה הפרטית, לפי לוי, שיתוף פעולה, ביטויי רגש ומעורבות גבוהה יותר בחינוך הילדים.

1.1.2.2 חלוקת העבודה נותרה על כנה

על אף מחקרים אלו, המעידים על תמורות בדפוסי האבהות, קיימת הטענה כי לצד השינויים החברתיים והכלכליים אשר יצרו מחסור בידיים עובדות והכניסו את הנשים לשוק העבודה, והמהפכה הפמיניסטית אשר גם בעקבותיה הפסיקה הפרנסה להיות נחלתם הבלעדית של הגברים, לא הוצגו

רעיונות והמחשה של גברים דואגים ומטפלים בבית. הלכה למעשה, מדובר בשינוי שהתחולל בעולם העבודה, ללא שינוי מקביל בחלוקת העבודה בבית (Wall & Almond, 2007). כניסת נשים לשוק העבודה אמנם צמצמה את הפער בין הזמן אותו מקדישות הנשים לעבודות הבית וגידול הילדים לבין הזמן אותו מקדישים הגברים לעבודות אלו, אולם צמצום הפער נובע מירידה בהשקעת הזמן של הנשים ולא מעליה משמעותית בהשקעת הזמן של הגברים. למרות שכיום אבות מבליים זמן רב יותר עם ילדיהם בהשוואה ללפני כ-30' שנה, מעורבותם בעבודות הבית ובטיפול בילדים, במיוחד עם ילדים צעירים, הינה נמוכה מאוד בהשוואה לזו שהאמהות לוקחות על עצמן (Wall & Almond, 2007). למשל, בארה"ב ובאנגליה, בעוד שהזמן שהאבות משקיעים בעבודות הבית עלה מ-105-90 דקות ביום בשנות ה-60' ל-173-148 דקות בשנות ה-2000, הזמן שהנשים משקיעות בשנת ה-2000 נע בין 360 דקות ביום ל-425 דקות (Kan, Sullivan & Gershuny, 2011).

ממחקרים אלו ניתן לראות כי קיים שינוי הדרגתי בדפוסי חלוקת העבודה המגדרית, אולם הדרך לשיוויון בשוק העבודה הינה ארוכה והחסמים הקיימים בדרך הינם רבים, ביניהם חסמים אינטראקטיביים ומוסדיים, אשר בכל אחד מהם מעורבות פעולות ותגובות הדדיות מורכבות הנובעות מאידיאולוגיה מגדרית (Risman, 2004). יש הטוענים כי הזהות האבהית אינה מנותקת מהזהות הגברית וכל זמן שהטיפול והדאגה היומיומיים יוגדרו כנשיים הסוציאליזציה הגברית תתנגד להם (Dowd, 2000). ואכן, למרות הניסיון לתאר אבהות במונחים חדשים, קיימת אינדיקציה לכך שגם כאשר גברים מתפקדים כאבות מעורבים, הם עדיין מחזיקים בעמדות וחשים תחושות שמקורם בחלוקת התפקידים המסורתית (Coltrane, 2000). טענה נוספת היא כי עדיין, פרנסת המשפחה ממשיכה לשחק כציפיית תפקיד הדומיננטית מהאב (Pleck & Pleck, 1997), וכי גם האבות עדיין רואים את תפקידם המרכזי כמפרנסים (Lamb, 2000; Pleck & Pleck, 1997).

טענות אלו תואמות לממצאים בדבר חלוקת העבודה בין נשים לגברים בישראל. בדומה למתרחש במדינות אחרות, גברים עובדים יותר שעות מנשים תמורת שכר ונשים עובדות יותר שעות מגברים בעבודות ללא שכר הקשורות לצורכי משפחתן (גרוס וסבירסקי, 2003). בשונה מגברים, אחד הגורמים המרכזיים לעבודת נשים במשרה חלקית הוא מחויבותן לעבודות הכרוכות בטיפול במשפחה (סקר כוח אדם, 2000; שטייר, 1995). על פי נתוני הלמ"ס משנת 2009, 79% מהגברים בישראל ו-81% מהנשים סבורים כי "בני זוג עובדים צריכים לשאת באופן שווה בנטל עבודות הבית". בפועל, בקרב זוגות נשואים ששניהם עובדים, ב-49% מהבתים רק הנשים מנקות, ב-34% שניהם ורק ב-4% הגברים בלבד; ב-76% מהמשפחות הנשים בלבד מטפלות בילדים, ב-21% שניהם ורק ב-1% הגברים בלבד.

יש הסוברים כי אותה חלוקת עבודה במשפחה, על-פיה נשים אחראיות על העבודה בבית, לרבות הטיפול בילדים, ואבות אחראיים על הפרנסה, היא אחד הביטויים המרכזיים של ההבניות המגדריות של "נשיות" ושל "גבריות" (Cahn, 1999).

לסיכום, נראה כי על אף השינויים החברתיים, הקדמה, השוויון והתובנה בדבר תרומת מעורבות האב למשפחה ולילד, עדיין אחריות ניהול משק הבית וגידול הילדים מוטלת ברובם המכריע של המשפחות על האם. במשפחות מודרניות רבות נמשך דפוס ההורות המסורתי, לפיו האם היא האחראית על גידול הילדים ואילו האב "עוזר לה". אמנם מעורבות האב בגידול הילדים גדלה, אם נוכח רצונו של האב ואם משום יציאת האם לעבודה, בכל זאת קיים עדיין פער גדול בין הצהרת הכוונות של האבות לבין מימושו (עמית, 1998).

1.1.2.3 "אין חדש תחת השמש"

המחזיקים בדעות הקיצוניות ביותר כנגד התפיסה ההצהרתית של מעורבות מתגברת של אבות, טוענים כי בניגוד לדגש שניתן על תהליכים המטשטשים גבולות מיגדריים של הורות, אין חדש של ממש תחת השמש לא רק בחלוקת התפקידים במשפחה אלא גם בטיב ובחוזק הקשר בין אמהות ואבות לילדיהם. לדבריהם, נשים הן עדיין ההורה העיקרי במשפחה. הן, ולא האבות, משקיעות מזמןן לטיפול בילדים ויוצרות עמם את הקשרים הנפשיים המשמעותיים (Fineman, 1995).

1.1.3 שינויים בזהותו ותפקידו של האב - אבהות כמהות נפרדת מאמהות

ניכר כי עדיין קיימים מחסומים מבניים, תרבותיים, משפחתיים ואישיים להפיכת בני הזוג שווים מההיבט של עבודת המשפחה. מאידך, האם הדבר בהכרח מצביע על כך שהאבות פחות "משקיעים" או "מעורבים" מהאמהות? האם האמהות הטיפוסית צריכה להיות אמת מידה להורות נורמטיבית? כלומר, האם יש לבחון את האבהות על פי אותם פרמטרים בהם בוחנים אמהות, או שמא יש ליצור קריטריונים חדשים לדיון באבהות בשל האופן השונה על פיו מתנהלת האבהות (Malin, 1998)? יותר ויותר חוקרים בתחום מצביעים על כך, שיש צורך להביט באבהות באופן שונה מאמהות וכי אבהות נעשית בפרקטיקה באופן אחר מאמהות, או במילים אחרות – "Fathers do not mother" (Marsiglio, Day & Lamb, 2000).

ואכן, מחקרים מצאו כי אמהות ואבות תורמים בדרכים שונות להתפתחות ילדיהם. ההבדל המבוסס ביותר בין אבות לאמהות מצוי בטיב יחסי הגומלין שהם מקיימים עם הילדים. אמהות בדרך כלל מקדישות את זמןן למשימות היום יומיות הכרוכות בטיפול בילדים, ואילו האבות משתתפים בפעילויות הקשורות לבילויים, פעילויות אינטנסיביות הדורשות מחויבות לזמן ואינטראקציה (למרות שבמונחים אבסולוטיים אמהות מבלות יותר זמן עם ילדיהם במשחק) (Dufur, Howell, Downey, Ainsworth & Lapray, 2010; Hofferth, 2003). גם אופי המשחק שונה - אבות נוטים לשחק עם ילדיהם במשחקים גופניים למיניהם, היוצרים אצל הילד רמת עוררות גבוהה, בעוד אמהות משתמשות באובייקטים מעורבים ומתווכים (Lamb, 1997).

מסקירת מחקרים מן השנים האחרונות בתחום, ניכר כי יש ניסיון להגדיר את האבהות החדשה במונחים הלקוחים הן מעולם המושגים ה"אימהי" כגון Caring ו-Nurturing, והן מעולם המושגים "הגברי/אבהי" - כלכלה, פרנסה, משמעת וכיוצא בזה. כך לדוגמא מוצג המושג "אבהות אחראית", שמשמעה מעורבות רגשית וכלכלית בחיי הילדים (Marsiglio, Day & Lamb, 2000).

לסיכום, נראה כי ברמה התפיסתית/הצהרתית אבות תופסים את האבהות שלהם כמאוד משמעותית ורואים בבילוי זמן עם ילדיהם את המאפיין של הורות טובה, אך לא ברור האם הם מוציאים לפועל תפיסה זו. הסיבות לכך מגוונות; העדר תמונה מגובשת של דמות "האב הטוב" בניגוד לדמותה של "האם הטובה", ציפיות של החברה מהאבות כי ימשיכו לקחת על עצמם את עיקר האחריות לפרנסת המשפחה, תפקיד האם כ"שומרת סף", היעדר רצון ויכולת לגייס מיומנויות "נשיות" לתקשורת עם הילד ועוד. לצד זאת, הספרות המתפתחת בנושא האבהות מרמזת על העובדה כי האבות מעורבים עם הילדים באופן שונה מאמהות ומדגישה כי אמהות ואבהות הם שני מרכיבים החיוניים בהורות.

1.2 הגדרת המושג "מעורבות אבות"

כשם שגוברת ההתעניינות בשינויים בהגדרת התפקיד ותפקוד האבות בעשורים האחרונים, כך גוברת ההתעניינות בשאלת מעורבות האבות בחיי ילדיהם. אחת מהמטרות המרכזיות בחקר האבהות היא להמשיג את תפקיד וזהות האבות, קרי מעורבותם בחיי ילדיהם, ולקבוע את המנבאים למעורבות זו (McBride, Brown, Bost, Shin, Vaughn & Korth, 2005). ההמשגה המשפיעה ביותר של סוגי מעורבות הוצעה על ידי לאמב ושותפיו (Lamb, Pleck & Levine, 1985), אשר הציעו שלושה מדדים של מעורבות: אינטראקציה/מחויבות (engagement), זמינות/נגישות (availability), ואחריות (responsibility). אינטראקציה מתייחסת לקשר הישיר בין האב לילדיו ומידת הטיפול (caregiving) בצרכי הילד. זמינות מתייחסת לנוכחות האב ויכולת הנגישות של ילדו אליו, ללא קשר לטיב האינטראקציה. אחריות מתייחסת להבטחת הטיפול בילד ודאגה למשאבים הנחוצים לכך.

בהסתמך על מודל זה, פלקוביץ (Palkovitz, 1997) הציע מודל מורחב, המדגיש שלושה מדדים: התנהגותיים, קוגניטיביים ורגשיים, בהם יכולים האבות להיות מעורבים בחיי ילדיהם. לדבריו, מעורבות אבות טומנת בחובה טווח רחב של מנהגים, ישירים ועקיפים, גלויים וסמויים, ועל מנת להבין את מעורבותם של האבות אין די בבחינת הרכיבים ההתנהגותיים אלא יש לבחון גם את הרכיבים הקוגניטיביים והרגשיים. בשנת 2002 פיתחו פאלקוביץ' ועמיתיו (Palkovitz, Bradford, Hawkins, Snawn, Day & Randal, 2002) מדד IFI (Inventory Of Father Involvement) לדווח עצמי של מעורבות האבות שמתבסס על המשגה רחבה של תשעה מימדים של מעורבות האבות הכוללים את האספקטים הקוגניטיביים, הרגשיים והאתיים של מעורבות האב ומתייחסים למעורבות ישירה ועקיפה. מחקר זה מאמץ את מדד הIFI לבדיקת מעורבות האבות.

1.3 חשיבות מעורבות אבות בחיי ילדיהם

"Fathers should neither be seen nor heard. That is the only proper basis for family life."

Oscar Wilde

לצד השינויים בתפיסת התפקיד של האב ומעורבותו בחיי ילדיו, נערכו מחקרים הבוחנים את מקומו בהתפתחות הילד, וכיום קיימת הסכמה לכך שלמעורבות אבות תרומה ייחודית להתפתחות החברתית, רגשית ואקדמית של ילדיהם (Parke, 2000, Lamb, 1997), כפי שיפורט להלן;

תרומת מעורבות האבות להתפתחות הקוגניטיבית של ילדיהם – מחקרים מראים כי מעורבות ישירה של האב בטיפול בילדיו תורמת לרמת משכל גבוהה יותר עד גיל שלוש ולהישגים גבוהים בבית הספר ובאוניברסיטה. ילדים שחוו מעורבות אבהית גבוהה הפגינו כישורים וורבאליים גבוהים יותר, ויכולתם להגיע להישגים במקום העבודה כבוגרים גבוהה יותר (Allen & Daly, 2002). מעורבות האבות בנעשה בבית הספר נמצאה קשורה להישגים לימודיים טובים יותר ולהנאה רבה יותר מבית הספר (Forehead & Nousiainen, 1993; Feldman & Wood, 1994).

תרומת מעורבות האבות להתפתחות הרגשית של ילדיהם – מעורבות אבות בחיי ילדיהם תורמת לתחושת הרווחה האישית של הילד ולתחושת הביטחון ויכולת לאינטימיות בקשר (Allen & Daly, 2002). ילדים שחוו מעורבות אבהית גבוהה בחייהם גילו התקשרות בטוחה יותר והתמודדו טוב יותר עם סיטואציות חדשות, היו פחות מדוכאים, פחות מתוסכלים, פחות אימפולסיביים (Allen & Daly, 1981; Lamb, 2002) וגילו מידת סובלנות גבוהה יותר למצבי לחץ ותסכול (Allen & Daly, 2002). נמצא קשר בין פגיעות של מתבגרים לדיכאון ובין תפיסת היחסים שלהם עם האב (פלח-גליל, 1994) וקשר בין תמיכת האב ובין בריאותו הנפשית של הבן (Holsley, 2000). עוד נמצא כי כמות הזמן שהאב מבלה עם ילדו מנבאת את יכולת האמפטיה של הילד (Kostner et al., 1990).

תרומת מעורבות האבות להתפתחות החברתית של ילדיהם – למעורבות אב-ילד תרומה להתפתחות חברתית, בגרותו של הילד ויכולתו להיות בקשר עם אחרים (Amato, 1987). ילדים שאבותיהם מעורבים יותר נוטים להיות מקובלים ובעלי יחסים עם בני גילם ומאופיינים בפחות תוקפנות ויותר הדדיות (Allen & Daly, 2002). ככל שהאב מבלה זמן איכות רב יותר עם ילדו, כך גדלה יכולת ההסתגלות של הילד; ילדים שאבותיהם מעורבים יותר הם בעלי יכולת ליצירת קשר טובה יותר עם סביבתם והערכה עצמית גבוהה יותר; אבות בעלי מעורבות חיובית מספקים לילדיהם תמיכה, בטחון ומיומנויות התמודדות (Featherstone, 2004; Lamb, 2002; Seltzer, 2000; Amato & Gilberth, 1999).

השפעת היעדר מעורבות האבות על התפתחות ילדיהם – מחקרים מראים כי ילדים הגדלים ללא אב הינם בעלי רמת אינטליגנציה נמוכה יותר וכי היעדר מעורבות אבהית משפיעה על מצבם הבריאותי ועל יכולתם הקוגניטיבית של הילדים (Allen & Daly, 2002). ילדים ללא מעורבות הורית צפויים לפתח בעיות בלימודים, קשיי ריכוז ובעיות התנהגות ולגלות התנהגות יותר אגרסיבית (Aldus, Mulligan & Bjarnason, 1998). כמו כן, הם מאופיינים ביכולת נמוכה לשלוט בכעסים ונוטים בגיל ההתבגרות לפעילות מינית מוקדמת. הם נוטים לפתח בעיות בהסתגלות רגשית ופסיכולוגית, חרדת נטישה ולהיות מעורבים יותר בפעילות עבריינית ובשימוש בסמים ואלכוהול (Allen & Daly, 2002). מחקר אשר נערך בארה"ב (Popeno, 1996) מצא כי קיים קשר בין ילדים אשר גדלו בלי אב לבין ריבוי של אלימות ופשעים חמורים. זאת ועוד: במחקר שבדק 20,000 מתבגרים בני 12-18, במטרה להתחקות אחר גורמים להתנהגות בריאה של מתבגרים, נמצאו קשרים דרמטיים ועקביים בין מעורבות האב ובין התנהגויות מסכנות של בנים מתבגרים. ככל שהאבות היו מעורבים יותר, תפקוד הבנים היה גבוה יותר ואיכות חייהם הייתה טובה יותר. לעומת זאת, נמצא שהיעדרות פיזית או רגשית של האב מחייב הבן קשורה לשורה ארוכה של חוליים של בנים: דיכאון, הערכה עצמית נמוכה, קשיים ביצירת קשרים, מעורבות באלומות, עבריינות פשע וסמים (Harris, Furstenberg & Marmer, 1998).

השפעת מעורבות האבות על האבות עצמם – אבות המעורבים יותר בחיי ילדיהם חשים תחושת ביטחון ויכולת גבוהה יותר כהורים ומוצאים את ההורות כחוויה מספקת. אבות מעורבים חשים יותר חשובים לילדיהם ומגלים שביעות רצון גבוהה יותר מהחיים (Knoester, Pets & Eggebeen, 2007). הם קשובים יותר להתפתחות ילדיהם, בעלי בגרות רגשית גבוהה יותר, ורואים את האינטראקציה עם ילדיהם כחיובית יותר (Allen & Daly, 2002).

מאחר והמחקר הנוכחי מתמקד בהבנת מעורבותם של אבות גרושים לא-משמורנים, הבנת ההקשר המשפחתי והאישי של גירושין הינו קריטי להבנת הקונטקסט של מעורבות האב לנוכח המציאות המשתנה בעקבות תהליך הגירושין.

2. גירושין

קיימת הסכמה רחבה לכך שאין דבר ששינה את מוסד המשפחה בעשורים האחרונים יותר מאשר העלייה המדהימה באחוז הגירושין (Amato, 2000). בארה"ב, על פי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בשנת 2010 23% מכל ילד אמריקאי גר עם אימו בלבד ו-3% גרו עם אביהם בלבד. מדובר בכ-19.5 מליון ילדים בגילאי 0-17 להם יש הורה לא משמורן (U.S. Census Bureau, 2011). גם בישראל גירושין בכלל, וגירושין של הורים בפרט, הפכו בעשורים האחרונים לתופעה שכיחה. מעגל הילדים להורים גרושים הינו גדול והוא הולך וגדל מידי שנה. בשנת 2008, התגרשו בישראל 13,481 בני זוג

(המהווים 9% מבני הזוג החיים בארץ) ומספר המשפחות החד הוריות עם ילד אחד לפחות עד גיל 17 עמד על 104,300 (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה הודעה לעיתונות 2008/2009).

גירושין הינו תהליך פרידה בין ההורים. זהו תהליך המתרחש בין בני הזוג, אך השפעתו נוגעת ומחלחלת אל תוך משפחת המוצא, מרכיביה וסביבתה הקרובה. גירושים מתוארים כמצב משברי אינטנסיבי, הנמשך כשנה לערך לאחר שהגירושין נכנסו לתוקף. משבר זה מאופיין בתחושות של חרדה, הלם, כעס ותפקוד הורי נמוך (Dreman & Aldor, 1994). הליך גירושין של הורים לא מביא את קשרי המשפחה לקצם, אלא מחייב מיסוד מחדש של קשרי ההורים עם ילדיהם ויצירת "משפחה שלאחר-גירושין" - postdivorce family (Thompson & Amato, 1999). המערכת המשפחתית עוברת תהליך התארגנות מחדש במישור האינסטרומנטלי, במישור הרגשי ובמישור יחסי הורים-ילדים (Brody, 1996). מערכות היחסים בין ההורים, מערכות היחסים בין ההורים והילדים ומערכות היחסים בין הילדים לבין עצמם משתנות, נבנות ומתעצבות מחדש (הקר, 2003). ההורים הגרושים, שהיו עד לגירושין חלק משתי מערכות משותפות – המערכת ההורית והמערכת הזוגית, מתמודדים עם סיום המערכת הזוגית מול אובדן תפקיד בן הזוג, אובדן בת הזוג ואובדן הזהות כבעל ואישה. בכדי לשמר את שייכותם למערכת ההורית נדרשים בני הזוג להגדיר מחדש את תפקידיהם ואת היחסים ביניהם ובהורות החדשה (באום, 2000). בתהליך גיבוש הזהות ההורית החדשה נדרשים גם האם וגם האב להתמודד עם חלקים לא מוגדרים של ההורות החדשה ולגלם תפקידים של שני המינים (Cohen, 1995).

הסדרי משמורת וראייה – דומיננטיות האם

הצורך להכריע עם מי יחיו הילדים לאחר פרידת ההורים מחייב התמודדות עם מה שלרוב נתפס בחיי השגרה כמובן מאליו. ההסדרים המשפטיים הקובעים את החובות ואת הזכויות של ההורים ביחס לילדיהם לאחר הגירושין, ואת הסדרי המגורים של הילדים והמגע ביניהם לבין כל אחד מההורים, מהווים את המסד הראשוני המגדיר את הפרמטרים של יחסי ההורים עם ילדיהם לאחר הגירושין (Thompson & Amato, 1999).

קיימים מספר מושגים לעניין זה: *משמורת פיזית*, הכוללת את ההכרעה עם מי מההורים יתגוררו הילדים, *משמורת משפטית*, כלומר הקביעה מי מההורים ייקח חלק בקבלת ההחלטות הקשורות לחיי הילדים, ו*הסדרי ראייה*, קרי ההסדרים בדבר מועדי המפגשים בין ההורה הלא-משמורן לבין ילדיו. הסדרי המשמורת הושפעו לאורך ההיסטוריה מהשינויים בתפיסות תפקיד האב, כפי שפורטו לעיל. עד למאה ה-19, בהתאם למבנה המשפחה הפטריארכאלי, התפיסה השלטת במרבית שיטות המשפט היתה כי האב הוא האחראי הבלעדי על ילדיו. תפיסה זו באה לידי ביטוי, בין היתר, בכך שבמקרים הבודדים שבהם בתי משפט נדרשו לשאלת המשמורת, הן הפיזית והן המשפטית, היא הוענקה לאב (סעדיה, 1992; Mason, 1994). זכותו של האב למשמורת היתה כה מוחלטת, עד כי אפשר היה לשלול מהאם כל אפשרות לראיית ילדיה לאחר הגירושין (סעדיה, 1992). במהלך המאות ה-19 וה-20, תרמה תפיסה

חדשה, בדבר היות הילד ישות הראויה להגנה ולטיפול, להמרת הכללים המעניקים משמורת לאב בעקרון שעל-פיו המשמורת לאחר גירושין תקבע לפי "טובת הילד" (Sandberg, 1989; Mason, 1994;) (Fine & Fine, 1994) הסטת הדגש מצרכיו הכלכליים של הילד לצרכיו הנפשיים, ייחוס יכולת הענקה רגשית לאמהות ולא לאבות, ומאבקים פמיניסטיים להכרה בזכויותיהן של אמהות, הביאו מחוקקים במדינות שונות לצרף לעקרון טובת הילד את חזקת הגיל הרך (סעדיה, 1992). חזקה זו מניחה שטובתם של ילדים צעירים היא להיות במשמורת אדם.

מאז שנות השבעים של המאה ה-20, לאחר עשרות שנים שבהן שלטה חזקת הגיל הרך, חלו שינויים משפטיים משמעותיים במדינות רבות בקשר למשמורת קטינים. העלייה התלולה בשיעורי הגירושין הגבירה את העניין הציבורי בהסדרי משמורת והגדילה את מספר האבות והאמהות הנאבקים ביניהם על משמורת. רבים יצאו נגד חזקת הגיל הרך בטענה כי היא אינה משרתת את "טובת הילד" וכי היא פוגעת בזכותם של גברים ושל נשים לשוויון. שינויים בחלוקת התפקידים המסורתית בין נשים לגברים במשפחה, טענות אנשי המקצועות הטיפוליים כי נוכחות האב מרכזית להתפתחות התקנה של ילדיו, ולחצים של ארגונים פמיניסטיים ושל ארגוני גברים לשינוי המצב המשפטי, הובילו לדחיית חזקת הגיל הרך כעקרון מוביל ולהתפתחותם של קריטריונים להכרעות משמורת הנוקטים בלשון ניטרלית מבחינה מגדרית (Mason, 1994; Paradise, 1998; Weitzman, 1985; Fineman, 1995).

עם זאת, בארץ, חזקת הגיל הרך נותרה על כנה, ועל כן במרבית המקרים המשמורת הפיזית הינה של האם (בשונה ממשמורת משפטית, שלרוב לא משתנה בגירושין). חזקה זו מעוגנת בסעיף 26 לחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, התשכ"ב-1962, ולפיה טובתם של ילדים עד גיל 6 היא שיהיו אצל אדם. עם זאת, על פי החוק במקרה של גירושין רשאים ההורים להסכים ביניהם מי "יחזיק בקטין", כאשר הדבר טעון אישור בית-משפט. אמנם, חזקת הגיל הרך חלה כל עוד הילדים צעירים, אולם יש לה עקרון נלווה; אין להפריד אחים ואין לשנות מצב קיים, אלא במקרים חריגים. מכאן שגם אם חלק מהילדים מעל גיל 6, ככל הנראה תינתן המשמורת על כל הילדים לאם, וסיכויי האב לשנות את הסדר המשמורת לאחר שלכל הילדים מלאו 6, קטנים מאוד (שיפמן, 1989). נטייה משפטית זו משפיעה גם על הסכמים בין ההורים שלא הגיעו לבתי-משפט.

הדומיננטיות של משמורת-אם בישראל עולה בקנה אחד עם התפיסות הרווחות בשדה המשפטי לגבי "אמהות". על-פי תפיסות אלה "אמהות" היא מהות מובחנת מ"אבהות" ועדיפה עליה בטיפול ובדאגה לילדים (הקר, 2003). עם זאת, בשנים האחרונות קיימת מגמה בפסיקה להפוך את האב להורה משמורן, יחד עם האם, ב"משמורת משותפת" - מושג שעד לאחרונה היה אקדמי ולא יושם בפועל בבתי המשפט.

בעשור האחרון האבהות הפכה לנושא פוליטי, והחלו הקמתן של קבוצות אבות אשר מטרתן לשמור על זכויות האבות ולפעול כנגד מה שהן רואות כאפליה נגד האבות, בעיקר בבית המשפט למשפחה.

בדצמבר 2011 פרסמה וועדת מומחים הידועה בשם וועדת שניט, וועדה ציבורית אשר מונתה לבחון את ההיבטים המשפטיים של האחריות ההורית בגירושים, את מסקנותיה הסופיות הממליצות לבטל את

חזקת הגיל הרך ולקבוע כי כל מקרה של גירושים ייקבע לגופו בבית משפט לענייני משפחה, במקרים בהם ההורים אינם מגיעים להסכמה בדבר חזקה על הילד. שר המשפטים, יעקב נאמן, הצהיר כי יאמץ את המלצות הוועד ויעבירן ליועץ המשפטי לממשלה לשם הכנת הצעת חוק בנושאים אלו. ארגוני נשים נאבקו, וממשיכים להיאבק, כנגד ביטול חזקת הגיל הרך בטענה כי ביטולה יעמיק את חוסר השוויון בין גברים לנשים הקיים בשדה המשפטי, יאריך את סכסוכי המשמורת על חשבון הילדים ויאליץ נשים להתפשר על דמי מזונות נמוכים. מאידך, ארגוני האבות מלינים על כך שהוועדה לא התייחסה לעניין תשלום המזונות, אשר כיום מוטל באופן בלעדי על האבות. סוגייה נוספת בה דנה ועדת שניט היא הרחבת מעורבותו של האב בחייהם של הילדים ונטילת אחריות הורית שווה לזו של האם. בהתאם להמלצות הוועדה, תהיה לאב חובה חקוקה (ולא זכות) למימוש אחריותו ההורית.

לצד המשמורת מתקיימים הסדרי הראייה, קרי השעות בהן ההורה הלא-משמורן יכול לבלות עם ילדיו. מדובר בזכות של ההורה הלא-משמורן, שאינו חייב לממש (בניגוד למשמורת שהיא סטטוס מחייב שאינו מאפשר להורה המשמורן להתחמק ממנו ללא הסתכנות בענישה פלילית).

לסיכום, נראה כי אבות גרושים מקבלים מסרים סותרים בנוגע לזכויותיהם וחובותיהם כלפי ילדיהם. מחד, קיימת אוירה חברתית המעודדת את האבות ליטול חלק באופן מלא בגידול הילדים, מאידך, בזירה הציבורית אין עדיין הפנמה של תפקיד ומקום האב בחיי הילד, ולא ניתנות לשני ההורים זכויות הוריות שוות לאחר הגירושין. הסדרי המשמורת הקיימים, הנותנים במרבית המקרים את משמורת הילדים לאם, ממקמים את האם בעמדה של כוח, אשר עשויים לבוא לידי ביטוי בשליטה מצידה על ביקורי האב ומעורבותו בחיי ילדיו.

מכיוון שמטרת המחקר הינה לבדוק את מעורבות האב הלא-משמורן בגידול ובטיפול בילדיו, יוצגו להלן ההיבטים של נושא זה.

3. אבות בגירושין - מעורבות אבות גרושים לא-משמורנים

3.1 גיבוש הזהות ההורית לאחר הגירושין

אבות גרושים לא משמורנים מתמודדים בעת ובעונה אחת עם מספר שינויים מעוררי מתח: לא רק אובדן הקשר הזוגי אלא אובדן משמורת על הילדים. למרבית האבות אובדן הקשר היום יומי עם הילד הינו קשה ביותר. כאשר הקשר אב-ילד לא מובטח באמצעות מגורים משותפים, בנייה מחודשת של מעורבות האב בסביבה ההורית החדשה יכולה להיות קשה. ההגדרה המחודשת של מערכת יחסים תפקידית בין ההורים הגרושים או הפרודים היא בד"כ מורכבת וקונפליקטואלית (Maldonado, 2005;) (Leite & McHenry, 2002; McBride et al., 2005) ומתעוררות שאלות לגבי מהות תפקידו וזהותו ההורית של האב (Seltzer & Brandreth, 1994). לצד זאת, כתוצאה מהמספר ההולך וגדל של גירושים

בעשורים האחרונים, והגדילה הדרמטית במספר הילדים החיים בנפרד מאביהם, נוצר צורך ממשי לפתח קונספטואליזציה רחבה יותר של הסטטוס "אבא" והתפקיד שהוא מצופה לשחק בחיי ילדיו לאחר הגירושין (Lamb, 2002; Marsiglio, Day & Lamb, 2000).

3.2 חשיבות מעורבות אבות גרושים לא-משמורנים בחיי ילדיהם

רק לאחרונה, החלו פרקטיקות משפחתיות ומשפטיות וקהילות מחקר להכיר בחשיבות של מעורבות האב הלא-משמורן מעבר לתפקיד המסורתי המצופה ממנו של תשלום מזונות, ולהבין שמעבר לתרומה הכלכלית, נוכחות האב הגרוש חשובה להתפתחות הילד (Curran & Abrams, 2000; Halle, Moore, 1998). הוכח כי אבות לא משמורנים אשר שומרים על קשר עקבי עם ילדיהם משמשים מודל לחיקוי הורי חיובי, מעורבים בגידול ומספקים אהבה, חום ותמיכה. זלצר וברנדרס (Seltzer & Brandreth, 1995) מצאו כי לקשר רציף עם האב יש השפעה על ההתנהגות של הילדים ועל יכולת ההסתגלות שלהם. מעורבות מתמשכת של אב שאינו משמורן תורמת להסתגלותם של ילדים, במיוחד בנים (Hetherington, 1992). עוד נמצא כי מילדים שגדלו במערכת יחסים לא יציבה עם האב הלא-משמורן נמנעה תמיכה וסוגים שונים של עזרה פיסית (Marsiglio, Amato, Day & Lamb, 2000).

ובאשר לאבות, מהמחקרים הקיימים בתחום ניכר כי לגירושין בכלל, ולהתרופפות הקשר עם ילדיהם בפרט, השפעה על רווחתם הנפשית של האבות. אבות גרושים סובלים מלחץ נפשי, השפלה, ייאוש ותחושה שזכויותיהם נמנעות מהם (Nielsen, 1999), דכאון (Shapiro & Lambert, 1999), בעיות בריאותיות (Gove, 1972) ונטיות אובדניות (Stack, 1990). קרועים מילדיהם וללא מערכת יחסים ארוכת טווח, אבות מרגישים אשמה, תסכול, חרדה, תשוקה, עצב וריקנות (Kruk, 1992). רבים טוענים כי הם חשים חוסר שליטה על חיי ילדיהם. אגבין ונוסטר (Eggebeen & Knoester, 2001), מצאו כי אבות לילדים אשר לא גרים בבית היו פחות בריאים פיזיולוגית ופסיכולוגית מגברים לילדים שגרו בבית. נמצא גם קשר בין מעורבות האבות לבין שביעות רצון מהחיים; בוקר ושותפיה (Bokker, Farely & Bailey, 2006) בדקו את הקשר בין סטטוס משמורת ורווחה נפשית בקרב גברים גרושים טריים ומצאו שגברים גרושים טריים עם משמורת יחידה או משמורת פיסית משותפת היו בעלי רמות גבוהות באופן משמעותי של רווחה נפשית מאשר גברים גרושים טריים לא משמורנים או בעלי משמורת משפטית משותפת. ההשפעה היא דו כיוונית, קרי, הרווחה הנפשית של האב משפיעה על היחסים שלו עם ילדיו (Myers, 1989), והאב עלול להניח ללחץ אותו הוא חווה סביב הגירושין להשפיע על הקשר שלו עם ילדיו. אבות גרושים לא-משמורנים עלולים לבודד עצמם מילדיהם כדרך להתמודד עם כאבם

הנפשי סביב הגירושים והפרידה מהילדים (Arditti, 1991; Myers, 1989; Riessman, 1991; Arditti, 1995; Dudley, 1996; Kruk, 1994).

לדברי באום (2006), גברים חווים אובדן במצבי גירושין לא פחות מנשים, אלא שהם נבדלים מנשים בתהליכי האבל בשלוש סוגיות – עיתוי האבל, אשר מגיע כשנתיים לאחר המשבר, ביטויי האבל - גברים נוטים לפתח סממנים גופניים כמו כאב, אובדן תאבון, תשישות ועלייה בלחץ דם, ונוטים לפתרונות של נטילת חומרים פסיכו אפקטיביים (אלכוהול, סמים) ונושאי האבל - האבל הגברי ממוקד באובדן הילדים ולא בקשר עם בת הזוג. נושאים נוספים לאבל הגברי בעקבות גירושין הם אובדן המרחב הביתי ושגרת חיי המשפחה טרם המשבר.

3.3 מידת המעורבות של אבות לא-משמורנים בארץ ובעולם על פי מחקרים עדכניים

מרבית המחקרים שעקבו אחר מעורבות אבות לא משמורנים בחיי ילדיהם מראים כי מרגע פרידת ההורים, מצמצמים האבות באופן משמעותי את מעורבותם בחיי ילדיהם, גם כאשר מדובר באב לא-משמורן הנחשב "מעורב" (Dudley and Stone, 2001; Nord and Zill, 1996; Laakso, 2004; Seltzer, 1991). ככל שעובר הזמן, המעורבות של אבות אלה בחיי ילדיהם פוחתת (Booth & Amato, 1995; Marsiglio, 1994; 1994). מחקרי אורך אשר בחנו את איכות הקשר ומשמעותו עשר שנים לאחר הגירושין מצאו כי קיימת ירידה באיכות הקשר ומשמעותו, למרות שהביקורים הקבועים המשיכו להתקיים (Furstenberg & Cherlin, 1991; Wallerstein, 1991). עוד נמצא כי הקשר בין אבות גרושים לא משמורנים לילדיהם סובל יותר מזה של אבות משמורנים (Booth & Amato, 1984; Doherty, Kouneski & Erickson 1998; Bastaits, Ponnet & Mortelmans, 2012), לאור הגישה המוגבלת שיש להם לילדיהם והזמן המופחת שהם מבילים יחדיו.

משום שאחוזים גבוהים של עוני וסיכון מוגבר לבעיות חברתיות ואקדמיות מקושרים למשפחות של האם החד הורית ומשפחות חורגות, מעורבות של אבות לא-משמורנים היו במרכז תשומת הלב של מדיניות ציבורית בשנים האחרונות בארה"ב (Coleman, Ganong & Fine, 2000; Dalaker & Proctor, 2000; McLanahan 1997). למרות תשומת הלב המוגברת, רק כמחצית מהילדים בארה"ב עם אב לא משמורן מקבלים מזונות או רואים את אביהם יותר מכמה פעמים בשנה (Graham & Beller, 2002).

לצד נתונים מדאיגים אלו, קיימים מחקרים המעידים כי בעשור האחרון מסתמנת מגמה של קשר המתמשך לאורך זמן בין אבות לילדים לאחר הגירושין, כתוצאה ממעורבות רבה יותר של אבות בחיי ילדיהם גם במסגרת הנישואין (Kelly, 2000), ומודעות לתרומה של מעורבותו בחיי הילדים (Eirini &

(Buchanan, 2003). מספר מחקרים אשר בדקו מעורבות של אבות לא-משמורנים בחיי ילדיהם מצאו קשר קבוע ויציב בין האב לבין ילדיו, ואיכות גבוהה יותר של מעורבות בחיי הילד מזו של אבות נשואים; מלבד בילוי זמן עם הילד, האב יותר מעורב בפעילויות הקשורות לבית הספר (Stewart, 1999), בהכנת ארוחות, בשיחות הקשורות לפתרון בעיות ובמשחק ועזרה בשיעורי בית (Amato & Rivera, 1999). אמטו וגילברט (Amato & Gilbert, 1999) מתייחסים לאב הלא משמורן כאל דמות מחנכת, המטילה משמעת ושומרת על גבולות. מחקרים אף מציינים את החום אשר מלווה את היחסים בין האב הלא-משמורן וילדיו, בדיוק בשל העובדה שהאב מרוחק מחיי השגרה של הילד ולכן מקדיש יותר אנרגיה לפיתוח אסטרטגיות של תקשורת ודאגה, במידה ולא היו קיימים לפני הגירושים (Whiteside & Becker, 2000). מאמץ מסוג זה מצד האב מחזק את הדרך בה הילד מסתכל על תפקידו של האב (Arendell, 1995). יש לציין כי נראה שאבות לא-משמורנים אשר היו יותר מעורבים בחיי ילדיהם לפני הגירושים גם יותר מעורבים בחייהם אחרי הגירושים (Arditti & Keith, 1993; Flouri & Buchanan, 2003).

בישראל טרם נעשו מחקרים מקיפים הבוחנים את מידת הקשר בין אבות גרושים לא-משמורנים לבין ילדיהם. מהמעט הידוע נדמה כי תופעת האבות המתנתקים מילדיהם בישראל מצומצמת יותר מאשר במדינות אחרות. במחקרם של Erera, Minton, Pasley & Mandel (1999) רק 2% מהאבות הגרושים הישראליים דיווחו כי אינם מתראים עם ילדיהם (n=100) לעומת 8% מהאבות הגרושים האמריקאיים (n=92). מחקר נוסף אשר בחן את מעורבותם של אבות לא-משמורנים בישראל מצא כי רב האבות משלמים מזונות ושומרים על קשר פיסי ונפשי עם ילדיהם (Mandel & Sharlin, 2006). מאידך, כהן ושניט (Cohen & Shnit, 2001) מצאו כי, בהמלצת אנשי מקצוע, מספר גבוה של אבות גרושים ישראלים, כ-40%, רואים את ילדיהם הצעירים לביקורים קצרים באמצע השבוע בלבד.

מטרת המחקר הנוכחי הינה לעמוד על הגורמים התורמים למעורבות אבות גרושים לא-משמורנים בישראל, תוך התייחסות למשתנים שונים אשר נבחרו בהתבסס על הגישה המערכתית משפחתית של בלסקי (Belsky, 1984), לפיה ימצא קשר בין משתנים הקשורים לאב ולסביבתו לבין מעורבותו בחיי ילדיו. בטרם תוצג סקירה תיאורטית העוסקת בגורמים אשר נמצאו כתורמים למעורבות אבות גרושים לא-משמורנים, להלן תיאור המודל על-פיו נבחנו המשתנים הנ"ל.

4. מסגרת תיאורטית – המודל המערכת-משפחתי של בלסקי

כל בחינה של מעורבות אבות דורשת הכרה בכך שמשפחות הן מערכת מורכבת, הכוללת בתוכה רשת של מערכות יחסים מעורבות, משיקות ולפעמים מתחרות (Whitchurch & Constantinem, 1993; Hofferth, 2003). לכן, הגישה האקולוגית של ברונפנברנר (Bronfenbrenner, 1979; 2005) יעילה במיוחד בתחום זה של מחקר.

התיאוריה האקולוגית של ברונפנברנר מתמקדת בדרכים בהן היחיד נמצא באינטראקציה עם סביבתו ובאופן ספציפי ישנה התמקדות בארבעה היבטים של התפתחות: אישי, תהליכי, קונטקסט וזמן.

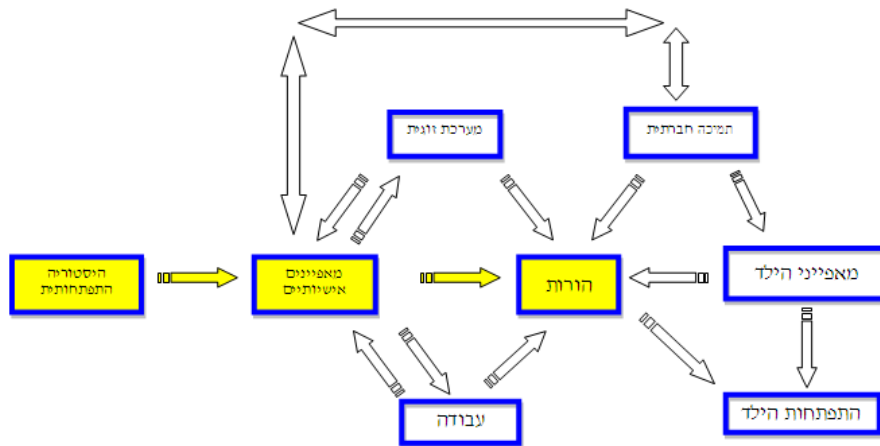
ברונפנברנר (Bronfenbrenner, 1979; 2005) זיהה כי התפתחות הילד מושפעת מהאינטראקציה שלו עם אנשים, אובייקטים וסמלים בסביבה המיידית שלהם, להם קרא "תהליכים קרובים". הגורם המרכזי להתפתחות הילד הוא היחסים שלו עם הוריו. למרות שבד"כ הורים שותפים לתחושות חזקות של אהבה ודאגה לילדיהם, הם שונים בדרכים בהם הם ניגשים למשימת הטיפול בילד. ברונפנברנר זיהה שהתהליכים הקרובים המתרחשים בבית תלויים במאפיינים של הילד. תהליכים קרובים מושפעים גם מהמאפיינים הייחודיים של ההורים, למשל האישיות שלהם, האמונות שלהם לגבי גידול ילדים, הרקע החינוכי שלהם והרווחה הפסיכולוגית שלהם – כל אלה משפיעים על האינטראקציות היומיומיות של ההורים עם ילדיהם ועל הדרך בה היחסים שלהם עם ילדיהם יתפתחו. מעבר לכך קיימת חשיבות לקונטקסט בו מצויים הילד והוריו, למשל חברים, שכנים, בן זוג חדש. אלו הם הגורמים למתח או לתמיכה. בנוסף משפיעים מקום העבודה של ההורה, והשכונה. גם הרקע הסוציו-דמוגרפי, האתניות והתרבות משפיעים על הפעילות המתרחשת בסביבת הבית.

הגישה האקולוגית מספקת מסגרת תיאורית ממנה חוקרים יכולים לבחון את מגוון הגורמים האינדיבידואליים והקונטקסטואלים המשפיעים על מעורבות אבות בחיי ילדיהם, ובאמצעותה גדלה הבנתנו לגבי משתנים המשפיעים על מעורבות האבות במהלך העשורים האחרונים (Adamson, O'Brien & Pasley, 2007)

על בסיס המודל של ברונפנברנר, בלסקי (Belsky, 1984) פיתח מודל מערכת-משפחתי. בלסקי זיהה שלושה גורמים מרכזיים של התנהגות הורית: א) האישיות והמשאבים האישיים של ההורה, כאשר הני"ל, לפחות באופן חלקי, הינם תוצר של ההיסטוריה ההתפתחותית של ההורים וההתנסויות שלהם לפני שהפכו להורים. ב) מאפייני האישיות של הילד. ג) מערכות תמיכה הכוללות את תת המערכות של זוגיות, עבודה וסביבה חברתית.

תרשים 1 – המודל המערכתי של בלסקי

המודל של בלסקי כולל את ההורה, הילד והקונטקסט בו הם נמצאים (מתוך Belsky, 1984):

מחקר זה מבוסס על המודל הקונספטואלי של בלסקי, כאשר לאור היקף המחקר, השערותיו תעסוקנה במימד הראשון - האישיות ומשאבים אישיים של האב, ובפרט בקשר הבן-דורי (ההתנסויות שלו עם אביו) ובמאפיין האישיות של אמונה ביכולת של האב. ההתמקדות במימד הראשון נובעת מהטענה של בלסקי, לפיה ההיסטוריה ההתפתחותית של ההורה והמאפיינים האישיותיים שלו מעצבים את ההורות באופן מיוחד, בכך שמשפיעים על הקונטקסט הרחב בו מתקיימים היחסים בין ההורה לילד (Belsky, 1984).

בנוסף למאפיינים אלו, בוחן המחקר את הקשר בין משתנים סוציו-דמוגרפיים (גיל, ארץ לידה, אורח חיים, מספר שנות השכלה, תעסוקה, מצב כלכלי ומצב משפחתי), משתנים הקשורים למבנה המערכת המשפחתית, להם נקרא משתנים מבניים, (משך תקופת הנישואין והגירושין, מספר הילדים וגילם, ותקופת החיים המשותפים של האב עם בת הזוג החדשה במידה ויש) ומשתנים הקשורים לתהליך הגירושין בשלביו השונים (היוזמה לגירושין, מצבה המשפחתי של האם, אופן קבלת ההחלטות לגבי המשמורת והסדרי הראיה והשלכות ההליך המשפטי לעניינים אלו (קרי, תדירות הביקורים ושיחות הטלפון), שביעות הרצון של האב מהסדרי הראיה, תשלום מזונות והמרחק של מגורי האב מילדיו).

להלן סקירה של ממצאי מחקרים קודמים העוסקים במשתנים אשר נבחרו לעמוד במוקד מחקר זה, בהתאם למסגרת התיאורטית אשר הוצגה לעיל.

5.1 מאפיינים אישיותיים והיסטוריה התפתחותית

מסקירת הספרות ובחינת הגורמים הקשורים למעורבות האב, נראה כי המאפיין הבן-דורי בדבר התנסות האב עם אביו שלו והמאפיין האישיותי בדבר האמונה של האב ביכולתו לתפקד כאב משמעותי לא נחקרו באופן מעמיק בקרב אבות. עוד נראה, כי לגורמים אלו חשיבות רבה בבחינת מעורבותם של אבות בחיי ילדיהם. כאמור, בלסקי מתייחס אל מאפיינים אישיים והיסטוריה התפתחותית כאל גורמים שורשיים, מרכזיים ובלתי נפרדים, המשפיעים על כלל היבטי ההורות (Belsky, 1984). לדבריו, המרכיבים הנוספים במודל שלו המשפיעים על המעורבות ההורית, כפי שהוצגו לעיל, מושפעים כולם בראש ובראשונה מהמרכיבים האישיותיים, או כפי שכתבו במאמר מאוחר יותר בלסקי ועמיתיו: "One cannot take the 'person' out of the parent" (Vondra, Sysko & Belsky, 2005, עמ' 35).

המשתנה בדבר הקשר הבן-דורי מעניין במיוחד לאור השינויים המהותיים בהגדרות התפקיד של האבות בעשורים האחרונים, כאשר אבותיהם של המשתתפים במחקר משתייכים ל"דור הישן" ואילו המשתתפים עצמם הפכו לאבות במהלך תקופת השינוי, דבר אשר יכול להשפיע על תוצאות המחקר. בעוד שמשנתה זה מתאר התנסויות עבר, באופן רטרופקטיבי, המשתנה האישיותי של אמונה ביכולת עוסק בתפיסה העצמית של האבות לנוכח המציאות המשתנה, וייתכן כי כאנשי טיפול נוכל לסייע לאבות לשפר את תפיסתם לגבי המסוגלות ההורית שלהם ומכאן החשיבות הגדולה בחקירתו. ואכן, מחקרי מעורבות הורים הראו שהדרכה ממוקדת במיומנויות הוריות הגבירה את רמת המעורבות של האבות (ראו סקירה אצל Parke, 2003).

מסיבות אלו המחקר הנוכחי יתמקד במאפיינים אלו והקשר שלהם למעורבות האב בחיי ילדיו.

5.1.1 הקשר הבן-דורי – התנסות האב הלא-משמורן עם אביו שלו

"It doesn't matter who my father was; it matters who I remember he was."

Anne Sexton

מזה זמן רב קיימת ההנחה לפיה הטבע ואיכות ההורות מועברים באופן בן-דורי, כאשר הורים בדור אחד נוהגים באופן דומה לזה שהם עצמם חוו בזמן שגדלו (Furstenberg & Serbin, 2003; Weiss, 2000). ואכן, מספר תיאוריות מאמצות הנחה זו, ביניהן תיאוריית מהלך החיים (Elder, 1981), תיאוריית ההתקשרות (Bowlby, 1969) ותיאוריית הלמידה החברתית (Bandura, 1977); (Patterson, 1998) – גם אם הן נבדלות זו מזו במנגנונים המשוערים בעזרתם מתקיימת ההעברה הבן-

דורית. הספרות המחקרית מציעה כי הקשר של אדם עם אביו יכול להשפיע על ההורות שלו, באמצעות הטמעה וחיקוי של סגנון ההורות של האב או באמצעות הזדהות עם ההורה מאותו מין והפנמת הסופר אגו שלו. שני המקרים מספקים קווים מנחים למה היא התנהגות מתאימה כאשר הילד הופך להורה. תהליך זה מועבר מדור לדור, כאשר יש השפעה על מין ההורה והילד (Cowan & Cowan, 2009).

בשנים האחרונות קיימת התעניינות רבה בהעברה בן-דורית בהקשר של הזנחה וסגנון הורי קשה מול סגנון הורי תומך. ממאמרים הסוקרים מחקרים אשר נערכו בשנים האחרונות בתחום (Belsky, Conger & Capaldi, 2009; Van Ijzendoorn, 1995) עולה כי קיימות אינספור עדויות להעברה הבן-דורית.

בנסיון להבין את הגורמים והמניעים של התעללות והזנחה, חוקרים ביקשו לבדוק מקרים דומים בילדותו של האב המתעלל. למרות שהקשרים שנמצאו אינם מושלמים, קיימות עדויות לכך שאחוז גבוה של הורים מתעללים או שילדיהם נלקחו מהם חוו מערכת יחסים בעייתית עם הוריהם. מחקרים בנוגע להזנחה הורית והתנהלות אבהית בעת המשבר הגדול הראו כי ניתן לקשר בין התנסויות במשפחת המוצא ומאפיינים והתנהגויות בדור הבא של ההורים (Elder, Caspi & Downey, 1986).

לצד זאת, יש לציין כי למחקרים הקיימים בתחום מגבלות רבות, כגון האופי הרטרוספקטיבי של הנתונים וגורמים מתערבים ומתווכחים, מהם ניתן להסיק כי היסטוריה של קשר דיספונקצונאלי בין ההורה לילד מהווה גורם סיכון אך לא סיבה מספקת להתנהגות דומה בהווה (Vondra et al., 2005). ועדיין, נראה כי בשילוב עם גורמים נוספים כגון מערכת יחסים בעייתית בבגרות, השכלה נמוכה, הריון בגיל הנעורים ועוני, הסיכוי לפגיעה בילדים גדל באופן משמעותי (Vondra et al., 2005).

מעניינים ומלמדים הם המחקרים על מבוגרים אשר חוו היסטוריה של הזנחה או התעללות ולא העבירו התנהגות זו לילדיהם. יחסים טובים עם ההורה הלא מתעלל, הזדמנויות בבית או בבית הספר להפגין יכולת, כשרון או מנהיגות, נמצאו כגורמי שינוי פוטנציאליים בהיסטוריה של הזנחה והתעללות (Egeland, Jacobvitz & Sroufe, 1988).

בהמשך למחקרים אשר עסקו בהעברה של התנהגות מזניחה ומתעללת, מחקרים עדכניים מצביעים על כך שלא רק הורות כועסת, אגרסיבית ועוינת והתנהגות מזניחה או מתעללת מועברת באופן בן-דורי, אלא גם הורות טובה, הנמדדת במונחים של מעורבות, גילויי חיבה ורגש ועוד. מדובר במחקרים אשר עקבו אחר קבוצות גדולות של ילדים מילדותם ועד שהפכו להורים, ומצאו כי החוויה של הורות טובה בילדות, המוגדרת במונחים של משמעת עקבית וקבלה הורית, ניבאה את היותם הורים קונסטרוקטיביים בבגרותם בהיבטים של מוניטורינג, תקשורת, מעורבות, גילויי חיבה ורגש ומשמעת אינדוקטיבית (Chen & Kaplan, 2001; Thornberry, Freeman-Gallant, Lizotte, Krohn & Smith, 2003). מחקר עדכני עקב אחר נשים בניו-זילנד החל מגיל 3 ועד שהפכו לאמהות לילדים בני שלוש מצא כי נשים אלה נטו להתנהג בחום ורגישת אם בילדות המוקדמת שלהם האמהות שלהן לא הטילו משמעת נוקשה וחוקים ודרשו צייתנות, כאשר בשנות הילדות האמצעיות האקלים הרגשי במשפחה

היה מאופיין בהבעת רגשות חיובית ורמות נמוכות של קונפליקטים, וכאשר בזמן שנות ההתבגרות המוקדמות הן חוו תקשורת בוטחת ופתוחה והתקשרות בטוחה עם הוריהן (Belskey, Jaffee, Sligo, Woodward & Silva, 2005).

העברה בן-דורית בין אבות לילדיהם

באשר לאבות, נמצא כי מערכת יחסים מוקדמת עם משפחת המוצא, בייחוד עם האב, ומידת ההזדהות עם תפקיד האב, התוו את הדרך להיווצרות הזהות האבהית והגדרתה (Grossman & Pollack, 1988), וכי גישת האבות כלפי איכות התפקוד האבהי של אבותיהם בצעירותם הינו מנבא עקבי למעורבותם של האבות בגידול ילדיהם (Barnett & Baruch, 1987). מחקרים מראים כי איכות היחסים שאבות מפתחים עם אימותיהם ואבותיהם יכולה להוות גורם מכריע במעורבות האב בחיי ילדיו (Cabrera, Tamis-Le Monda, Bradley, Hofferth & Lamb, 2000). עוד נמצא כי הסיכוי להבאת ילדים בגיל צעיר (שנות ההתבגרות ותחילת שנות העשרים) גדל בקרב אבות אשר גדלו ללא אביהם הביולוגי. בנוסף, נמצא קשר חיובי בין נוכחות אב ביולוגי בשנות ההתבגרות לבין מגורים של האבות הצעירים עם ילדיהם (Furstenberg & Weiss, 2000). לדברי עמית (1998), קיומה או היעדרה של דמות הזדהות אבהית מעורבת בילדות, מהווה גורם משמעותי בתפיסת האבות את תפקידם במשפחה.

יחד עם זאת, ממצאי המחקרים מעלים תמונה מורכבת באשר לאופן בו נעשית ההעברה הבן-דורית; וויליאמס (Williams, 1995) מצא כי הסיכוי שלאבות מעורבים יהיו בנים מעורבים הינו גבוה. אב מעורב מספק מודל להורות חיובית ולמחויבות למשפחה (Evans & Fogarty, 2005). ממצא זה מקבל גם תמיכה מההנחה הנובעת מתיאורית הלמידה החברתית של בנדורה, לפיה גברים מעצבים את עצמם על פי מודל אבותיהם, כאשר האבות היו תומכים ונגישים בעבור ילדיהם (Parke, 2003). לעומת זאת, לעיתים דווקא אבות אשר מדווחים על חוסר סיפוק מהאיכות של תפקוד האבות שלהם, הופכים למעורבים יותר בחיי ילדיהם (Levine, Murphy & Wilson, 1998). עבור חלק מהגברים הרצון לשנות את דפוס ילדותם מעלה את הפוטנציאל למעורבות האב (Allen & Doherty, 1996; Daly, 1993; Snary, 1993). מחקרים עדכניים אשר בחנו אבות גרושים משמורנים אפרו-אמריקאים מצאו כי רבים מהם מדברים על רצון להיות האבות שלא היו להם (Coles, 2003; Hamer & Marchioro, 2002).

בהתבסס על מחקרים אלו, ניתן להניח כי רמת הקשר שחוו אבות לא-משמורנים עם אביהם בילדותם ונעוריהם תשפיעה על המעורבות שלהם בחיי ילדיהם. בהתאם לכך, מחקר זה יניח כי תפיסה של ההורות של האב כ"הורות אופטימלית", המאופיינת בדאגה הורית גבוהה והגנתיות יתר נמוכה, תורמת למעורבות האב בחיי ילדו. ככל שהאב ידווח על דפוסי ההורות של אביו כטובים יותר, כך תגבר מעורבותו בחיי ילדו ולהיפך.

5.1.2 אמונה ביכולת האב

המונח אמונה ביכולת (Self Efficacy) הוגדר לראשונה על ידי בנדורה כאמונה של האדם ביכולותיו לארגן ולהוציא לפועל את הפעולות הנדרשות לניהול מצבים עתידיים (Bandura, 1997, עמ' 2). המונח נגזר מתוך תיאורית הלמידה החברתית אותה פיתח. התיאוריה מגדירה את ההתנהגות האנושית והתפתחותה בעזרת אינטראקציה הדדית ומתמשכת הנוצרת בעקבות תהליכים קוגניטיביים, התנהגויות מגוונות והשפעת הסביבה (Bandura, 1986).

בנדורה (1997) טען כי האמונה ביכולת של אדם ליצר תוצאות מסוימות בעתיד, מספקת לו מניע קוגניטיבי להתנהגות בהווה. מנקודת מבט זו, הציפייה והאמונה שהתנהגות מסוימת תייצר תועלות מצופות או תדחק לצד קשיים עתידיים, משפיעה על ההתנהגות של האדם. חוזק האמונה של אדם ביכולותיו ישפיע על בחירתו להתמודד או להימנע ממצבים נתונים, והציפיות מהיכולת יקבעו כמה מאמץ אותו אדם ישקיע וכמה זמן יתעקש כאשר הינו עומד בפני מכשולים והתנסויות מאיימות. אלה שיעמדו מול משימות מאיימות עבורם, אשר ייתכן והן בעצם די בטוחות, יקבלו חוויה מתקנת שתחזק את האמונה ביכולתם ובסופו של דבר תכחיד את ההתנהגות ההגנתית. אלה שיפסיקו לנסות מוקדם מדי יחזקו את תחושת האי-מסוגלות שלהם וימשיכו לפחד לאורך זה.

בנדורה (1977) מבדיל בין שתי ציפיות הקיימות בתפיסת היחיד את יכולותיו – ציפיית תוצאה, המוגדרת כאמונה שסדרת התנהגויות של היחיד תוביל לתוצאות מסוימות וציפיית מסוגלות עצמית, המתוארת כהכרתו ואמונתו של היחיד להצליח לנהוג באופן שיוביל לתוצאה הרצויה. כך לדוגמא, אבות יכולים להאמין שאם יתרגלו את מעורבותם בחיי ילדיהם הם ישתפרו, אך אם יפקפקו ביכולתם להיות מעורבים התנהגות זו עשויה להשפיעה על התנהגותם בפועל. ציפיית המסוגלות העצמית תקבע האם ובאיזה אופן האדם יפעל בסיטואציה מסוימת, אלו מטרות יציב לעצמו, כמה כוחות ומאמץ יאלץ להשקיע וכמה זמן יחזיק מעמד במצבים מאתגרים כגון גידול ילדים וגירושין.

אמונות ביכולת עצמית מושפעת מארבעה מקורות של מידע, אשר יכולים לפתח או להעצים את האמונה ביכולת של היחיד. מקורות אלה כוללים: צפייה וחינוך של אחרים (vicarious experiences), שנוע מילולי ופידבקים מאחרים החשובים ליחיד (social persuasion), עוררות רגשית ופיזית (and psychological and emotional states) והמקור העיקרי הינו היסטוריה של הצלחות וכשלונות במהלך נסיון אישי של היחיד (mastery experiences). הדרך האפקטיבית ביותר לפתח תפיסה של יכולת עצמית, מושגת באמצעות יצירה חוזרת של תוצאות רצויות ומוערכות (Eccles & Wigfield, 2002). לדברי בנדורה, אחרי שאנשים משוכנעים שיש להם את מה שצריך כדי להצליח, הם מתחילים לפתח אמונה במסוגלות העצמית ולשמרה. בנדורה (1977) הניח כי רצף של כשלונות מייצרת תחושת מסוגלות עצמית נמוכה.

בהקשר ההורי, אמונה ביכולת שלי כהורה הינה הערכת ההורה את עצמו כמסוגל לתפקד במגוון מטלות הקשורות לדרישות תפקידו כהורה (Coleman & Karraker, 1998; Teti & Gelfand, 1991). תפיסות ואמונות אלו הן ה"מפתח" הקוגניטיבי העיקרי להסתגלות ויכולת הורית סבירה עם הילד (Coleman & Karraker, 2003; Jones & Prinz, 2005). מסוגלות הורית תורמת לאמונת ההורה ביכולתו להשפיע על הילד וסביבתו בדרך המאפשרת התפתחות מוצלחת של הילד (Ardelt & Eccles, 2001) ולהרגשת שביעות רצון מהתפקיד ההורי (Ferketich & Mercer, 1994). מהספרות המקצועית עולה כי הורים בעלי תפיסת מסוגלות הורית גבוהה משדרים אמון בהשגת כישורי הורות אפקטיביים. מנגד, הורים בעלי תפיסת מסוגלות הורית נמוכה עלולים לחוות קשיים בהורות אפקטיבית מול מצבי ילדות מאתגרים (King & Elder, 1998). עוד נמצא כי אבות החשים בטחון בנוגע לתפקידיהם ומאמינים ביכולתם ישתלבו באספקטים רחבים בחיי ילדיו (Beitel & Parle, 1998). בהתאם, אבות בעלי בטחון עצמי נמוך יתקשו להשתלב בטיפול בילדיהם, אך אם ירכשו ביטחון בתפקידם בעקבות היווצרות הנאות מפעילויות משותפות, תחושת הביטחון והאמונה שלהם ביכולתם תגדל ותאפשר להם להיות קשובים ורגישים לצרכיהם של הילדים.

תפיסת המסוגלות ההורית יכולה לפעול גם כמשוב חוזר. למשל, הורים בעלי מידה גבוהה יותר של מסוגלות הורית יכולים לבטא הצלחה גדולה יותר בהורות, אשר תביא לידי תוצאת הסתגלות טוב יותר של ילדיהם. תוצאה זו מצידה מגדילה את תפיסת המסוגלות ההורית. באופן דומה, הורים עם רמות נמוכות של אמונה ביכולת עצמית הורית עלולים לחוות תסכול וקושי אשר יגרמו לתוצאות לא אופטימאליות של ילדיהם ויובילו לערעור המסוגלות ההורית (Jones & Prinz, 2005). נמצא כי תפיסת מסוגלות עצמית גבוהה תרמה למעורבות ההורים בחיי ילדיהם (Shumow & Lomax, 2002; King & Elder, 1998), ומאידך מעורבות הורים בחיי הילדים נמצא כמשתנה התורם להגברת תפיסת המסוגלות ההורית.

ממחקרים הבודקים כישורי אבות, עולה כי אבות ואימהות דומים ברגישות ובכשירות שלהם במתן טיפול לתינוקם (Parke, 2003). מספר מחקרים שערכו השוואה בין כשירות האם לבין כשירות האב ולילדיהם הציגו ממצאים חד משמעיים: לא נמצאו הבדלים בתקופת הינקות בין כשירות האמהות לכשירות האבות, כלומר, שני ההורים יכולים לתפקד בצורה שווה (Lamb, 1986). על אף שלאבות יכולת ללמוד מיומנויות טיפוליות הללו, חלק ניכר מהאבות מוצאים עצמם הלומים מול היעילות הנמרצת של האם ומול חוסר האונים והדכדוך שלהם עצמם (כ"ץ, 2009). בשל כך, אבות צוברים ניסיון מועט יותר בטיפול וממילא נוטים להרגיש פחות בטוחים ביכולותיהם, ומעדיפים להעביר את האחריות לטיפול לאמהות. כך נוצר פער הולך וגדל בין שני ההורים (שחר וליוש, 2007).

לצד זאת, אבות המעורבים ופועלים בהצלחה במטלות הוריות שונות, דיווחו על התחזקות תפיסת המסוגלות ההורית שלהם. אצל אמהות משתנה זה נמצא בעוצמה חלשה יותר כמנבא למסוגלות הורית או מול משתנים אחרים (Leerkes & Burney, 2007). ארדיטי (Arditti, 1992) במחקרו על אבות גרושים, מצא כי ככל שהאב הביע מעורבות גבוהה יותר בחיי ילדיו כך תפיסת המסוגלות העצמית שלו התעצמה. Grief (1979) גרס כי ככל שלאבא יותר הזדמנויות לנהוג כאב, כך הוא רואה ותופס עצמו כאב ולכן ממשיך להיות מעורב יותר.

מחקרים מצאו תרומה נרחבת לאמונה ביכולת של ההורים. תפיסת מסוגלות הורית גבוהה נמצאה קשורה להתנהגויות הוריות חיוביות כגון הגנה ומניעת סיכונים בקרב ילדיהם (Ardelt & Eccles, 2001). הורים המאמינים ביכולתם חשים יותר סיפוק מהתפקיד ההורי (Hill & Bush, 2001) ורגישים יותר לצרכי ילדיהם (Leerkes & Crockenberg, 2003). מנגד, מסוגלות הורית נמוכה, כלומר הקושי ליישם מידע רלוונטי של הורות, נמצאה קשורה לתחושות הוריות כגון דיכאון לאחר לידה (Teti & Gelfand, 1991) תסכול, אי-אונות, לחץ נפשי (Jones & Prinz, 2005; גילי-בורלא, 2001) ולקשיי התנהגות בקרב ילדים (Coleman & Karraker, 1998).

הספרות האמפירית בחנה לרוב את תפיסת המסוגלות ההורית בקרב אמהות או בהשוואה בין שני בני הזוג (Teti & Gelfand, 1991; Ardelt & Eccles, 2001; Jackson & Scheines 2005; Shumow & Lomax, 2002) וההתייחסות לתפיסת המסוגלות ההורית בקרב אבות כקבוצה ייחודית, מועטה. עם זאת, חוקרים רבים גורסים שבעקבות התגברות מעורבות האבות בחיי ילדיהם בשנים האחרונות, חשובה ההבנה סביב תפיסת המסוגלות ההורית של אבות וההבדלים בתפיסת המסוגלות בינם לבין האמהות (Elek, Hudson & Bouffard, 2003; Leerkes & Burney, 2007).

במחקרים שבחנו את תפיסת המסוגלות ההורית בקרב שני בני הזוג, נמצא כי תפיסת מסוגלות הורית תרמה והשפיעה על יכולת האב להתמודד ולהשקיע במשימות הוריות. כמו כן, אבות בעלי תפיסת מסוגלות הורית גבוהה דיווחו על שביעות רצון מהתפקיד ההורי וקשר חזק יותר עם ילדיהם (Hudson, 1998; Elek & Fleck, 2001; Reece & Harkels, 2001).

בהתבסס על התיאוריה של בנדורה וממצאי המחקרים כפי שהובאו לעיל, ניתן להניח כי רמה גבוהה יותר של אמונה ביכולת יכולה לייצר את המוטיבציה הדרושה לאבות לא-משמורנים להתמודד עם האתגרים המוצבים להם. אבות המאמינים ביכולתם לחנך את ילדיהם ולהשפיע על התפתחותם מבחינה רגשית ולימודית, יהיו מעורבים יותר בחיי ילדיהם. בהתאם לכך, מחקר זה יניח שאמונה עצמית ביכולת ההורית תורמת למעורבות האב בחיי ילדו. ככל שהאב ידווח על מסוגלות הורית גבוהה יותר כך תגבר מעורבותו בחיי ילדו ולהיפך.

5.2 מאפיינים סוציו דמוגרפיים

גיל האב

גילו של האב בעת הגירושים נמצא כגורם המשפיע על מידת מעורבותו: אבות שהתגרשו בגיל צעיר מאוד לא שומרים על קשר הדוק עם ילדיהם בשל חוסר בגרות (Pleck & Pleck, 1997), ואבות אשר התגרשו בשנות הארבעים לחייהם גם הם מעורבים פחות בחיי ילדיהם משום שהם מושקעים בקריירה שלהם (Myers, 1989).

השכלה, תעסוקה והכנסה

השכלה, סטאטוס תעסוקתי והכנסה תורמים למעורבות האבות. הספרות מרמזת כי אבות בעלי הישגים בתחומים אלה מאופיינים בבגרות רגשית ובמיומנויות חברתיות גבוהות. כל אלה תורמים חיובית לזהות האב ולקיחת אחריות על התפקיד ההורי (Castillo & Fenzl-Crossman, 2009). אבות דורגו כיותר מעורבים בחיי ילדיהם ככל שהשכלתם גבוהה יותר משום שהם מבינים את חשיבות הקשר עם ילדיהם בצורה טובה יותר ונוטים יותר לאמץ נורמות חברתיות של הורות (Arditti, 1992; Furstenberg et al., 1983; Raikes, Summers & Roggman, 2005). באשר למקום העבודה, ככל שקיימת יותר שביעות רצון במקום העבודה והגדרת תפקיד מספקת כך איכות הקשר של האב עם הילדים טובה יותר. כמו כן, הכנסה גבוהה מסייעת לגברים להיות מעורבים יותר בחיי ילדיהם (Grossman & Pollack, 1988). מאידך, נמצא כי אבות נוטים להיות יותר מעורבים כאשר הם עובדים פחות שעת והתעסוקה שלהם יותר גמישה ופחות מלחיצה (Beitel & Parke, 1998; Hofferth & Anderson, 2003).

מצב כלכלי

זלצר מצא קשר חיובי בין התמיכה הכלכלית הניתנת על-ידי האב לילדיו לבין מידת המעורבות שלו בחייהם (Seltzer, 1991; Seltzer, 1998). עוד נמצא כי אבות שאינם מחויבים לתמוך כלכלית בילד מעורבים פחות באספקטים אחרים של חייו (Coltrane, 2000; Eggebean & Knoester, 2001) וכי באופן כללי, מצוקה כלכלית משפיעה לרעה על ההורות (Coles, 2009; Coley & Hernandez, 2006).

מצב משפחתי נוכחי

מחקרים מראים כי כאשר האב הלא-משמורן נישא מחדש, הוא מקטין את המעורבות שלו בחיי ילדיו (Braver et al., 1993; Seltzer, 1991), אולם הממצאים אינם חד משמעיים. מחקרים אחרים מצאו שאבות גרושים שלא נישאו שמרו על קשר מועט עם ילדיהם ביחס לאבות שנישאו מחדש (Marsiglio, Amato, Day & Lamb, 2000; Wall, 1992), כשהסיבה לכך לטענת החוקרים נעוצה באוריינטציה משפחתית יותר המאפיינת אבות שנישאים מחדש. במידה ולאישה החדשה יש ילדים משלה, האב עלול להפוך למעורב בחייהם, "על חשבון" המעורבות שלו בחיי ילדיו.

5.3 מאפיינים הקשורים למערכת המשפחתית (מאפיינים מבניים)

משך הזמן שחלף מאז הגירושין

באופן כללי ניתן לומר, כי השנה הראשונה לאחר הגירושין היא בעלת משמעות גדולה לכל המעורבים ומהווה תקופה קשה ביותר עבור כולם. בתקופה זו בולטים לרב קשיי מצוקה והסתכלות אצל חברי המשפחה הגרושה. לאחר כשנה שנתיים, על פי רוב, המשפחה מתארגנת, מגיעה לאיזון מחודש וחלה הטבה בצבר הילדים, האם והאב (כץ ופסח, 1984). אשר לאבות, הזמן שחלף מאז הגירושין נמצא בעל השפעה ניכרת על מעורבותם של אבות בחיי הילדים. התמונה המתקבלת מהמחקרים מדגישה שמעורבותם של אבות החיי הילדים פוחתת בעקביות לאחר הגירושין ובעיקר לאחר השנה הראשונה (Furstenburg et al., 1983; Wallerstein & Kelly, 1980; Seltzer, 1991). בארץ, מציינת מנדל (1993) כי ככל עובר יותר זמן מאז הגירושין מרבים האבות לפגוש את הילדים ולבלות איתם סופי שבוע, אולם ממעיטים לאחר את הילד לזמן ממושך יותר ויש להם פחות תנאי מגורים פיזיים נאותים המתאימים לאירוח הילד.

מספר הילדים וגילם

מספר הילדים נמצא בקשר הפוך עם מעורבות האב. ככל שמספר הילדים רב יותר, מעורבותם של האבות נמוכה יותר (Hofferth, 2003). אבות מקדישים זמן רב יותר, בדומה לאמהות, לילדים בגיל טרום בית ספר מאשר בגילאים מאוחרים יותר (Allen & Day, 2002; Pleck, 1997). גם Dudley (1996) מצא כי ככל שעולה גיל הילדים יורדת מעורבותם של האבות בחיי ילדיהם. אבות אלה חשבו שהילדים מעדיפים להיות עם חבריהם או לעבוד ויש להם פחות זמן לבלות עמם מאשר בתקופה שהיו צעירים יותר.

5.4 מאפיינים הקשורים לתהליך הגירושין בשלביו השונים

היזמה לגירושין

היזמה לגירושין מופיעה בספרות כגורם המשפיע על איכות היחסים. המחקרים מצביעים כי יוזמה ולקיחת אחריות על הגירושין מעניקה תחושת שליטה ומגדילה את תחושת הרווחה של הפרט וההסתגלות לגירושין טובה יותר. תחושת הקבלה עשויה למנוע קונפליקט ביחסים (Sbarra & Emery, 2008) ולתרום לתפקוד הורי טוב יותר (באום, 2004).

מצבה המשפחתי של האם

יש הטוענים כי הנוכחות של אב חורג יכולה לדכא מעורבות של הורה לא משמורן בכך שההורה החורג משמש כתחליף להורה הלא משמורן, ועל ידי "לקיחת התפקיד", הלכה למעשה, של האב הלא משמורן. בנוסף, הוא עלול לפגום ביחסים בין ההורה הלא משמורן והילד. עם זאת, העדויות בעניין זה אינן חד משמעיות. מספר מחקרים (Aquilino, 1994; Harris & Ryan, 2004; Mckenry, Mckelvey, Leigh & Wark, 1996; Spruijt & Iedema, 1998) מצאו פחות ביקורים וקירבה עם הורה לא משמורן כאשר ההורה המשמורן של הילד נישא מחדש, אולם אחרים מצביעים על כך שאין השפעה של נישואים שניים של ההורה המשמורן או מגורים עם בן זוג על הקשר בין הורה הלא משמורן והילד (Buchanan et al., 1996; Hawkins et al., 2006; Nord & Zill, 1996; Stephen, Freedman & Hess, 1993).

באופן דומה, בעוד שכמה מחקרים מצאו שאין קשר בין נישואים מחדש של הורה משמורן וקבלה של מזונות (Aquilino, 1994; Seltzer, 1991), אחרים מצא קשר חיובי (Nord & Zill, 1996) או שלילי (Hill, 1992).

שביעות הרצון מההסדרים המשפטיים

ההסדר המשפטי הנקבע על-ידי בית המשפט בנוגע למשמורת ולהסדרי הראיה משפיע גם הוא על הכמות והאיכות של הזמן המוקדש על ידי האבות למפגש עם ילדיהם (Hawthorne, 2003). אבות אשר היו יותר מעורבים עם ילדיהם לפני הגירושים חשים פחות מסופקים עם הסדר המשמורת מאשר אבות אשר היו פחות מעורבים בחיי ילדיהם טרם הגירושים (Kruk, 1994), ואבות גרושים מבליס פחות זמן עם ילדיהם אם הם מרגישים שמערכת המשפט התייחסה אליהם בחוסר הוגנות (Braver et al., 1993). ממצאי מחקרים מראים כי אבות רבים רוצים לבלות יותר זמן עם ילדיהם, אולם חשים מוגבלים על-ידי הסדרי ראיה מצומצמים המקשים על תפקיד ה"אב הפעיל". התוצאה – יחסי אב ילד שאינם

משביעי רצון הן עבור האב והן עבור הילד (Amato & Dorius, 2010; Bokker, 2006). יש לציין כי שביעות הרצון מהסדרי הראייה נמצאה כמשפיעה יותר על המעורבות מאשר המשמורת (Arditti, 1992).

המרחק של מגורי האב מילדיו

נמצא כי ככל שהמרחק הגיאוגרפי של האב הלא משמורן ממגורי ילדיו גדל, פוחתת מעורבותו בחייהם (Furstenberg, Nord, Peterson & Zill, 1983). עם זאת, חוקרים אחרים טוענים שהמרחק אינו סיבה למעורבות נמוכה, אלא תוצאה של בחירת האב הלא משמורן לשים את מעורבותו בחיי הילדים בסדר קדימות משני בחשיבותו (Arditti, 1992; Seltzer, 1991).

סיכום סקירת הספרות והשערות המחקר

מסקירת הספרות עולה כי ההורות של אבות הפכה למורכבת עם השנים, בשל חוסר הבהירות סביב מה נדרש מ"אב טוב" ובשל הדרישות של הסביבה ושל עצמם להיות הורים מעורבים, חמים ורגישים ולצד זאת להמשיך ולהחזיק בתפקידים המסורתיים של מפרנסים, מחנכים ומטילי משמעת. הורות של אבות גרושים לא-משמורנים מורכבת כפליים, בשל הצורך ליצור כללים חדשים בתוך משפחה מפוצלת. יציאת האב למגורים מחוץ למערכת המשפחתית מהווה גורם מרכזי לשינויים שחלים בתפקידו. בשל העובדה כי בישראל במרבית המקרים המשמורת לאחר הגירושין ניתנת לאם, האב, שקודם היה חלק מהמשפחה בבית, הופך להיות גורם חיצוני, לעיתים לא שייך ומנותק מארועי היומיום בחיי ילדיו. האב משנה סטטוס מ"מפרנס" ל"משלם מזונות", שינוי אשר יכול להשפיע ברבדים שונים.

לצד זאת, הוצגו מחקרים המדגישים את התרומה הייחודית של האבות להתפתחותם התקינה של ילדיהם וכן לרווחה האישית של האבות. עוד עולה מסקירת הספרות כי הליך הגירושין הינו מצב דחוק, וכי אבהותם של אבות לא-משמורנים, אוכלוסיה הולכת וגדלה, נחקרה מעט בישראל.

המשתנים אשר עומדים בבסיס מחקר זה נבחרו על פי המודל המערכתי-משפחתי של בלסקי (Belsky, 1984, 2004). מודל זה משקף את הקשר ההדוק שבין המאפיינים האישיותיים וההיסטוריה ההתפתחותית של שני ההורים, היחסים בין ההורים ובין מערכות אחרות של מתח ותמיכה, והתנהגותו והתפתחותו של הילד - כאשר ההנחה היא כי שלושת המימדים הללו גורמים להבדלים האישיים בדפוס ההורי. המחקר הנוכחי מתמקד במימד ההיסטוריה ההתפתחותית של האב (הקשר הבן-דורי הבא לידי ביטוי בהתנסויות האב הגרוש עם אביו שלו) ובמימד של משאבים אישיותיים (האמונה ביכולת של האב).

מטרתו של מחקר זה הינה לעמוד על הגורמים התורמים למעורבות אבות גרושים לא-משמורנים בחיי ילדיהם, תוך התייחסות לשני מאפיינים אישיותיים – הקשר הבן-דורי והאמונה ביכולת של האב וכן למשתנים סוציו-דמוגרפיים, מאפייני המערכת המשפחתית ומשתני תהליך הגירושין בשלביו השונים.

מתוך כל האמור גובשו השערות המחקר המובאות להלן:

1. יימצא קשר בין מדדי הקשר הבן-דורי לבין רמת מעורבות האב בחיי ילדיו בקרב אבות לא-משמורנים; ככל שתפיסתו של האב לגבי ההורות של אביו תהיה קרובה יותר ל"הורות אופטימלית", כך רמת המעורבות של האב תהיה גבוהה יותר.
2. יימצא קשר בין תפיסת המסוגלות העצמית של האב לבין רמת מעורבותו בחיי ילדיו בקרב אבות לא-משמורנים: ככל שהאמונה ביכולת של האב גבוהה יותר, כך תגבר רמת מעורבותו בחיי ילדיו.
3. יימצא קשר בין משתני הרקע, המורכבים משלוש קבוצות, לבין מעורבות האב בחיי ילדיו. הקבוצה הראשונה היא קבוצת המשתנים הסוציו-דמוגרפיים: גיל, ארץ לידה, אורח חיים, מספר שנות השכלה, תעסוקה, מצב כלכלי ומצב משפחתי. הקבוצה השנייה היא קבוצת משתנים הקשורים למבנה המערכת המשפחתית (משתנים מבניים): משך תקופת הנישואין והגירושין, מספר הילדים וגילם, ותקופת החיים המשותפים של האב עם בת הזוג החדשה במידה ויש. הקבוצה השלישית הינה קבוצה של משתנים הקשורים לתהליך הגירושין בשלביו השונים: היוזמה לגירושין, מצבה המשפחתי של האם, אופן קבלת ההחלטות לגבי המשמורת והסדרי הראיה והשלכות ההליך המשפטי לעניינים אלו (קרי, תדירות הביקורים ושיחות הטלפון), שביעות הרצון של האב מהסדרי הראיה, תשלום מזונות והמרחק של מגורי האב מילדיו.

פרק השיטה

משתתפים

מחקר זה הינו חלק ממחקר רחב בנושא אבהות הנערך בבית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת תל אביב. עד כה נחקרו במסגרתו אבות משמורנים ואבות נשואים, ומחקר זה הינו הראשון מסוגו אשר בוחן אבות לא-משמורנים, אשר מהווים כ-90% מאוכלוסיית האבות הגרושים בישראל.

אוכלוסיית המחקר כוללת 102 אבות גרושים או פרודים בתהליכי גירושין, לא-משמורנים, כאשר לפחות אחד הילדים מתחת לגיל 18. כל האבות יהודים, דוברי עברית ומתגוררים בישראל. חלקם של האבות נשואים בשנית, אולם השאלות נוגעות אך ורק לילדים מהאישה ממנה התגרשו או נפרדו.

הנתונים המשמשים בסיס למחקר זה נאספו במשך כשנה, במהלך שנת 2011. איסוף הנתונים נערך על ידי שני צוותי מחקר, כאשר כל צוות אסף 50% מהנבדקים ($N=51$).

נעשתה פניה לכ-300 אבות, כאשר מתוכם השיבו על השאלונים באופן מלא 102 אבות ($N=102$).

כלי המחקר

המחקר כולל ארבעה שאלונים: שאלון המתאר את מידת המעורבות של האב בחיי ילדיו, שאלון בן-דורי הבוחן את התנסויות העבר שלהם עם אביהם, שאלון הבוחן את האמונה ביכולת של האבות ושאלון רקע הבודק פרטים סוציו-דמוגרפיים, מאפייני המערכת המשפחתית (משתנים מבניים) ומשתנים הקשורים בתהליך גירושין של האבות בשלביו השונים.

שאלון א - מידת מעורבות האב בחיי הילדים

השאלון על מידת מעורבותו של מאמץ את מדד ה-IFI (Inventory Of Father Involvement) לדווח עצמי של מעורבות האבות, אשר פותח על ידי פאלקוביץ' ועמיתיו (Palkovitz et al., 2002). השאלון תורגם לעברית על ידי שני אנשי מקצוע דוברי אנגלית, לאחר מכן תורגם שוב לאנגלית ובחזרה לעברית, זאת על מנת לדאוג ככל הניתן שלא תהיינה אי הבנות הקשורות לשפה. כמו כן, נערך pretest ועל השאלון השיבו כ-10 אבות ותוקנו סעיפים בהתאם. נעשה שינוי בפעלים המתארים התנהגות כללית להתנהגות ספציפית של האב, כך לדוגמא: "מ"הפעלת משמעת" ל"מפעיל משמעת". (ראה/י נספח ב').

השאלון על מידת מעורבותו של האב מודד רכיבים קוגניטיביים, רגשיים והתנהגותיים של מעורבות הורה. הכלי מכיל 35 שאלות ומורכב מתשעה עולמות תוכן המתייחסים להיבטים שונים של מעורבות ישירה ועקיפה של האב בחיי ילדיו: 1. אספקה (סיפוק הצרכים הבסיסיים של הילד) 2. תמיכה באם 3. לימוד משמעת ואחריות 4. עידוד והצלחה בבית הספר 5. מתן חיבה ושבחים 6. בילוי זמן יחדיו ושיחה משותפת 7. להיות קשוב לחיים היומיומיים של הילד 8. קריאה לילד ועזרה בשיעורי הבית 9. עידוד הילד לפיתוח כשרונותיו. התשובות בשאלון נענות על פי סקלת ליקרט של 7 דרגות מ-0 (בכלל לא) ועד 6 (במידה רבה מאוד) ו-7 המציין לא רלוונטי על התנהגות מסוימת של הורה (כאשר דירוג זה לא מחושב בשקלול הכללי). ניקוד גבוה על כל השאלון משקף מעורבות גבוהה של אב. השאלון במחקר זה הועבר לראשונה בישראל.

המהימנות הכללית של הכלי מעורבות אבות במחקר זה נמצאה גבוהה ($\alpha=0.92$). כמו כן נמצאה מהימנות טובה בקרב עולמות התוכן השונים של השאלון (בין $\alpha=0.63$ לבין $\alpha=0.93$). עולמות התוכן והמהימנות הפנימית של כל עולם תוכן מוצגים בנספח ז', לוח מס' 1.

שאלון ב - הקשר הבן-דורי – ההתנסות של האב הגרוש עם אביו

השאלון הבוחן את הנסיון של האב עם אביו (ראה/י נספח ג') מבוסס על ה-PBI (Parental Bonding Instrument), כלי הפותח על ידי פארקר ועמיתיו (Parker, Tulping & Brown, 1979).

הכלי כולל 25 פריטים המיועדים למדוד את רמת הקשר שחוו הנבדקים עם אביהם בילדותם ונעוריהם בשני מישורים, דאגה והגנתיות יתר. המונח דאגה כולל חום, חיבה, אמפטיה וקירבה והמונח הגנתיות יתר כולל קרירות, אדישות, והזנחה. כל פריט מתאר סוג של התנהגות הורית, והמשתתף מתבקש לציין

באיזו מידה היא מתארת את אביו בסולם ליקרט בן 4 דרגות. עולם התוכן הראשון כולל 12 פריטים, הבודקים את מידת הדאגה ההורית, כגון: " עזר לי כלל שנזקקתי". עולם התוכן השני כולל 13 פריטים הבוחנים את מידת ההגנתיות יתר ההורית, כגון: "ניסה לשלוט בכל דבר שעשיתי". בשני עולמות התוכן חלק מהשאלות מנוסחות באופן שלילי ולכן עברו היפוך סקאלה.

על פי מחברי השאלון תפיסה של "הורות אופטימלית" משמעה ציון גבוה בדאגה הורית וציון נמוך בהגנתיות יתר הורית. על פי מחקרים קודמים נמצא כי השאלון בעל מהימנות פנימית לדאגה הורית של 0.75-0.83. ולהגנת יתר 0.82-0.86. יציבות הכלי נבדקה במבחן ומבחן חוזר ונמצאה $r=0.76$.

במחקר הנוכחי נמצאה מהימנות טובה בעולמות התוכן השונים המסבירים את הנסיון של האב הלא-משמורן עם אביו, קרי הגנתיות יתר ($\alpha=0.82$) ובמיוחד במישור של דאגה הורית ($\alpha=0.91$). כמו כן נמצאה מהימנות כללית של $\alpha=0.89$.

העקביות הפנימית של מדדי הקשר בן-דורי מוצגים בנספח ז', לוח מס' 2.

שאלון ג - אמונה ביכולת

השאלון הבוחן את תפיסת האמונה ביכולת של האב מבוסס על ה-PSOC (Parenting Sense Of Competence) הפותח על ידי גיבוד ועמיתיו (Gibaud, Wallston & Wandersmam, 1989). השאלון תורגם לעברית על ידי גולדשטיין-פרבר (1998) (ראה/י נספח ד'). מטרת השאלון לבדוק תפקוד הורי על פי שביעות רצון מהתפקיד ההורי ותפיסה עצמית כהורה. עולם התוכן הראשון מורכב מ-9 פריטים העוסקים בשביעות רצון מהתפקיד ההורי. האמירות בודקות את מידת התסכול, החרדה והמוטיבציה של ההורה (אמירות שליליות שעברו היפוך סקאלה) כדוגמא: "למרות שלהיות הורה יכול להיות דבר מתגמל, אני מתוסכל כרגע מהמצב ההתנהגותי של ילדי". עולם התוכן השני מורכב מ-8 פריטים הבוחנים את התפיסה העצמית כהורה. הפריטים בוחנים את היכולת של ההורה לפתור בעיות ואת מידת התושייה במהלך תפקודו (אמירות חיוביות) כדוגמא: "אם יש מישהו שמסוגל למצוא את התשובה בקשר למה שמטריד את ילדי-זה אני".

התשובות על האמירות השונות נעות על סקלה שנעה בין 1 (כלל לא מסכים) ל-6 (מסכים בהחלט). ציון גבוה משקף תפיסת מסוגלות הורית גבוהה. שני המדדים הופקו על ידי ממוצע תשובות הנבדקים בפרטי כל אחד מהגורמים.

השאלון המקורי הינו בעל מהימנות של 0.72 בבדיקת Test Retest המבטא יציבות בתכונה הנבדקת (Cutrona & Troutman, 1986). בישראל השימוש בשאלון נפוץ ונחקר לכלל הגילאים והמינים של הילדים כדוגמא במחקרה של שפילמן (2006). במחקרה נמצאו מהימנויות אלפא קרונבך סבירות -

במדד התפיסה העצמית כהורה נמצאה מהימנות של $\alpha=0.70$ בקרב האבות ובמדד שביעות הרצון מתפקיד ההורות נמצאה מהימנות פנימית של $\alpha=0.71$.

במחקר הנוכחי נמצאה מהימנות כללית גבוהה של מסוגלות הורית ($\alpha=0.84$) וכך גם בעולמות התוכן השונים המסבירים את המסוגלות ההורית (שביעות רצון $\alpha=0.70$ ותפיסה עצמית כהורה $\alpha=0.82$). העקביות הפנימית של מדדי האמונה ביכולת מוצגים בנספח ז', לוח מס' 3.

שאלון ד - שאלון רקע

שאלון משתני הרקע כלל 28 פריטים, המתחלקים לשלוש קבוצות (ראה/י נספח ה'). הקבוצה הראשונה היא קבוצת המשתנים הסוציו-דמוגרפיים: גיל, מצב משפחתי נוכחי, ארץ לידה, מספר שנות השכלה, אורח חיים, מקצוע ומצב כלכלי. הקבוצה השנייה היא קבוצת משתנים הקשורים למבנה המערכת המשפחתית (משתנים מבניים): מספר הילדים וגילם, אורך הנישואין, מספר השנים שחלפו מאז הגירושין, מצבה המשפחתי של האם ותקופת החיים המשותפים של האב עם בת הזוג החדשה ומידה ויש. הקבוצה השלישית הינה קבוצה של משתנים הקשורים לתהליך הגירושין בשלביו השונים: היוזמה לגירושין, אופן קבלת ההחלטות לגבי המשמורת והסדרי הראיה, שביעות הרצון מהסדרי הראיה והשלכות ההליך המשפטי לעניינים אלו (קרי, תדירות הביקורים ושיחות הטלפון), המרחק של מגורי האב מילדיו ותשלום מזונות.

השאלון נבנה במיוחד לצורך המחקר הנוכחי, כאשר המאפיינים הקשורים למבנה המערכת המשפחתית ולתהליך הגירושין בשלביו השונים נבחרו לאור משתנים רלוונטיים לשדה המחקר.

התפלגות האבות הלא-משמורנים על פי המאפיינים השונים מוצגים בנספח ז', לוחות 4-6.

הליך

איתור המשתתפים התבצע בשיטת "כדור שלג", פרסום מודעות בפורומים הנוגעים באבהות וגירושים, ותליית מודעות ברחבי ערים. בנוסף, נעשתה פניה לעמותות אשר תפקידן לתמוך באבות גרושים וליועצות חינוכיות ועובדות סוציאליות ברחבי הארץ.

משאותר אב גרוש לא-משמורן אשר הביע הסכמה עקרונית להשתתף במחקר, הוסברו לו מטרות המחקר, הדרישות ותהליך המחקר. כמו כן הוסבר למשתתפים כי הנתונים שנאספים הינם לצרכי מחקר בלבד ושההשתתפות הינה אנונימית, והוצע להם לקבל את תוצאות המחקר בסיומו וכן להשתתף במחקר המשך (ראה/י נספח ו'). לאבות שהביעו רצון להמשיך בתהליך, הועבר קובץ השאלונים עם דף הסבר קצר באמצעות הדואר, מכר משותף או דואר אלקטרוני (ראה/י נספח א'). ניתן היה למלא אותם גם באופן מקוון. האבות אשר הסכימו להשתתף חתמו על טופס הסכמה (ראה/י נספח א').

ממצאים

פרק הממצאים יורכב משלושה חלקים; הראשון יעסוק בתיאור המאפיינים של אוכלוסיית המחקר, אשר כללה 102 אבות לא-משמורנים. חלק זה יכלול תיאור שלושת קבוצות הנתונים אשר נאספו באמצעות שאלון הרקע: המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים, מאפייני המערכת המשפחתית (מאפיינים מבניים), ומאפיינים הקשורים לתהליך הגירושין בשלביו השונים. אפיון זה של האוכלוסייה הינו מהותי להבנת חלקו השני של הפרק, החלק המתאמי, בו ייבדקו הקשרים בין המאפיינים לבין מעורבות האבות ובין המשתנים השונים, ובהמשך, חלקו האחרון של הפרק יעסוק בבדיקת השערות המחקר באמצעות רגרסיה ליניארית.

1. תיאור מאפייני האוכלוסייה

1.1 תיאור המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של אוכלוסיית האבות

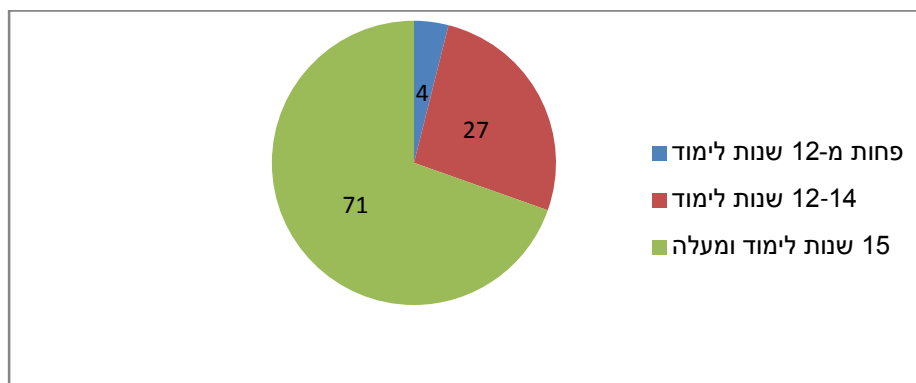
גיל המשתתפים - הגיל הממוצע של המשתתפים הוא 45 (SD=6.70), כאשר טווח הגילאים הוא בין 28 ל-62 שנים.

ארץ הלידה – מתוך 102 אבות, 88 נולדו בישראל, 7 באירופה והשאר בחבר העמים או ארה"ב. מכאן ניתן ללמוד כי מרבית האבות הינם ילידי הארץ. ייתכן וניתן להסביר זאת בכך שהשאלון ידידותי יותר, בשל אורכו, למשתתפים אשר שפת האם שלהם עברית.

אורח חיים – 85 מתוך 102 האבות (83.3%), תיארו עצמם כחילונים, 8.8% דתיים ו-6.9% מסורתיים. על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, מתוך האוכלוסייה היהודית במדינת ישראל בשנת 2010, 44% הינם חילונים, 39% מסורתיים, 9% דתיים ו-8% חרדים. מכאן ניתן ללמוד כי אחוז הגברים החילונים בקרב משתתפי המחקר הינו גבוה ביותר ביחס לאחוז שלהם באוכלוסייה. ניתן להסביר נתון זה בכך שהמדגם נאסף בצורה של "כדור שלג", ומכאן ההומוגניות של מידת הדתיות בקרב המשתתפים.

מספר שנות השכלה – נתון מעניין הינו אחוז המשתתפים בעלי השכלה אקדמית – אחוז גבוה ביותר (כ-70%) מבין הנבדקים הינו בעל השכלה אקדמית, כאשר ממוצע שנות הלימוד הינו 15.71 (SD=3.34).

תרשים 2 – מספר שנות השכלה בקרב המשתתפים (N=102)

נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לשנת 2001 (הודעה לעיתונות, 17.7.12) מראים כי בקרב גברים יהודים בני 25 ומעלה בישראל, רק 13% הינם בעלי תואר אקדמי שני או שלישי. מכאן ניתן לראות כי רמת ההשכלה של המשתתפים במחקר גבוהה באופן משמעותי מהממוצע בקרב גברים יהודים בישראל. **תעסוקה** - מרבית הנשאלים (96%) עבדו בשלושת החודשים הקודמים למילוי השאלון, במקצועות מגוונים, כאשר שיווק/ניהול וכלכלה/מחשבים/הנדסה הינם המקצועות המובילים ומהווים מעל ל-50% מהמקצועות בהם עובדים האבות, נתון אשר מתיישב עם רמת ההשכלה.

מצב כלכלי - האבות התבקשו לדווח על מצבם הכלכלי. 75 מתוך 102 האבות דיווחו על מצב כלכלי טוב או בינוני, כאשר החלוקה היא כמעט שווה – 37 דיווחו על מצב בינוני ו-38 על מצב טוב. 17 אבות (16.7%) תיארו את מצבם כגרוע וכ-10% בלבד דיווחו על מצב כלכלי מצוין. מדובר במדד סובייקטיבי, בניגוד למדד אשר מסתמך על רמת ההכנסה הממוצעת במשק, מתוך רצון להבין כיצד האבות תופסים את מצבם הכלכלי. מעניין לראות כי למרות הממצאים בדבר ההשכלה האקדמית הנרחבת, והעיסוק במקצועות הנחשבים למכניסים, מעט מהאבות דיווחו על מצב כלכלי מצוין ורובם דירגו עצמם ברמת של "בינוני" ו"טוב". ייתכן והדבר נובע מהגירושין והירידה ברמת החיים, מגילם הצעיר יחסית של האבות או מתפיסה של מצב "טוב מאוד" כמצב המשויך לעשירון העליון בלבד.

לסיכום, על פי הנתונים והשוואתם לממוצע הארצי, ניתן לומר כי מדובר בקבוצה ייחודית של אבות, מרביתם ילידי הארץ, חילונים, בעלי 15 שנות לימוד ומעלה, כמעט כולם עובדים כאשר מרביתם בעלי משלח יד אקדמי. כאמור, אפיון האוכלוסייה הינו משמעותי להבנת התוצאות. מעבר לשצוין, אפיון זה יכול להעיד על מילוי נכון של השאלון, ואולי אף על אוריינטציה אקדמית שגרמה להם להסכים להשתתף במחקר.

המצב המשפחתי של המשתתפים - מתוך 102 האבות, 64 דיווחו כי הם חיים לבד (מתוכם 5 עדיין בהליכי גירושין), 24 דיווחו כי הם נשואים מחדש ו-14 אבות דיווחו כי הם חיים עם בת זוג.

1.2 תיאור המאפיינים הקשורים למבנה המערכת המשפחתית (משתנים מבניים) של אוכלוסיית האבות

משך תקופות הנישואין והגירושין - משך הנישואין הממוצע עמד על 10 שנים ($SD=5.06$) ומספר שנות הפרידה עומד על ממוצע של 5.23 שנים ($SD=4.44$). כאשר מסתכלים על נתון זה לצד הגיל הממוצע של האבות, ניתן לצייר פרופיל של אב אשר נישא בתחילת שנות ה-30 של חייו והתגרש כעבור 10 שנים, בתחילת שנות ה-40 לחייו. הזמן אשר עבר מאז הגירושין הוא קצר יחסית.

מספר הילדים וגילם - מספר הילדים הממוצע טרם הגירושין עומד על כ-2 כשהגיל הממוצע של הילד הצעיר הוא 9.65.

תקופת החיים המשותפים עם בת הזוג החדשה - 38 אבות חיים עם בנות זוג – חלקם בקשר נישואין וחלקם לא. הזמן הממוצע בו הם חיים עם בת הזוג החדשה הוא כחמש וחצי שנים ($SD=4.36$). מנתון זה

ניתן ללמוד כי האבות אשר חיים עם בנות זוג הינם אבות אשר גרושים זמן רב יותר מהזמן הממוצע, אשר עומד על 5.23 שנים.

1.3 תיאור המאפיינים הקשורים לתהליך הגירושין בשלביו השונים בקרב אוכלוסיית האבות

היחזמה לגירושין – 43 מתוך 102 מהאבות ענו כי היוזמה לגירושין היתה של האם, 27 ענו כי היוזמה היתה שלהם ו-31 אבות אמרו כי היוזמה היתה משותפת. אב אחד לא ענה על השאלה.

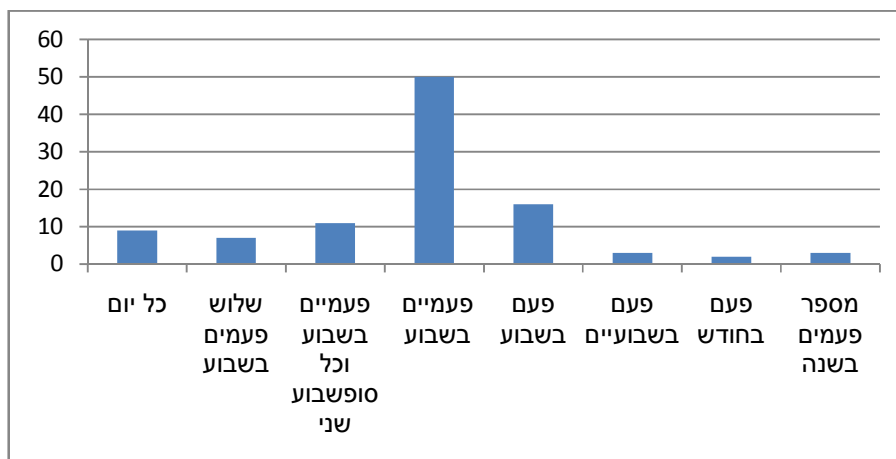
מצבה המשפחתי של האם, על פי דיווחי האבות, 69 מהנשים חיות לבד, 13 נשואות מחדש ו-19 חיות עם בן זוג. אב אחד לא ענה על השאלה משום שלא ידע מהו מצבה המשפחתי של גרושתו.

אם משווים נתונים אלו עם נתוני האבות, ניתן לראות כי המצב די דומה, כאשר ההבדל המהותי הינו במספר הנישואים השניים (24 גברים מול 13 נשים). אם זאת, בשני המקרים מרבית הגרושים חיים לבד (64 גברים ו-69 נשים).

באשר ל**דרך קביעת הסדר המשמורת** הקובע כי המשמורת היא של האם, בכ-70% מהמקרים ההחלטה היתה משותפת, וכ-30% ההסדר נקבע על ידי בית המשפט. **הסדרי הראייה** נקבעו גם הם ברובם על ידי בני הזוג (ב-75% מהמקרים) והשאר על ידי בית המשפט. מנתון זה ניתן ללמוד כי במרבית המקרים לא היה צורך בהכרעה שיפוטית, משמע האבות קיבלו על עצמם את הקביעה של משמורת האם. מכאן יש לשער כי יהיו מרוצים מההסדר. מאידך, ייתכן והם הסכימו לכך "בלית ברירה", לאחר שקיבלו ייעוץ משפטי לפיו ממלא בית המשפט לא נוטה לאשר משמורת של האב ואף לא משמורת משותפת.

הסדרי הראייה עצמם הינם מגוונים.

תרשים 3 – הסדרי הראייה בקרב האבות (N=102)

מהתרשים עולה כי מרבית האבות (77 מתוך 102) נפגשים עם ילדיהם פעמיים בשבוע או יותר, נתון המעיד על מעורבות גבוהה מן ההיבט של תדירות המפגשים.

יש לציין כי בכדי למנוע סרבול, השאלה נוסחה בשאלון הפרטיים האישיים בצורה כזו:

באיזו תדירות אתה נפגש עם ילדיך:

1) כל יום (2 פעמיים בשבוע (3 פעם בשבוע (4 פעם בשבועיים. (5 פעם בחודש (6 מספר פעמים בשנה

לאור המגוון בתשובות האבות, הוספו בתהליך הקידוד קטגוריות נוספות: "שלוש פעמים בשבוע" ו"פעמיים בשבוע וכל סופשבוע שני". עם זאת, נוצר מצב בו היה שימוש בקטגוריות הנוספות רק במידה והאבות הוסיפו מיוזמתם, באופן ידני או בעל-פה, אפשרויות אלו. במרבית המקרים מדובר באבות אשר מילאו את השאלון בעל-פה, ותשובתם הוספה על ידי החוקרת. ייתכן, ואף סביר, כי אבות אשר רואים את ילדיהם פעמיים בשבוע וכל סופשבוע שני, בחרו באפשרות השנייה, של "פעמיים בשבוע", משום שנראתה להם כמתאימה ביותר. על-כן, יש לשער כי במידה וקטגוריה של "פעמיים בשבוע וכל סופשבוע שני" היתה מופיעה בשאלון, יותר אבות היו בוחרים בה.

נתון נוסף המחזק את יציבות הקשר בהקשר הזה הינו שבכ-80% מהמשפחות מדובר בימים קבועים.

בנוגע להסדרי הראייה בחגים, כ-60% אבות רואים את ילדיהם לסירוגין, 20% מהאבות דיווחו כי בחגים ההסדרים נקבעים בהתאם להחלטה משותפת, וכ-10% דיווחו כי הדבר נקבע בהתאם לרצון הילדים. ב-5% מהמקרים הילדים לא מגיעים לחגים.

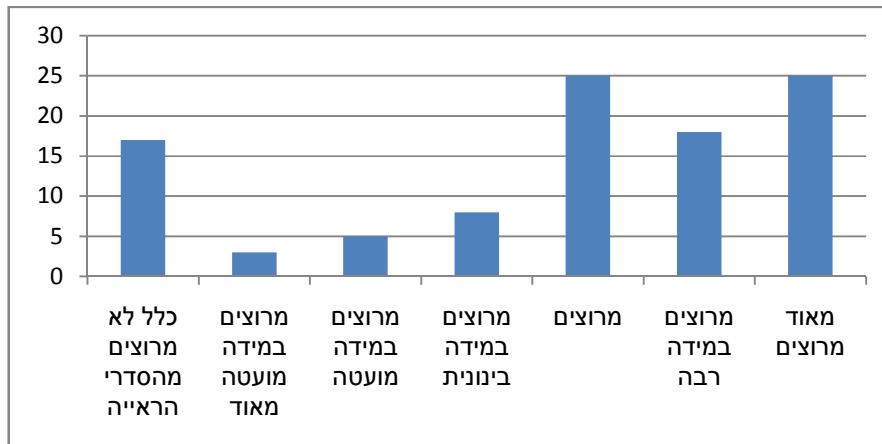
באשר לחופשים, כ-40% דיווחו כי ההסדרים הם חצי-חצי, עוד כ-40% דיווחו כי ההסדרים לגבי החופשים נקבעים בהתאם להחלטה משותפת, כ-17% דיווחו כי הביקורים נקבעים בהתאם לרצון הילדים וכ-5% דיווחו כי הילדים לא מגיעים בחופשים.

נראה כי בנוגע לחגים ולחופשים ההסדרים פחות קבועים ונתונים לשינויים על פי החלטה משותפת או על פי רצון הילדים. יש לשער כי ככל שגיל הילדים עולה, עולים גם היכולת והרצון שלהם להחליט לגבי הסדרי הראייה בחגים ובחופשים.

באשר לתדירות שיחות הטלפון, מרבית האבות (62 מתוך 102) דיווחו כי הם מדברים עם ילדיהם לפחות פעם ביום. 23.5% דיווחו כי הם מדברים עם ילדיהם פעמיים בשבוע. 6% מדברים עם ילדיהם פעם בשבוע, 2% פעם בשבועיים ו-4% לא מדברים עם ילדיהם, אולם בכל המקרים מדובר בילדים קטנים מאוד אשר לא ניתן לנהל עימם שיחה בטלפון. נראה כי המעורבות היומיומית של האבות בחיי ילדיהם מין ההיבט של נוכחות, קרי ביקורים ושיחות טלפון, הינה גבוהה.

מידת שביעות רצון מהסדרי הראייה - האבות התבקשו לדרג את מידת שביעות הרצון שלהם מהסדרי הראייה.

תרשים 4 – שביעות הרצון של האבות מהסדרי הראייה (N=102)

מהתרשים ניתן לראות כי מרבית (למעשה ¾) מהאבות חשים כי הם מרוצים במידה בינונית ומעלה מהסדרי הראייה, ורק כרבע מהאבות מרוצים במידה מועטה ומטה. מסתבר כי 13 מתוך 17 האבות אשר הצהירו כי הם כלל אינם מרוצים מהסדרי הראייה העידו כי בית המשפט הוא שקבע את הסדרי הראייה, ולא החלטה משותפת בינם לבין גרושתם (כאשר סך האבות אשר הצהירו כי הסדרי הראייה נקבעו על ידי בית המשפט הינו נמוך – 24 מתוך 102 אבות).

לעניין **תשלום המזונות**, כ-90% מהאבות משלמים מזונות. מרבית האבות משלמים את המזונות באופן סדיר (82%). מדובר באחוז גבוה של אבות אשר משלמים מזונות.

המרחק הממוצע של מגורי האב מילדיו לאחר הגירושין הוא 18.64 ק"מ (SD=28.8). בחישוב הממוצע לא נלקחו בחשבון האבות אשר ילדיהם מתגוררים בחו"ל. מדובר במרחק קצר מאוד, כאשר במקרים רבים האבות העידו כי הם גרים במרחק של 5 ק"מ ופחות מילדיהם. החלטה זו, להמשיך ולהתגורר בקרבה לילדים יכולה להעיד על רצון לשמר את הקשר בין האבות לילדיהם.

לא למותר לציין כי כאשר משווים נתון זה למחקרים העוסקים בסוגיית המרחק בחו"ל, יש לקחת בחשבון כי בישראל המרחקים קטנים מאלו שבארה"ב ובאנגליה, שם נערכו מרבית המחקרים בנושא.

לוחות 4, 5 ו-6 בנספח ז' מציגים את התפלגות האבות הלא-משמורנים על פי המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של האבות, המאפיינים המבניים ומאפייני תהליך הגירושין בשלביו השונים.

משתוארו מאפייני האבות אשר השתתפו במחקר, כעת ייבחנו המתאמים בין מאפיינים אלו לבין מעורבות האבות בחיי ילדיהם.

חלק ב'

1. בדיקת השערות המחקר הראשונה והשניה

בטרם בוצעו הניתוחים הסטטיסטיים, נבנו המשתנים המרכזיים במחקר על-ידי מיצוע של הפריטים הרלוונטיים לאחר סידורם ובדיקת מהימנות שדווחה קודם לכן. לוח 7 מציג את הממוצע וסטיית התקן של המשתנים המרכזיים במחקר. המשתנה התלוי במחקר הינו מעורבות האבות והוא נבדק אל מול שני המשתנים הבלתי-תלויים, ההתנסות עם האב והאמונה ביכולת ההורית. יש לזכור, כי המשתנים שביעות רצון מאבהות ותפיסה עצמית כהורה הינם למעשה שני מימדים בתוך המשתנה אמונה ביכולת ההורית ונגזרים ממנו. בהתאם לכך, המשתנים דאגה והגנתיות יתר נגזרים מהמשתנה התנסות עם האב ומהוים שני מימדים בתוכו.

לוח מס' 7 - ממוצעים וסטיות תקן של משתני המחקר בקרב אבות לא-משמורנים (N=102)

מאפיין	אבות לא משמורנים			
	ממוצע	סטיית תקן	מקסימום	מינימום
1. מעורבות האבות	4.72	0.85	5.85	1.48
2. התנסות עם האב	2.92	0.50	3.84	1.44
2א'. דאגה	2.72	0.73	4.00	1.00
2ב'. הגנתיות יתר	3.09	0.51	4.00	1.46
3. אמונה ביכולת ההורית	4.63	0.67	5.69	2.56
3א'. שביעות רצון מאבהות	4.64	0.78	6.00	2.00
3ב'. תפיסה עצמית כהורה	4.62	0.72	6.00	2.38

לוח מס' 8 - מתאמי פירסון בין משתני המחקר (N=102)

משתנה	1	2	3	4	5	6	7
1. מעורבות אב	--						
2. אמונה ביכולת ההורית	.61***	--					
3. שביעות רצון מאבהות	.67***	.90***	--				
4. תפיסה עצמית כהורה	.42***	.89***	.60***	--			
5. התנסות עם האב	.09	.03	-.01	.07	--		
6. דאגה	.17	<.01	.02	-.02	.86***	--	
7. הגנתיות יתר	-.05	.05	-.05	.15	.75***	.31**	--

* $p < .05$ ** $p < .01$ *** $p < .001$

השערת המחקר הראשונה עוסקת במדדים הבין דוריים, קרי בהתנסות של האב עם אביו שלו, אל מול המעורבות ההורית. ההשערה היתה שככל שההתנסויות של האבות עם אביהם היו טובות יותר, כך מעורבות האבות במחקר תהיה גבוהה יותר. השערה זו לא אוששה. התנסות קודמת של האב עם אביו לא הצליחה לנבא מעורבות הורית עם הילד. כמו כן, מדדי הדאגה וההגנתיות יתר לא נמצאו כמנבאים למעורבות האב. לבסוף, מן הנתונים המוצגים בלוח מס' 8, ניתן לראות את הקשרים בין התנסות קודמת של אב למדדי הדאגה ($r = .86, p < .001$) והגנתיות יתר ($r = .75, p < .001$). קשרים אלו נובעים, כמובן, מהיותם מימדים בתוך אותם משתנים, ומכאן עוצמתם הגבוהה.

השערת המחקר השנייה עסקה בקשר בין מדדי האמונה ביכולת ההורית לרמת מעורבות האב בקרב אבות גרושים לא-משמורנים. ההשערה היתה כי ככל שהאמונה ביכולת ההורית תהיה גבוהה יותר כך רמת המעורבות בקרב האבות תהיה גבוהה. מעיון בלוח מספר 10 עולה כי נמצאו מתאמים מובהקים חיוביים וגבוהים בין מעורבות האב ותפיסת המסוגלות ההורית בקרב קבוצת המחקר. נראה שככל שלנבדקים מידה גבוהה יותר של אמונה ביכולת ההורית כך נמצאה אצלם רמת מעורבות גבוהה יותר בחיי ילדיהם ולהפך ($r = .61, p < .001$). בנוסף, נמצאו מתאמים חיוביים מובהקים בין המימדים המרכיבים את האמונה ביכולת ההורית למעורבות האבות. לפיכך, שביעות רצון מאבהות ($r = .67, p < .001$) ותפיסה עצמית כהורה ($r = .42, p < .001$) כמימד בנפרד מצביעה על קשר עם מעורבות הורית. מכאן נובע כי ההשערה השלישית אוששה. אכן אבות בעלי אמונה ותפיסת יכולת הורית גבוהה יותר מעורבים יותר בחיי ילדיהם. בנוסף, נמצאו קשרים חזקים בין אמונה ביכולת ההורית למדדי שביעות הרצון ($r = .90, p < .001$) והתפיסה העצמית כהורה ($r = .89, p < .001$), כאשר כאמור, קשרים אלו נובעים, מהיותם מימדים בתוך אותם משתנים.

2. בחינת הקשרים בין שלושת הקבוצות של משתני הרקע לניבוי מעורבותם בחיי ילדיהם

חלק מהנתונים אשר נאספו באמצעות שאלון הרקע הינם קטגוריאליים וחלקם רציפים. על מנת לבחון את הקשר בין מאפיינים אלו לבין מדדי המחקר נערכו ניתוחי פירסון לגבי המשתנים הרציפים ומבחני ANOVA לגבי המשתנים הקטגוריאליים.

לוח מס' 9 - מתאמי פירסון בין המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים, מאפיינים מבניים ומאפיינים הקשורים לתהליך הגירושין בשלביו השונים לבין מעורבות האב בחיי ילדיו, אמונה ביכולת והקשר הבן-דורי ($N=102$).

משתנה	מעורבות אב	אמונה ביכולת	הקשר הבן-דורי
מאפיינים אישיים			
גיל	-.20*	-.25*	.13
אורח חיים	-.03	-.04	.10
שנות השכלה	.35***	.24*	.09
מצב כלכלי	.28**	.15	.08
עבודה לאחרונה (2 = לא)	-.01	-.04	-.27**
מאפיינים מבניים			
מספר ילדים	-.05	-.04	< .01
שנות נישואין	-.08	.10	.04
שנות גירושין	-.27**	-.24*	-.04
כמה זמן נשוי מחדש (שנים)	-.55***	-.50***	-.09
ילדים משותפים (2 = לא)	.43**	.27	-.09
תהליך הגירושין על שלביו			
ימים בהסדר (2 = לא קבועים)	-.43***	-.45***	< .01
תדירות מפגשים עם אב	.03	.03	.03
שביעות רצון מהסדרי ראייה	.25**	.03	.18
שיחות עם הילד (מספר פעמים)	-.13	-.01	-.06
מרחק מקום מגורים (ק"מ)	-.09	-.11	-.13
תשלום מזונות (2 = לא)	-.19	.02	.09
תדירות מזונות (2 = לא סדיר)	.05	.18	.04

* $p < .05$ ** $p < .01$ *** $p < .001$

בדיקת הקשרים מעלה מספר ממצאים מעניינים. ככל שעולה גיל האבות קטנה מידת מעורבותם בחיי ילדיהם וכן תחושת המסגלות שלהם. בהתאמה, שנות הגירושין מנבאות שכלל שמספר שנות הגירושין רב יותר, כך פוחתת המעורבות והאמונה ביכולת של האבות. שנות השכלה ומצב כלכלי נמצאו קשורים חיובית למעורבות האב, כך שכלל שישנן יותר שנות השכלה והמצב הכלכלי טוב יותר, כך ישנה מעורבות רבה יותר בחיי הילד. שנות השכלה נמצא גם מנבא חיובי לאמונה ביכולתם כהורים - יותר שנות השכלה מנבאות תחושת מסוגלות חזקה יותר.

קשרים בינוניים-חזקים שליליים נמצאו בין שנות הנישואים השניים (הבאים לאחר הגירושין) לבין מעורבות ומסוגלות האב, כך שכלל ששנות הנישואים השניים רבות יותר, כך האבות פחות מעורבים, אך גם פחות מאמינים במסוגלות ההורית שלהם. נתון, שעשוי למתן ירידה זו במעורבות ההורית (אך לא במסוגלות ההורית), הוא ילדים משותפים עם בני הזוג החדשים. נמצא, כי כאשר אין ילדים משותפים עולה או נשמרת המעורבות ההורית.

משתנה מסקרון נוסף, אשר נוגע להסדרי הגירושים ונמצא כתורם משמעותית למעורבות ומסוגלות האבות, הינו האם ישנם ימים קבועים או לא קבועים בהסדר. נמצא, כי כאשר הימים בהסדר המשמורת לא קבועים, מעורבות האבות והאמונה ביכולת שלהם פוחתת משמעותית. משתנה נוסף, אשר תורם למעורבות אב גבוהה הינו שביעות הרצון של האב מהסדרי הראייה.

לוח מס' 10 - הבדלים במעורבות האבות לפי ארץ מוצא, הסדרי ביקור בחגים והסדרי ביקור בחופשות (N=102).

משתנה	ישראל	אירופה	חבר העמים	אוסטרליה/קנדה/ארה"ב	סטטיסטי (F)
ארץ מוצא	0.80	5.17 ^b	2.29 ^a	4.76 ^b	7.12***
הסדרי ביקור בחגים	4.73 ^{ab}	4.88 ^b	4.02 ^a	4.37 ^{ab}	4.07**
הסדרי ביקור בחופשות	4.81 ^b	5.01 ^b	4.05 ^a	3.93 ^a	8.07***

* $p < 0.05$ ** $p < 0.01$ *** $p < 0.001$

הערה: ממוצעים בשורה עם סימון שונה (a,b) נבדלים זה מזה בצורה מובהקת ($p < .05$) לפי מבחן Scheffe.

ניתוחי שונות חד כיווניים נערכו על המשתנים האורדינליים. כפי שניתן לראות בלוח מס' 10, נמצאו מספר משתנים אשר משפיעים על מעורבות האבות. במשתנים הדמוגרפיים, נמצאו הבדלים ברמת המעורבות של האב רק במשתנה ארץ הלידה, $F(3,96) = 7.12, p < .001$, כך שיוצאי חבר העמים הפגינו מעורבות נמוכה משמעותית ($M = 2.29, SD = 1.13$) מאשר יוצאי ישראל, צפון אמריקה ואוסטרליה ואירופה ($M \geq 4.74$). יש לציין כי רק שני אבות מתוך המדגם הינם יוצאי חבר העמים.

במשתנים הנוגעים להסדרי הגירושים, נמצא הבדל במעורבות האבות לפי הסדרי הביקור בחגים, $F(3,97) = 4.07, p = .009$, באופן המראה כי כאשר ביקורי החגים הינם לסירוגין מעורבות האבות גבוהה יותר משמעותית ($M = 4.88, SD = 0.59$) מאשר כסידורי השינה הם בהתאם לרצון הילדים ($M = 4.02, SD = 1.06$). בין יתר הקבוצות לא נמצאו הבדלים. במשתנה דומה הנוגע להסדרי הגירושים - הסדרי ביקור בחופשים - נמצאו הבדלים מובהקים במעורבות האב, $F(3,97) = 8.07, p < .001$. ההבדלים מלמדים, כי המעורבות הנמוכה ביותר באופן מובהק של האבות הינה כאשר הילדים לא מגיעים בחגים ($M = 3.93, SD = 1.69$) או כאשר הם מגיעים לפי רצונם ($M = 4.05, SD = 0.96$) לעומת המעורבות כאשר הם מגיעים בהתאם להחלטה משותפת ($M = 4.81, SD = 0.78$) או לסירוגין ($M = 5.01, SD = 0.49$).

חלק ג' – רגרסיות ליניאריות

הקשרים, שהוצגו בחלק הקודם בין המדדים השונים יכולים ללמד אותנו, כל אחד בפני עצמו, על קשר או אי-קשר בינם לבין המשתנה התלוי. הרגרסיות הליניאריות, שיוצגו להלן, מאפשרות לנו לבחון את היחסים בין המשתנים הבלתי תלויים יחדיו על מנת להציג תמונה כוללת יותר להסבר ולניבוי מעורבות אבות, ומכאן יתרונה המכריע. כל השערה נבדקה דרך רגרסיה ליניארית, ולבסוף נעשה ניסיון ליצור מודל אינטגרטיבי בין המשתנים השונים במחקר לניבוי מעורבות אב.

מודל רגרסיה ליניארית להשערה הראשונה, ניסה לנבא את מעורבות האב על פי המשתנים של ההשערה הראשונה המופיעים בלוח 10: משתנים סוציו-דמוגרפיים בבלוק ראשון, מאפיינים מבניים בבלוק השני ומאפייני תהליך הגירושין בבלוק השלישי. שיטת הזנה בכל בלוק הייתה לפי stepwise. מודל הרגרסיה נמצא מובהק, $F(1,33) = 17.94, p < .001$, כאשר רק המשתנה שנות נישואין מחדש ($\beta = -0.59$) נכנס למודל ומסביר 35.2% מהשונות במעורבות אב. נראה שככל שישנן יותר שנות נישואין מחדש, מעורבות האב בחיי ילדיו מנישואיו הקודמים פוחתת.

מודל רגרסיה להשערה השניה, בחן את המשתנים הבן-דוריים לבדם לניבוי מעורבות האב. בהמשך למתאמים הלא מובהקים, אשר נמצאו בחלק הקודם של הפרק, אף משתנה לא נכנס למודל. כלומר, המשתנים הבן-דוריים לא מנבאים את מעורבות האב. ברגרסיה בה הוכרחו המשתנים להיכנס (בשיטת enter), המודל לא היה מובהק ($p = .14$) והשונות המוסברת הייתה נמוכה ($R^2 = .04$).

מודל רגרסיה להשערה השלישית, בחן את משתני האמונה ביכולת ההורית לפי שיטת stepwise. המודל נמצא מובהק, $F(1,100) = 79.16, p < .001$, כאשר רק המשתנה שביעות רצון מאבהות ($\beta = 0.67$) נכנס למודל ומסביר 44.2% מהשונות במעורבות אב. נראה, כי ככל שעולה שביעות הרצון מהאבהות כך עולה מעורבות האב בחיי ילדו.

ניתן לראות, שדרגות החופש ברגרסיה עם המשתנים הדמוגרפיים ומאפייני הגירושין נמוכה משמעותית מאשר ברגרסיות האחרות. הסיבה לכך היא חוסרים בדיווח במשתנים השונים, ומכיוון שלא נעשה מיצוע של המשתנים הללו לכדי משתנה אחד (כמו שנעשה למשתנים הבלתי-תלויים המרכזיים למשתנה התלוי), ישנם ערכים חסרים ונבדקים רבים שאינם נלקחים לחישוב. לכן, נערכו שתי רגרסיות נפרדות נוספות- האחת עם המשתנים הבלתי תלויים המרכזיים (אמונה ביכולת ההורית והתנסות האב עם אביו) לניבוי מעורבות אב ורגרסיה אחרונה עם המשתנים הסוציו-דמוגרפיים ומאפייני הגירושין תוך ידיעה כי דרגות החופש יהיו נמוכות.

ברגרסיה הראשונה, נלקחו שלושת המשתנים הנוגעים לאמונה ביכולת ההורית ושלושת המשתנים הנוגעים להתנסות של האב עם אביו. לוח 11 מציג את המודל הסופי, המכיל שני משתנים שמסבירים 47.2% מהשונות במשתנה 'מעורבות אב' באופן מובהק, $F(2,97) = 43.28, p < .001$. המודל הסופי התקבל לאחר שני צעדים, כאשר בצעד הראשון נכנס המשתנה 'שביעות רצון מאבהות אב'

($R^2_{\text{Change}} = .45, p < .001$) ובצעד השני 'דאגה' ($R^2_{\text{Change}} = .02, p = .04$). משוואת הרגרסיה של המודל

$$Y_{\text{הסופי}} : \text{דאגה} = 0.17 + (\text{שביעות רצון מאבהות}) 0.72 + 0.90 = (\text{מעורבות אב}).$$

לוח מס' 11 - טבלת מקדמי הרגרסיה ומובהקותם לפי צעדים ($N=102$)

משתנה	B	SE B	R ²	ΔR^2	F	p
צעד 1			.45	--	79.61	< .001
שביעות רצון אבהות	0.73***	0.08				
צעד 2			.47	.02	43.28	< .001
שביעות רצון אבהות	0.72***	0.08				
דאגה	0.18*	0.09				

* $p < .05$ ** $p < .01$ *** $p < .001$

המשתנה המנבא המרכזי הינו שביעות רצון מהאבהות והוא מצליח, לבדו, להסביר 45% מהשונויות. קרי, עצם ההתחשבות במשתנה זה מספיקה על מנת לנבא בקרוב לחצי מהמקרים את מידת המעורבות של האב רק על בסיס שביעות הרצון של האב מאבהותו שלו. המשתנה השני במודל, דאגה מוסיף 2 אחוזים בלבד לניבוי, אך הינו משמעותי. לוח 9 אינו מציג זאת, אך באותה רגרסיה הוכנס בלוק נוסף של אינטראקציות בין המשתנים השונים. האינטראקציה המרכזית בין אמונה ביכולת ההורית להתנסות של האב עם אביו נמצאה לא מובהקת ($p = .19$) ולא נמצאה תורמת להסבר השונויות מעבר לשני המשתנים שכבר נמצאו במודל.

לבסוף, רגרסיה ליניארית שלקחה בחשבון את המשתנים הסוציו-דמוגרפיים, המבניים, מאפייני הגירושין בבלוק ראשון, משתני האמונה ביכולת ההורית בבלוק שני ומשתני התנסות האב עם אביו בבלוק שלישי, נמצאה מובהקת, $F(2,31) = 17.70, p < .001$, עם שונות מוסברת של 53.3%. המשתנה הראשון שנכנס למודל היה שנות נישואין מחדש, אשר במודל הסופי אינו מובהק ($\beta = -0.30, p = .06$). המשתנה השני במודל וגם האחרון בו, הינו שביעות רצון מאבהות ($\beta = 0.51, p = .002$), שמוסיף כ-17% לשונות המוסברת. כאשר נערכה אותה רגרסיה ללא בלוקים, שבה כל המשתנים 'מתחרים' על כניסה למודל עלה ממצא מעניין. המודל היה מובהק, $F(2,31) = 23.24, p < .001$, עם שונות מוסברת גבוהה למדי של 60%. בצעד הראשון נכנס, כצפוי, המשתנה שביעות רצון מהאבהות ($\beta = 0.68, p < .001$), ואילו בצעד השני נכנס המרחק מהילדים בקילומטרים ($\beta = -0.35, p = .004$), שמוסיף כ-13% לשונות המוסברת. כאמור, דרגות החופש במודלים אלו נפגמו משמעותית עקב השימוש במשתנים הדמוגרפיים ומאפייני הגירושין אשר קיימים בהם חוסרים רבים, אך ניתן לראות כי למרות חיסרון זה, עדיין המודלים מצליחים להסביר נתחים גדולים יחסית בשונות של המשתנה מעורבות אב.

דיון

ההורות היא חוויה משנה חיים, המכריחה כל אחד מאיתנו לעמוד מול חולשותיו ולהכיר בהן, לעמוד מול חלקיו החזקים ולזהותם ולגלות עוצמות ורגשות אותם לא הכיר. התכונות האישיות של ההורה, היחסים שלו עם בן/ת הזוג, תחושת הסיפוק שלו מהורות, הילד שמגיע לעולם עם הטמפרמנט שלו, מודל החיקוי של ההורה, התמיכה שהוא מקבל מהמעגלים הסובבים אותו ועוד – הם הקובעים את ההורות שלנו. מחקר זה התמקד בנסיון לבחון את תרומתם של משתנים אישיותיים בדבר התנסויותיהם של האבות הגרושים עם אביהם והאמונה ביכולתם לתפקד כהורים וכן משתנים סוציו-דמוגרפיים, משתנים מבניים ומשתני תהליך הגירושין בשלבי השונים, למידת המעורבות של אבות גרושים לא-משמורנים.

אוכלוסיה זו נבחרה בשל העלייה המתמדת בשיעור הגירושין בישראל בעשורים האחרונים, כאשר במרבית מיקרי הגירושין האב אינו מקבל חזקה על ילדיו. לצד זאת, חשיבות הקשר בין האבות הגרושים לבין ילדיהם להתפתחותם התקינה של הילדים ולבריאותם הנפשית והסתגלותם של האבות מודגשת במחקרים.

בטרם אגש לבחינת ממצאי המחקר לאור השערותיו באופן ממוקד, אציין כי מצאתי את תוצאותיו מעודדות. כפי שיפורט בהמשך, המשתנה אשר נמצא כמנבא באופן המובהק ביותר את מעורבות האבות בחיי ילדיהם הינו אחד ממימדי התוכן של המשתנה העוסק באמונה ביכולת של האבות – שביעות הרצון מההורות. לעומתו, המשתנה הבן-דורי, הבא לידי ביטוי בהתנסות של האב עם אביו שלו, לא נמצא כמשפיע על מעורבות האב בחיי ילדיו, מעבר לתרומה קטנה יחסית של 2% במודל הרגרסיה. מדובר ב"ניתוק השרשרת", לטוב ולרע. את האמונה ביכולת, ובעקבותיה את שביעות הרצון מהאבהות, בניגוד להתנסויות העבר עם האב, ניתן לשפר, בעזרתם של אנשי טיפול, מדריכים ויועצים, אשר יכולים לתמוך באבות ולסייע להם לייצר תחושת מסוגלות ולחזק את האמונה ביכולתם לתפקד כאבות משמעותיים. גם מערכת המשפט יכולה לייצר תחושת מסוגלות ושביעות הרצון של האבות על-ידי הגדלת המקרים בהם תינתן משמורת משותפת.

השערה ראשונה - הקשר בין ההתנסות של האב עם אביו שלו לבין מעורבותו בחיי ילדיו

ההשערה הראשונה במחקר בחנה את הקשר בין ההתנסות של האב עם אביו שלו לבין מעורבות האב בחיי ילדיו, כאשר ההשערה היתה כי ימצא קשר חיובי בין ההתנסות של האב עם אביו לבין מעורבותו בחיי ילדיו, קרי, שתהיה העברה בן-דורית. שוער כי ככל שהאב הגרוש חווה את אביו כמפגין דאגה הורית בניגוד להגנתיות יתר הורית, כך יהיה מעורב יותר בחיי ילדיו ולהיפך. השערה זו לא אוששה.

השערה זו נבחנה לאור מחקרים שעסקו בהעברה בן-דורית. הספרות המחקרית מציעה כי הקשר של אדם עם אביו יכול להשפיע על ההורות שלו, באמצעות הטמעה וחיקוי של סגנון ההורות של האב או

באמצעות הזדהות עם ההורה מאותו מין והפנמת הסופר אגו שלו, וכי סגנון הורי קשוח המאופיין בדחייה, ובהתאמה סגנון הורי חם ומקבל, מועברים באופן בן-דורי (Weiss, Dodge, Bates & Pettit, 1992; Simon & Baxter, 1993; Vermulst, De Brock & von Zutphen, 1990; Olson, Martin & Halverson, 1991).

הרצון לקשור בין התנסויות במשפחת המוצא לבין הקשר בין האב לילדו הינו בולט בהקשר של הזנחה הורית והתעללות. כפי שצוין בסקירת הספרות, הספרות על הזנחה מציעה שהיסטוריה התפתחותית יכולה לייצר קרקע להעברה בן-דורית, אולם גורמים מתערבים ומתווכחים יכולים לשנות את התסריט, לעיתים באופן דרמטי. לצד מחקרים המעידים על העברה בן-דורית, נמצא כי ההשפעות של ילדות בעייתית על ההורות תלויה בהזדמנויות לתקן התנסויות לא טובות. כאשר לילדים יש מודלים חלופיים של מערכות יחסים הפנויים להם או יכולים להשתתף במערכת יחסים תומכת, מערכת היחסים שהם יוצרים בסופו של דבר עם ילדיהם לא צריכה להידמות לקשיים שהיו בגידולם (Vondra et al., 2005).

גם בחקר האבות, ההנחה היא כי קיימת העברה בן-דורית בתחום של מעורבות אבות, טבע ואיכות ההורות (Cowan & Cowan, 1987; Gerson, 1993; Popeno, 1996; Lamb 1987; Doherty, 1997; Kouneski, & Erickson, 1998; Pleck, 1997). מסקירת מאמרים בנושא ניתן ללמוד כי תחום מחקר זה לגבי תפקיד ההיסטוריה ההתפתחותית על דפוסי האבהות נמצא עדיין בחיתוליו וטרם הוכחו במחקרים קיימים קשרים מובהקים בין דפוסי ההורות של אבות ושל בניהם (Parke, 2005). המחקרים העוסקים בתחום מעלים תמונה סותרת; וויליאמס (Williams, 1995) מצא כי הסיכוי שלאבות מעורבים יהיו בנים מעורבים הינו גבוה. מחקרים נוספים הראו כי ההתנסות של גברים עם הוריהם השפיעו על תפיסת האבהות שלהם לטובה; סילבסטר ורייך (Sylvester & Reich, 2002) מצאו כי הסיכוי של גברים אשר הוריהם דאגו להם ו"הקריבו" עבורם להפוך להורים אחראים בעצמם גדל, וג'ונסון (Johnson, 2001) מצא שמגורים של האב עם שני הוריו בילדותו מגדילים את הסיכוי למעורבותו בחיי ילדיו.

לעומת זאת, קיימות עדויות לקשר הפוך; נמצא כי אבות אשר מדווחים על חוסר סיפוק מהאיכות של האבות שלהם, הופכים למעורבים יותר בחיי ילדיהם (Levine, Murphy & Wilson, 1998). גם פארק (Parke, 1996), מצא כי אבות רוצים לתת מודל של מערכת יחסים טובה ולפצות על חסכים שהיו להם. אלן ודוהרטי (Allen & Doherty, 1996), אשר חקרו אבות אפרו-אמריקאים, מצאו שהאבות שאבותיהם לא היו כשהם גדלו רוצים להיות מעורבים בחיי ילדיהם, בדומה לממצאי מחקרים עדכניים אשר בחנו אבות גרושים משמורנים אפרו-אמריקאים ומצאו כי רבים מהם מדברים על רצון להיות האבות שלא היו להם (Coles, 2003; Hamer & Marchioro, 2002). כלומר, עבור חלק מהגברים

הרצון לשנות את דפוס ילדותם מעלה את הפוטנציאל למעורבות האב (Allen & Doherty, 1998; Daly, 1993; Snary, 2003), ועבור אחרים עלולה להיות העברה בן-דורית של דפוסי ההתנהגות של אביהם – בין אם היו חמים ודואגים ובין אם אופיינו בריחוק וסמכותיות יתר.

לדברי Beaton & Doherty (2007), מרבית המחקרים בוחנים האם קיימת העברה בן-דורית על פי הגישה הליניארית (the modeling hypothesis), לפיה לאבות אשר הגיעו ממשפחות מטפחות יותר ישנה גישה חזקה יותר לגבי אבהות. לדבריהם, קיים צורך בפיתוח גישה מפצה (compensation hypothesis) אשר מנבאת שגם לאבות אשר הגיעו ממשפחות בהן הקשרים היו רחוקים יותר יהיו תפיסות חזקות לגבי אבהות (Floyd & Morman, 2000; Pruett, 1987; Radin, 1988). מחקרם של בטון ודוהרטי (Beaton & Doherty, 2007) הינו מחקר המשך לזה של בטון ושותפיו (Beaton, 2003), המצא שלגברים המצפים לתינוקם הראשון אשר היו או קרובים מאוד לאביהם או רחוקים מאוד מהם יש תפיסות חזקות במיוחד לגבי חשיבות מעורבותם בחיי ילדיהם. מחקר ההמשך בחן האם תפישה זו מתורגמת למציאות, בין 6 ל-12 חודשים לאחר לידת התינוק. יש לציין כי מחקר ההמשך בחן את הקשר של האבות עם אבותיהם ואימותיהם, ומצא כי לקשר עם האב יש את המשמעות הגדולה ביותר. התוצאות הראו כי למידת הקרבה של האבות לאבותיהם שלהם בילדותם יש קשר ליניארי וקשר קרווי-לינארי (curvilinear) משמעותי לתפישה שלהם לגבי החשיבות של מעורבות אבות, כלומר, אבות שהיה להם קשר חיובי או שלילי במיוחד עם אבותיהם במהלך ילדותם הראו תפיסות חזקות לגבי מעורבות הורית. מסקנתם היתה כי אבות יכולים ללמוד איך להיות מעורבים עם ילדיהם כתוצאה מקבלת חום רבה או מהעדר חום ואכפתיות. לדברי החוקרים, מחקר זה מחזק גוף גדל והולך של מחקרים המראים כי אבות מחקים יחסים טובים עם משפחות המוצא שלהם ומפצים על יחסים שליליים עם משפחות המוצא, במיוחד בכל הנוגע לקשר שלהם עם אביהם (Beaton & Doherty, 2007).

לסיכום, ניתן לומר כי לא קיים מודל פשוט, של מקור השפעה עיקרי בכל הנוגע להעברה בן-דורית בהקשר של סגנון אבהי. אין זה משנה אם ההיסטוריה ההתפתחותית היא של הזנחה או לחילופין אהבה ללא תנאים, משתנים מתערבים הינם בעלי כח והשפעה לשנות את מסלול ההתפתחות המוקדמת וייתכן וזוהי הסיבה לכך שהשערת המחקר לא אוששה.

מעניין יהיה לראות, באמצעות בדיקת משתנים נוספים והצלבתם, מדוע אבות אשר חוו מצד אביהם הורות הנתפסת על ידיהם כפחות טובה, מצליחים להיות מעורבים בחיי ילדיהם, בעוד אחרים עם רקע דומה נאבקים בכל הנוגע לתפקידם ההורי.

מגבלה בחקר תחום ההעברה הבן-דורית הינה האופי הרטרופקטיבי של הנתונים הנאספים. הזכרונות של מבוגרים לגבי הדרך בה נהגו אביהם במשפחות המוצא הם לעיתים מוטעים בשל הזמן שעבר וכן בשל ליקויים המבוססים על נסיבות חיים עכשוויות. מחקרי אורך אשר ייבחנו את יחסיהם של גברים

החל מילדותם ועד שהם הופכים לאבות בעצמם יוכלו לתת תמונה מדויקת יותר באשר לדפוסי ההעברה הבן-דורית, אולם יש לשער כי בשל הקושי בקיום עריכת מחקרים מסוג זה הינם מעטים ביותר.

הסבר נוסף להעדר העברה בן-דורית בקרב אוכלוסיית המחקר הנוכחית נעוץ בתמורות בתפקיד ובצפיות האב. הגיל הממוצע של האבות במחקר הינו 45. הדיווח מתייחס לזיכרונותיהם באשר להתנסויותיהם עם אביהם כילדים/מתבגרים. כלומר, מדובר על תקופה של לפני כשלושים שנה. כאמור, תפקיד האב עבר שינויים רבים והאב היום מצופה לתפקד בצורה שונה לגמרי מהאבות של לפני שלושה עשורים. כפי שצוין בהרחבה בפרק סקירת הספרות, לפני כמה עשורים התפשה היתה שתפקיד הטיפול בילדים הינו תפקיד עליו אמונות האימהות. הדבר בא לידי ביטוי בתפיסות ביולוגיות, (אינסטינקט אימהי מולד), פסיכולוגית (חשיבות יחסי אם-ילד בגיל הרך) וסוציולוגיות (חלוקת תפקידים מגדרית – אמא חמימות ואמפתיה, אב סיפוק צרכים אינסטרומנטליים). עם זאת, ההנחות אשר עמדו בבסיס תפיסות אלו הופרכו, לפחות בחלקן. הרבה השתנה מאז שלאמב (Lamb, 1975) אמר שאבות הם "תורמים הנשכחים להתפתחות הילדים" (עמ' 245). במאה זו, קיימת ההכרה כי אבות הם שחקנים מרכזיים במערך המשפחתי, וכיום קיים ידע מחקרי רב באשר למסוגלות האבות לספק צרכים פיסיים ורגשיים לילדיהם מינקות, וכן להשלכות החיוביות הנגרמות כתוצאה מהגברת מעורבות האבות כלפי עצמם, ילדיהם ובנות זוגם.

בעקבות הידע החדשני, שהדגיש את חשיבות האב, חל שינוי בציפיות החברה כלפי האבות לשנות את תפקידם האבהי המסורתי לדפוס מתקדם, שבו הגבר מעורב בדומה לאישה בתהליך הטיפול וגידול הילדים. תהליך זה, אשר מדגים באופן ברור את הקשר בין תפיסה להתנהגות, גורם לשינויים בפועל, אולם השינויים הם איטיים והדרך לשיוויון בחלוקת התפקידים בבית ובגידול הילדים עודנה ארוכה. מחקר השוואתי הראה כי מעורבות האבות גדלה באיטיות, בארה"ב וכן בקנדה, פינלנד, נורווגיה (Pleck & Masciadrelli, 2004). גם ביאנצ'י (Bianchi, 2000) השוואה בין רמת מעורבות אבות בשנים 1956-6 ו-1998 ומצא כי המעורבות של האבות עלתה באופן משמעותי.

לגברים רבים כיום לא קל לגבש את הזהות האבהית הרצויה, גם אבות אשר תופסים את האבהות שלהם כמאוד משמעותית. לא קל לעשות זאת כיוון שכאמור, טווח האפשרויות לתפקוד האבהי גדול ורחב. בשונה מתדמית מסוימת שיש לרובנו ביחס למאפייניה של "אמא טובה", לרוב האבות חסרה תמונה מגובשת של דמות "האב הטוב". על כן, לצד חוסר שביעות רצון גובר מההגדרות המסורתיות של "אמהות" ושל "אבהות" טרם גובשו דפוסי התנהגות הוריים חדשים. המשפחה היא בבחינת חלל הפתוח להגדרות שונות או להעדר הגדרה. גברים ונשים חשופים לקלידוסקופ של אפשרויות לזהויות משפחתיות והם נדרשים לייצר סטנדרטים חדשים בעולם מבלבל (הקר, 2003). מוסיפה על קושי זה העובדה כי לרבים מהם חסר מודל חיקוי מהבית של אב המעורב בגידול ילדיו (Pittman, 1998). גם האבות אשר השתתפו במחקר עומדים אל מול המשימה של גיבוש זהות אבהית חדשה, השונה מזו אותה חוו בילדותם וייתכן שבשל כך לא ניתן לראות דפוסי של העברה בן-דורית.

השערה שנייה - הקשר בין האמונה ביכולת ההורית לבין מעורבות האב בחיי ילדיו

ההשערה השנייה במחקר זה בחנה את הקשר בין האמונה ביכולת של האב לבין מעורבותו בחיי ילדיו, כאשר ההשערה היתה כי ימצא קשר חיובי בין תפיסת המסוגלות העצמית של האב, קרי, האמונה ביכולתו לתפקד כהורה, לבין מעורבותו בחיי ילדיו. שוער כי ככל שהאב חש שהוא מסוגל לתפקד כאב בצורה טובה, וככל שהוא חש שביעות רצון מתפקידו כאב, מעורבותו תגבר ולהיפך. השערה זו אוששה.

נמצאו מתאמים מובהקים חיוביים וגבוהים בין מעורבות האב והאמונה ביכולתו בקרב המשתתפים. ככל שלאבות מידה גבוהה יותר של אמונה ביכולתם לתפקד כהורים משמעותיים, כך נמצאה אצלם רמת מעורבות גבוהה יותר בחיי ילדיהם ולהפך. בנוסף, נמצאו מתאמים חיוביים מובהקים בין המימדים המרכיבים את האמונה ביכולת ההורית, שביעות רצון מאבהות ותפיסה עצמית כהורה, למעורבות האבות, כאשר שביעות הרצון מההורות נמצאה כמימד המשפיע ביותר. מעבר לכך, מודל הרגרסיה להשערה זו נמצא מובהק, כאשר המשתנה שביעות רצון מאבהות ($\beta = 0.67$) נכנס למודל ומסביר 44.2% מהשונות במעורבות אב. כאשר הוכנס המשתנה בדבר הקשר הבן-דורי לרגרסיה, הסבירו שני המשתנים 'שביעות רצון מאבהות' ו'דאגה' 47.2% מהשונות במשתנה 'מעורבות אב', כאשר המשתנה המנבא המרכזי הינו שביעות רצון מהאבהות והוא מצליח, לבדו, להסביר 45% מהשונות. ההתחשבות במשתנה זה של שביעות הרצון של האב מאבהותו שלו מספיקה על מנת לנבא בקרוב לחצי מהמקרים את מידת המעורבות שלו בחיי ילדיו. גם כאשר הוכנסו משתני שאלון הרקע, נותר משתנה זה של שביעות הרצון של האב מאבהותו בעל הניבוי החזק ביותר.

כאמור, אמונה ביכולת ההורית הינה הערכת ההורה את עצמו כמסוגל לתפקד במגוון מטלות הקשורות לדרישות תפקידו כהורה (Coleman & Karraker, 1998, Teti & Gelfand, 1991).

ממצאי המחקר תואמים מחקרים קודמים, כפי שהוצגו בסקירת הספרות, אשר מצאו תרומה נרחבת לאמונה ביכולת של ההורים על משתנים שונים, ביניהם מעורבות בחיי הילדים (Shumow & Lomax, 1998; King & Elder, 2002).

מחקרים אשר בחנו את השפעת המשתנה של הערכה עצמית חיובית בקרב אבות גרושים מצאו כי אבות עם הערכה עצמית חיובית לגבי תפקודם כאבות ממלאים תפקיד אקטיבי ומעורב יותר עם ילדיהם. הערכה עצמית כוללת מרכיבים של בטחון עצמי, תחושת מסוגלות והתאמה לתפקיד אב, תחושת חיוניות וחשיבות עבור הילדים (Tepp, 1983; מנדל, 1993). לעומת זאת, נמצא כי אבות התופסים עצמם כאינם מצליחים בתפקידם כהורים, מנתקים קשר ורואים עצמם כלא מתאימים להורות כלל (עמית, 1997).

שביעות רצון מההורות זוהתה במחקרים קודמים כמשתנה מתערב בניבוי של מעורבות הורית (Dudley and Stone, 2001; Furstenberg et al., 1992; Pleck, 1997) ולהיפך - אבות בעלי תפיסת מסוגלות

הורית גבוהה דיווחו על שביעות רצון מהתפקיד ההורי וקשר חזק יותר עם ילדיהם (Hudson, Elek & Fleck, 2001; Reece & Harkels, 1998). ואכן, גם במחקר הנוכחי, נמצאו קשרים בעלי עוצמה גבוהה בין האמונה ביכולת ההורית למדדים המרכיבים אותו - שביעות הרצון מאבהות ותפיסה עצמית כהורה.

ממצאי המחקר מהווים חיזוק נוסף לתיאוריה של בנדורה, אשר הגדיר לראשונה את מושג האמונה ביכולת.

אישוש השערת מחקר זו הנה משמעותית להבנת המנבאים למעורבות של אבות גרושים לא-משמורנים, אוכלוסיה הולכת וגדלה. רמה גבוהה יותר של אמונה ביכולת יכולה לייצר את המוטיבציה הדרושה לאבות לא-משמורנים להתמודד עם האתגרים המוצבים להם על ידי הורות מאד קונפליקטואלית או הסדרי משמורת לא מספקים. בתור אנשי טיפול, יש לעודד את האבות להאמין ביכולתם, באמצעות סדנאות העצמה, שיחות וכדומה.

בנוסף, למערכת המשפטית יכולת לייצר תחושת מסוגלות ושביעות רצון באמצעות הסדרת הסוגיה של הסדרי המשמורת. החלת מנגנון של משמורת משותפת יכולה לשפר את האמונה ביכולת ההורית כמו גם את ההורות המשותפת, וכך להגדיל את שביעות הרצון ההורית, ובסופו של דבר את מעורבות ההורה הלא משמורן בחיי ילדיו (Arditti, 1995; Jury, Bourdais, and Marcil-Gratton, 2005; Maccoby and Mnookin, 1992; Pearson and Thoennes, 1997; Seltzer, 1998; Seltzer et al., 1989). מסקנות אלו מעודדות חשיבה לגבי יצירת מדיניות המעודדת הסדרי משמורת משותפת או לחילופין עריכת הסדרי ראייה מפורטים בהם מודגשת חשיבות מעורבות האב הלא-משמורן. השינויים הנוכחיים בשדה הפוליטי הנוגעים לביטול חוקת הגיל הרך יכולים אף הם לחזק את האמונה ביכולת של האבות לתפקד באופן זהה לזה של האמהות.

השערה שלישית – הקשר בין משתני הרקע לבין מעורבות האב בחיי ילדיו

משתני הרקע נחלקו לשלוש קבוצות; משתנים סוציו-דמוגרפיים, משתנים מבניים ומשתנים הקשורים לתהליך הגירושין בשלביו השונים.

א. משתנים סוציו-דמוגרפיים

נמצא כי קיים קשר מובהק בין מעורבות האב וגילו - ככל שהאבות מבוגרים יותר כך קטנה מעורבותם ותחושת המסוגלות שלהם. הדבר תואם מחקרים קודמים לפיהם קיים קשר שלילי בין גיל האבות ומעורבותם בחיי ילדיהם (Bulanda, 2004), כאשר אבות אשר התגרשו בשנות הארבעים לחייהם מעורבים פחות בחיי ילדיהם משום שהם מושקעים בקריירה שלהם (Myers, 1989; Erera et al., 1999). ממצא זה מתיישב עם מאפיין נוסף אשר נמצא כבעל קשר מובהק, הנוגע למשך הזמן שחלף מאז

הגירושין; נמצא כי ככל שמספר שנות הגירושין רב יותר, כך פוחתת המעורבות ותחושת המסוגלות של האבות. יש לשער כי ככל שעובר זמן מהגירושין, האבות מבוגרים יותר. ממצא זה נתמך על ידי מחקרים קודמים, לפיהם מעורבותם של אבות בחיי הילדים פוחתת בעקביות לאחר הגירושין, ובעיקר לאחר השנה הראשונה (Furstenburg at al., 1983; Wallerstein & Kelly, 1980; Seltzer, 1991). בארץ, מציינת מנדל (1993) כי שככל עובר יותר זמן מאז הגירושין מרבית האבות לפגוש את הילדים ולבלות איתם סופי שבוע, אולם ממעיטים לארח את הילד לזמן ממושך יותר ויש להם פחות תנאי מגורים פיזיים נאותים המתאימים לאירוח הילד.

יש לציין כי האבות הצעירים ביותר במחקר היו בני 28 ו-29, גרושים טריים (שנה ושנתיים בהתאמה). הווה אומר, לא השתתפו במחקר אבות שהתגרשו בגיל צעיר במיוחד, אשר נמצא כי בדומה לאבות מבוגרים, אינם שומרים על קשר הדוק עם ילדיהם, אולם מהסיבה של חוסר בגרות (Pleck, 1997).

נמצא קשר חיובי בין מצב כלכלי ומעורבות האבות. ממצא זה עולה בקנה אחד עם הידע הקיים בספרות אודות הקשר בין המשתנים. במחקרים נמצא כי הכנסה גבוהה מסייעת לאבות להיות רגועים ויותר מעורבים בחיי ילדיהם (Coles, 2009; Grossman & Pollack, 1998; Hilton & Desrochers, 2000; Seltzer, 1998), וכי באופן כללי, מצוקה כלכלית משפיעה לרעה על ההורות (Coles, 2009; Coley & Hernandez, 2006). חוקרים אשר בחנו את ההשלכות הכלכליות של גירושין על נשים וגברים תמימי דעים כי, ככלל, נשים סובלות מירידה ברמת חייהן לאחר גירושין, בעוד שגברים נהנים מעליה ברמת חיים לאחר הגירושין (הקר, 2012; Bianchi, Subaiya & Kahn, 1999). הפער נובע, בין היתר, מן המיקום של הנשים ושל הגברים בשוק העבודה בשל חלוקת התפקידים במהלך הנישואין ומהפקדת המשמורת על הילדים בידי הנשים לאחר הגירושין, כאשר הגברים אינם נדרשים לשאת בעלות האמיתית של גידולים (הקר, 2012). באשר למידת הירידה ברמת החיים של נשים והעלייה ברמת החיים של גברים, יש מחלוקת בקרב החוקרים. בעוד שניתוחה של Weitzman (1985) מצא כי רמת החיים של נשים יורדת אחרי הגירושין ב-73% בעוד זו של גברים עולה ב-43%, מחקרים אחרים מצאו פערים קטנים יותר הנעים בין 20%-50% (Maccoby & Mnookin, 1992; Holden & Smoke, 1991; Peterson, 1996). השילוב בין נתונים אלה, בדבר עלייה ברמת החיים של אבות לאחר גירושין והקשר החיובי אשר נמצא בין רווחה כלכלית לבין מעורבות אבות בחיי ילדיהם, מעודד עבור המצדדים במעורבות גבוהה של אבות גרושים בחיי ילדיהם.

נמצא קשר חיובי בין שנות השכלה למעורבות האב והאמונה ביכולתו לתפקד כאב משמעותי. גם במחקרים קודמים, נמצא כי ככל שרמת השכלתו של האב גבוהה יותר, כך מעורבותו בחיי ילדיו גבוהה יותר (Allen & Daly, 2002). הספרות מרמזת כי אבות בעלי הישגים בתחומים אלה מאופיינים בבגרות רגשית ובמיומנויות חברתיות גבוהות. כל אלה תורמים חיובית לזהות האב ולקיחת אחריות על התפקיד ההורי (Castillo & Fenzl-Crossman, 2009). בנוסף, אבות דורגו כיותר מעורבים בחיי

ילדיהם ככל שהשכלתם גבוהה יותר משום שהם מבינים את חשיבות הקשר עם ילדיהם בצורה טובה יותר ונוטים יותר לאמץ נורמות חברתיות של הורות (Arditti, 1992; Furstenberg et al., 1983; Raikes, Summers & Roggman, 2005). ביכולת של נימוקים אלו להסביר גם את הקשר בין שנות ההשכלה לבין תחושת המסוגלות ההורית. בנוסף, ייתכן שאבות משכילים יכולים להגיע למקורות אינפורמציה ביתר קלות, דבר אשר מסייע להם, במידה והם נתקלים בקשיים, להתגבר עליהם ולחזק את תחושת המסוגלות.

ב. משתנים מבניים

מאפיין מבני, הקשור למערכת המשפחתית החדשה של האב, אשר נמצא כבעל קשר מובהק למעורבות האבות ולתחושת המסוגלות שלו הינו נישואים מחדשים של האב. נמצא כי ככל ששנות הנישואים השניים רבות יותר, כך האבות פחות מעורבים ומאמינים ביכולת ההורית שלהם. עם זאת, נמצא כי כאשר אין ילדים משותפים, עולה או נשמרת המעורבות ההורית (אך לא תפיסת המסוגלות). ואכן, מחקרים מראים כי כאשר האב הלא-משמורן נישא מחדש, הוא מקטין את המעורבות שלו בחיי ילדיו (Braver et al., 1993; Seltzer, 1991). ייתכן שהדבר נובע מהזמן אותו הוא משקיע במערכת המשפחתית החדשה. סיבה זו תסביר מדוע במידה ואין ילדים מהנישואים השניים, האב לא מפחית את מעורבותו. יש לשער כי ככל שהאב נשוי יותר זמן בפעם השניה, הסיכוי גובר לכך שיהיו לו ילדים מהנישואים השניים, או שהמערכת המשפחתית ה"חדשה" הופכת להיות יותר משמעותית עבורו.

ג. משתנים הקשורים לתהליך הגירושין בשלביו השונים

קיומו של קשר רציף בין האבות לילדיהם

במסגרת המחקר הנוכחי נבחנה מעורבות האבות במישור של קשר רציף עם ילדיהם בפועל, הכולל מפגשים בשגרה ובחגים ושיחות טלפון. מעניין לראות כי לא נמצא קשר בין תדירות המפגשים עם האב, או תדירות שיחות הטלפון המשותפות, לבין מעורבותו בחיי ילדיו. הדבר תואם מחקרים בהם נמצא כי הגורם המשמעותי הינו איכות הקשר ולא תדירותו, כשאיכות הקשר נמדדת על פי רגשות הקרבה בין הילד להורה, יכולת ההורה להמשיך ולשמר את סמכותו ההורית ומעורבות האב, המתבטאת בקשר עם בית הספר ופעילות שוטפת (Eirini & Buchann, 2003; Kelly & Lamb, 2000). מחקרים אחרים הראו שגם נוכחות וגם איכות חשובים, אבל איכות חשובה יותר משום שנוכחות של אבות לא משפיעה על התוצאות כאשר האיכות (רמת ההתקשרות אל האב) מבוקרת (parke et al., 2005).

בניגוד לתדירות המפגשים, נמצא קשר מובהק בין קיומם של ימים קבועים בהסדרי הראייה למעורבות האבות ואמונה ביכולתם; במקרים בהם לא היו ימים קבועים בהסדר, מעורבות האבות והאמונה ביכולתם פחתו משמעותית. ב-13 מתוך 21 המשפחות בהן ציין האב כי ימי הביקורים אינם קבועים, הילדים היו בני 15 ומעלה. הדבר עולה בקנה אחד עם מחקרים המראים כי ככל שעולה גיל הילדים יורדת מעורבותם של האבות בחיי ילדיהם (Allen & Day, 2002; Pleck, 1997; Dudley. 1991). לדברי

החוקרים, אבות לילדים בוגרים יותר סברו כי ילדיהם מעדיפים לבלות עם חבריהם או לעבוד ויש להם פחות זמן לבלות עמם מאשר בתקופה שהיו צעירים יותר. בנוסף, גילם של הילדים מהווה אינדיקציה לגיל האבות וכן לזמן שחלף מאז הגירושין – שני גורמים אשר נמצאו קשורים למעורבות אבות. במחקר זה השתתפו שלושה אבות אשר ילדיהם מתגוררים בחו"ל, ושלושתם העידו כי לאור המרחק אין להם ימים קבועים בהסדרי הראייה. ייתכן כי אבות אלה פחות מעורבים בחיי ילדיהם, בשל המרחק ולאור העדר קשר יומיומי עם ילדיהם.

הסבר אפשרי נוסף לחשיבות קיומם של ימים קבועים בהסדר הראייה טמון בצורך ביציבות הקשר לשם מעורבות גבוהה. מחקר עדכני אשר בחן את מידת התמיכה הניתנת על-ידי אבות לילדיהם מצא כי התמיכה הניתנת על-ידי אבות גרושים במשמורת משותפת לא שונה מזו של אבות נשואים, אולם גדולה יותר משל אבות גרושים לא-משמורנים. החוקרים נימקו ממצא זה בכך שהמשכיות הקשר במשפחות בהן האבות נשואים או בעלי משמורת משותפת גורמת להמשכיות של הדפוסים ההוריים. לעומת זאת, הקשר של אבות גרושים לא-משמורנים עם ילדיהם מאופיין בחוסר יציבות והם פחות מעורבים בשגרת החיים של ילדיהם, דבר אשר משפיע על יכולתם להיות הורים תומכים עבור ילדיהם (Bastaits, Ponnet & Mortelmans, 2012). בדומה, ייתכן כי במשפחות בהן לא קיימים ימים קבועים בהם נפגשים האבות עם ילדיהם היחסים פחות יציבים, עובדה אשר משפיעה על מעורבותם בחיי ילדיהם.

הסדרי הביקורים בחגים ובחופשים השפיעו על מעורבות האבות באופן בו כאשר הסדרי הראייה בחגים ובחופשים היו לסירוגין או בהתאם להחלטה משותפת עם האב, ולא על פי רצון הילדים, מעורבות האבות גברה. אבות אשר לא התראו עם ילדיהם בחגים גילו את המעורבות הנמוכה ביותר בחיי ילדיהם. ממצאים אלו תואמים את הממצאים בדברי הסדרי ראייה קבועים וההנחות לגביהם דומות – ככל שהילדים גדולים יותר כך מאפשרים להם לבחור היכן לבלות את חופשותיהם ואת החגים, וייתכן וההסבר למעורבות הפחותה של האבות טמון בגיל הילדים ולא בשאלה האם הימים בהסדרים קבועים או האם הסדרי הביקורים בחגים ובחופשים נקבעים על ידי הילדים. ואכן, בכל המקרים בהם האבות הצהירו כי הסדרי הראייה בחגים, בחופשים או בשניהם נתונים לרצון הילדים, היו הילדים בני 12 ומעלה – כאשר הגיל הממוצע של הילד הקטן ביותר באותן משפחות היה 15.6. מעניין לראות כי 13 מתוך 19 האבות אשר הצהירו כי ילדיהם מחליטים היכן הם יבלו את החגים או החופשים, הצהירו גם כי הסדרי הראייה לא כוללים ימים קבועים.

שביעות רצון מהסדרי הראייה

נמצא כי קיים קשר מובהק בין שביעות הרצון של האבות מהסדרי הראייה לבין מעורבותם בחיי ילדיהם. שביעות הרצון מהסדרי הראייה נמצאה כמשפיעה יותר על המעורבות מאשר סוגיית המשמורת (Arditti, 1995). יש ראיות לכך, שאבות גרושים באופן כללי אינם שבעי רצון מהסדר הביקורים והיו רוצים לראות את ילדיהם בתדירות גבוהה יותר (Hawkins, 1987; Kruk, 1994).

במחקר הנוכחי מרבית האבות (3/4) חשו מרוצים במידה זו או אחרת מהסדרי הראייה, ואכן מרבית האבות מעורבים בחיי ילדיהם.

תיתכנה שתי סיבות להעדר שביעות רצון מהסדרי הראייה. ההשערה הראשונה קשורה לאמהות והשנייה למערכת המשפטית; ייתכן כי אחת מהסיבות המרכזיות לכך שהאב לא מרוצה מהסדרי הראייה היא חוסר נכונותה של האם לאפשר לו לראות את ילדיו בתדירות גבוהה יותר, או במילים בהם משתמשת הספרות המחקרים – האם כ"שומרת סף" (Allen & Hawkins, 1999). הכותבים מציגים במאמרם שורה של מחקרים המעידים על השפעת הקשר עם האם המשמורנים על מעורבותו של האב ותחושת המסוגלות שלו. עם זאת, מהות הקשר של האב הגרוש עם גרושתו לא התבררה במסגרת מחקר זה ועל כן לא ניתן לבחון הנחה זו.

מן ההיבט של המערכת המשפטית, אבות גרושים לא-משמורנים כועסים בשל כך שהמערכת המשפטית עושה מאמצים להגביר ולכפות את תשלום המזונות, אולם לא נוטה להגביר ולכפות הסדרי הראייה של האבות (Fischer, 2002). במחקר הנוכחי, למרות שלא נמצא קשר בין דרך קביעת הסדרי המשמורת לבין מעורבות האב, 13 מתוך 17 האבות אשר הצהירו כי הם כלל אינם מרוצים מהסדרי הראייה העידו כי בית המשפט הוא שקבע את הסדרי הראייה, ולא החלטה משותפת בינם לבין גרושתם (כאשר סך האבות אשר הצהירו כי הסדרי הראייה נקבעו על ידי בית המשפט הינו נמוך – 24 מתוך 102 אבות). מחקרים מצאו כי ההסדר המשפטי הנקבע על-ידי בית המשפט בנוגע למשמורת ולהסדרי הראייה משפיע על הכמות והאיכות של הזמן המוקדש על ידי האבות למפגש עם ילדיהם (Hawthorne, 2005). אבות גרושים מבלים פחות זמן עם ילדיהם אם הם מרגישים שמערכת המשפט התייחסה אליהם בחוסר הוגנות (Braver et al., 1993). ממצאי מחקרים מראים כי אבות רבים רוצים לבלות יותר זמן עם ילדיהם, אבל מרגישים מוגבלים על-ידי הסדרי הראייה מצומצמים המקשים על תפקיד ה"אב הפעיל". התוצאה – יחסי אב ילד שאינם משביעי רצון הן עבור האב והן עבור הילד (Amato & Dorius, 2010; Bokker, 2006).

מתיאור הקשרים ניתן ללמוד כי מרבית השאלות בשאלון הרקע, אשר נבנה לצורך מחקר זה, הינן מהותיות להבנת מעורבותם של האבות הגרושים בחיי ילדיהם. עם זאת, כאשר נעשה נסיון לנבא את מעורבות האב על פי כלל משתני הרקע, מודל הרגרסיה נמצא מובהק אולם רק המשתנה שנות נישואין מחדש ($\beta = -0.59$) נכנס למודל והסביר 35.2% מהשונות במעורבות אב - שונות מוסברת משמעותית. יש להניח כי משתנה זה כולל בתוכו משתנים אחרים, כגון גיל האב (ההשערה היא כי מדובר באבות מבוגרים יותר) ושנות הגירושין (בהנחה שמדובר באבות אשר התגרשו לפני זמן רב יותר).

כאשר נערכה רגרסיה הכוללת בתוכה את כלל המשתנים במחקר, בצורה של בלוקים, משתנה זה לא נמצא מובהק. עם זאת, עלה ממצא מעניין - כאשר נערכה אותה רגרסיה ללא בלוקים, שבה כל המשתנים 'מתחרים' על כניסה למודל, נמצא כי המשתנה בדבר מרחק מגורי האב מילדיו בקילומטרים מוסיף 13% לשונות המוסברת. כפי שצויין בפרק הממצאים, דרגות החופש במודלים אלו נפגמו

משמעותית עקב השימוש במשתנים הדמוגרפיים ומאפייני הגירושין אשר קיימים בהם חוסרים רבים, אך ניתן לראות כי למרות חיסרון זה, עדיין המודלים מצליחים להסביר נתחים גדולים יחסית בשונות של המשתנה מעורבות אב.

תרומת המחקר

אוכלוסיית האבות הלא-משמורנים זכתה למחקרים מועטים באופן יחסי עד כה, במיוחד בישראל, למרות שהינה אוכלוסייה הולכת גדלה וגילאי הילדים הולכים וקטנים. מרבית המחקרים העוסקים בגירושין התמקדו באמהות ובילדים. ייתכן והדבר נעוץ בקושי בגיוס אבות גרושים למחקר, וייתכן שהדבר מושפע מכך שרק בשנים האחרונות הפכו האבות ל"שחקנים מרכזיים" במערכת המשפחתית. כאמור, בישראל התופעה נחקרה מעט מאוד ורב הידע שלנו על אבות מבוסס על מחקרים שנערכו באירופה ובאמריקה (Park et al., 2005). מן ההיבט התיאורטי, מחקר זה מביא למודעות ולחשיבה נוספת את נושא האבהות וחשיבות מעורבות האבות, עבור האבות וילדיהם, כאשר המחקרים שהוצגו מלמדים על קיומה של הסכמה גורפת כי יש לשמר את הקשר בין אבות לילדיהם לאחר גירושין.

מבחינה קלינית, מחקר זה יכול לסייע לאנשי מקצוע שונים להכיר ולהבין את הגורמים השונים התורמים למעורבות האבות. לאור הידע המצומצם הקיים בנושא, מחקר זה מרחיב ותורם לפרקטיקה ולאנשי המקצוע השונים הנותנים מענה לטיפול למערך המשפחתי החדש של המשפחה לאחר הגירושין.

סיוע לאבות בהתמודדות עם תהליך הגירושין, ומתן בטחון לאב ביכולותיו, ישפרו את האמונה שלו ביכולותיו ויגרמו לו להיות מעורב יותר. יתר על כן, מתוך הבנה מהם הגורמים הנוספים המשפיעים על מעורבותם יוכלו אנשי מקצוע בתחום לתת מענה פרטני או קבוצתי לאבות לא-משמורנים בכדי להגביר את מעורבותם בחיי ילדיהם.

לאור הקשר הברור בין מחקר ומדיניות, חשוב להציע הנחיות לקביעת מדיניות אשר תעזור לשנות את מידת המעורבות של אבות בחיי ילדיהם לאחר הגירושין. כיום, שאלת המשמורת כמעט ואינה נתונה למשא ומתן וסוגיית הקשר בין האב לילדיו מנותבת אל עבר הסדרת המפגשים ביניהם. המפגשים נתפסים כזכותו של האב, ולא כחובתו, זאת בשונה ממושג המשמורת המטיל חובה על האם לדאוג לילדיה ולטפל בהם. הבדל זה מחדד את ההבדלים בין תפיסת ה"אמהות" לבין תפיסת ה"אבהות" ומשקף את היחס אל האם כבעלת תפקיד מרכזי ומחייב בחיי ילדיה, בעוד שהאב נתפס כבעל תפקיד משני והתנדבותי שאינו מחייב אותו לקשר רציף עם ילדיו. במידה ותישמר מדיניות זו, היא יכולה להוות חסם בפני שינוי אמיתי ברמה הפרקטית. לצורך כך, קיימת חשיבות בעריכת מחקרים מסוג זה והעלאת המודעות לשיח הפוליטי העוסק בחיזוק הקשר בין אבות גרושים לבין ילדיהם, הבא לידי ביטוי בהקמת וועדת שניט והמלצותיה.

מבחינה אמפירית, מחקר זה הציע כלי המתאר מעורבות אבות בחיי הילדים בהיבט רחב וכולל. לכלי זה איכויות פסיכומטריות טובות בכל תשעת מימדי מעורבות האבות ובכולם יחד. התוצאות אשר התקבלו

מניתוחי המתאמים בין המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים, מבניים ואלו הקשורים לגירושין, יכולים לעזור בעיצוב שאלונים דומים במחקרי המשך, תוך שליטה במשתנים אלו, או לחילופין הכנסתם למודל על מנת לראות כמה הם תורמים לניבוי.

מגבלות המחקר והצעות למחקרי המשך

במחקר הנוכחי קיימות מגבלות שונות הנעוצות במדגם, שיטה וכלי המחקר. מגבלות אלו יש להביא בחשבון בעת השימוש בממצאים ובמסקנות שהוצגו במחקר זה. מגבלות המחקר מעוררות את הצורך במחקרי המשך.

מגבלות הקשורות במדגם – אבות גרושים היא אוכלוסיה הידועה כקשה לגיוס למחקר (Daly, 1996; Gilgun, Daly & Handel, 1994; Hoffman, 1995; Jacobs, 1982; Lewis & O'Brien, 1987; Marsiglio, Day & Lamb, 2000; Smyth, 2004). ואכן, גם במחקר זה היה קושי רב באיתור ובגיוס האבות, על אף האחוז הגבוה של אבות גרושים באוכלוסיה. אבות רבים סרבו לענות על השאלון בשל אורכו ובשל הנושא המורכב והרגיש. אבות אחרים הסכימו לענות על השאלון אולם ביקשו לעשות זאת בפגישה משותפת, דבר אשר יכול להשפיע על דרך מילוי השאלון. מרבית האבות אשר ענו בסופו של דבר על השאלון במלואו, עשו זאת מתוך מחויבות בשל היכרות אישית ועל כן ניתן לומר כי המדגם הינו מדגם לא מייצג ביחס לאוכלוסיית האבות הלא-משמורנים בארץ. ממאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של האוכלוסיה ניתן לראות כי ממוצע שנות הלימוד הינו גבוה ביחס (15.71), כאשר כ-70% מהאבות דיווחו על מעל 15 שנות לימוד. בנוסף, מעל ל-80% מהנשאלים תיארו עצמם כחילונים ו-96% עבדו בשלושת החודשים הקודמים למילוי השאלון, כאשר שיווק/ניהול וכלכלה/מחשבים/הנדסה מהווים מעל ל-50% מהמקצועות בהם עובדים האבות. נתונים אלו מחזקים את הטענה כי המדגם אינו מייצג את כלל האוכלוסייה בישראל.

מגבלה נוספת הקשורה במדגם הינה גילאי הילדים. המדגם כולל טווח גילאים רחב, מלידה ועד גיל 18, כאשר למרבית האבות יותר מילד אחד. מחקרים הראו שמעורבות האב מושפעת מגיל הילד ומהשלב ההתפתחותי בו הוא נמצא, כפי שהוצג בסקירת הספרות. בנוסף, הוצעה השערה לפיה המשתנים בדבר קיומם של ימים קבועים בהסדרי הראייה והשפעת רצון הילדים על הסדרי הביקורים בחגים ובחופשים, אשר נמצאו קשורים למעורבות האבות בחיי ילדיהם, מושפעים מגיל הילד והוא המשתנה המשמעותי בבחינת הגורמים התורמים למעורבות האבות. עם זאת, משום שהאב התייחס בתשובות לכלל ילדיו, קיים קושי מתודולוגי לבחון את השפעת הגיל של הילדים על מעורבותו בחייהם. ייתכן ובמחקר המשך כדאי יהיה להתייחס לכל ילד בנפרד, על מנת לבחון אם השפעת הגיל על מעורבות האב.

מגבלות הקשורות לשיטת המחקר – מחקר זה מבוסס על מדדי דיווח עצמי המאפשרים שיקוף וקבלת מידע הנמסר ישירות על ידי הנחקר. מדדי דיווח עצמי אלו עשויים להיות מושפעים ממשתנים נוספים כגון רצייה חברתית או לחילופין רצייה של החוקרת הנוכחת בעת מילוי השאלון, מודעות לתכנים הנבדקים על ידי השאלון ומתן מענה בהתאם לתגובות החוקרת. ברב המקרים האבות העידו על עצמם

כמעורבים בחיי ילדיהם. לצד מגבלה זו, יש לציין כי במחקר שהתבצע בישראל בנוגע למעורבות של אבות לא-משמורנים, התקבל דיווח של האב, האם והילד (Mandel & Sharlin, 2006), ונמצא כי רב האבות הלא-משמורנים משלמים מזונות ושומרים על קשר פסי ונפשי עם ילדיהם. במחקר זה היתה קורלציה בין האופן בו האב תופס את מעורבותו לבין האופן בו האם והילד תפסו אותה.

פן נוסף המתייחס למגבלות השיטה בא לידי ביטוי במדדי הדיווח העצמי שאינם מאפשרים ביטוי החוויה הסובייקטיבית של הנחקר. אבות רבים טענו כי יש מקום להתייחסות אישית מעבר לשאלון הכמותי. מפגישות עם האבות לשם מילוי השאלון עלו נושאים רבים ומעניינים, אולם הדבר לא קיבל ביטוי בפועל במחקר. לתחושתנו, נושא כה עדין ומורכב לא יכול לקבל ביטוי מלא באמצעות דירוגים. מחקר המשך בשיטה משולבת (איכותנית וכמותנית), אשר יכלול שאלות בנושאים שונים כגון עמדותיהם באשר לתפיסת האבהות, תפקידם כאבות משמעותיים והקשיים שביצירת הזהות האבהית, יאפשר העמקת הידע בנושא אבות לא-משמורנים, מעורבותם והקשר הורה-ילד ויקנה תמונה אינטגרטיבית של חוויה אישית לצד נתונים עובדתיים שונים.

מגבלות הקשורות לכלי המחקר – לדברי נחקרים רבים, השאלון היה ארוך ומייגע. יש לשער כי במידה ושאלון המחקר היה קצר יותר היתה היענות גדולה יותר ובהתאמה, אוכלוסיית המחקר היתה גדלה. עם זאת, השאלון בא לתת תמונה כוללת של מעורבות האב, על פי המודל של בסלקי (Belsky, 1984), ובשל כך אורכו. במחקר זה לא היתה התייחסות למדדים רבים במודל של בלסקי, וזאת בשל היקפו. כך, למשל, לא הייתה התייחסות למערכת הזוגית שנוצרה בעקבות הגירושין בין האב לגרושתו, למאפייני הילד או למערכות תמיכה וקשרים חברתיים. כמו כן, נזנחו מאפיינים אישיותיים שונים. יש לשער כי בירור מלא של המודל היה נותן תמונה מקיפה הרבה יותר על מעורבות אבות גרושים לא משמורנים, על היבטיה הרבים, ומעשיר את הידע בתחום ונכון יהיה לעשות זאת במחקרי המשך.

ביבליוגרפיה

- באום, נ' (2000). **דיפרנציאציה של העצמי, מאפייני אישיות נרקיסיסטיים וזיקתם לתפקוד המשותף של הורים גרושים**. (עבודת גמר לקבלת תואר "מוסמך בעבודה סוציאלית"). אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב.
- באום, נ' (2005). התמודדות עם "היעדרות-נוכחות": תפקוד הורי של אבות לא משמורנים. **שיחות כ**, 73-78.
- באום, נ' (2006). המגדר הנאלם: התייחסות העבודה הסוציאלית אל הגבר כלקוח. **חברה ורווחה כו(2)**, 219-238.
- גלילי-בורלא, ט' (2001). **התעללות אחים ומצוקת אחים במשפחות המאופיינות באין אונים הורי**. (עבודת גמר לקבלת תואר "מוסמך למדעי החברה"). אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב.
- גרוס, ג' וסבירסקי, ב' (2003). **סקרי תקצוב זמן שוויון בין-מיגדרי**. תל אביב: מרכז אדוה.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2009). **משקי בית ומשפחות – מבחר נתונים מתוך השנתון הסטטיסטי לישראל מס' 60, 2009**. אוחר מתוך http://www.cbs.gov.il/www/hodaot2009n/11_09_208b.pdf
- הקר, ד' (2003). **'אמהות', 'אבהות', ומשפט: ניתוח סוציולוגי של השדה המעצב הסדרי משמורת וראייה בגירושין**. (חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה"), אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב.
- הקר, ד' (2012). **סוגיות משפחתיות בעיניים משפטיות**. מושב בן שמן: משרד הביטחון - האוניברסיטה המשודרת ומודן.
- כ"ץ, ע' (2009). **אינטליגנציה אבהית**. תל-אביב: מטר.
- כ"ץ, ר' ופסח, נ' (1984). **גברים ונשים במעבר הגירושין: מחקר השוואתי**. (עבודת גמר לקבלת תואר "מוסמך למדעי החברה"). אוניברסיטת חיפה, חיפה.
- מנדל, ש' (1993). **זהותו העצמית ומעורבותו של האב הגרוש ללא חזקה בחיי ילדיו**. (עבודת גמר לקבלת תואר "מוסמך למדעי החברה"). אוניברסיטת חיפה, חיפה.
- נדיב-אברהם, ר' (1998). **העבודה בבית והעבודה – הביצה, התרנגולת או שניהם?** (עבודת גמר לקבלת תואר "מוסמך למדעי החברה"). אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב.
- סעדיה, ש' (1992). **משמורת קטינים**. תל-אביב: בורסי.
- סקר כח אדם (2000). ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- עמית, ח' (1998). הזעקה הלא נשמעת -מצוקת האבות במשפחה. **החינוך וסביבו, כ**, 203-213.
- פלח-גליל, ר' (1994). **שינויים בתפיסות מתבגרים את יחס ההורים כלפיהם ופגיעותם לדיכאון**. (עבודת גמר לקבלת תואר "מוסמך למדעי החברה"). האוניברסיטה העברית, ירושלים.
- שחר, ר' וליוש, ק' (2007). האבהות החדשה. **החינוך וסביבו, כט**, 221-238.
- שטייר, ח' (1995). **נשים בתעסוקה חלקית בישראל**. דו"ח מחקר מוגש למכון גולדה מאיר למחקרי עבודה וחברה, אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב.

שיפמן, פ' (1989). **דיני המשפחה בישראל** (כרך ב). ירושלים: האוניברסיטה העברית.
שי-קפלן, א' (1998). **החוויה האבהית של גברים המגלים לבד את ילדיהם**. (עבודת גמר לקבלת תואר
"מוסמך למדעי החברה"). אוניברסיטת חיפה, חיפה.

שפילמן, ו' (2006). **תפיסת הורות ותפיסת העצמי - השואה בין הורים לפגים לבין הורים לתינוקות
שנולדו במועד**. (עבודת גמר לקבלת תואר "מוסמך למדעי החברה"). אוניברסיטת בר אילן, רמת-
גן.

Adamson, K., O'Brien, M., & Pasley, K. (2007). An ecological approach to father involvement in biological and stepfather families. *Fathering, 5*, 129-147.

Ahrons, C. R.; & Miller, R. B. (1993). The effect of the postdivorce relationship on paternal involvement: A longitudinal analysis. *American Journal of Orthopsychiatry, 63*, 441.

Arditti, J. A. (1991). Child support noncompliance and divorced fathers: Rethinking the role of parental involvement. In S. S. Volgy (Ed.), *Women and divorce/Men and divorce: Gender differences in separation, divorce, and remarriage* (pp. 107-119). New York: Haworth.

Arditti, J. A. (1992). Factors Relating to Custody, Visitation, and Child Support for Divorced Fathers: An Exploratory Analysis. *Journal of Divorce and Remarriage, 17*, 23-24.

Arditti, J. A. (1995). Non-custodial parents: Emergent issues of diversity and process. *Marriage & Family Review, 20*, 283-304.

Arendell, T. (1995). *Fathers and Divorce*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Aldous, J., Mulligna, M., & Bjarnason, T. (1998). Fathering over time: What makes the difference. *Journal of Marriage and Family, 60*, 809-820.

Allen, S., & Daly, K. (2002). The effects of father involvement: A summary of the research evidence. *The Fii-Onews, 2*, 1-11.

Allen, W. d. & Doherty, W. J. (1996). The responsibilities of fatherhood as perceived by African American teenage fathers. *Families in Society, 77*, 142-155.

Allen, S. M. & Hawkins, A. J. (1999). Maternal gatekeeping: mothers' beliefs and behaviors that inhibit greater father involvement in family work. *Journal of Marriage and the Family, 61*, 199-212.

- Amato, P. R. (1987). *Children in Australian families: The growth of competence*. Sydney: Prentice Hall of Australia.
- Amato, P. R. (1994). Father-Child Relations, Mother-Child Relations, and Offspring Psychological Well-Being in Early Adulthood. *Journal of Marriage and Family*, *56*, 1031-1042.
- Amato, P.R. (2000). The Consequences of Divorce for Adults and Children. *Journal of Marriage and Family*, *62*, 1269-1287.
- Amato, P. R., & Gilbreth, J. G. (1999). Nonresident fathers and children's well-being: A meta-analysis. *Journal of Marriage and the Family*, *61*, 557-563.
- Amato, P. R. & Rivera, F. (1999). Paternal involvement and children behavior, *Journal of marriage and the family*. *61*, 375-384.
- Amato, P. R., Meyers, C. E., & Emery, R. E. (2009). Changes in nonresident father-child contact from 1976 to 2002. *Family Relations*, *58*, 41–53.
- Amato, P. R. & Dorius, C. (2010). Fathers, Children, and Divorce. In Lamb, M. E. (6 Ed.), *The role of father in child development* (pp. 178-200). New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Aquilino, W. S. (1994). Impact of childhood family disruption on young adults' relationships with parents. *Journal of Marriage and the Family*, *56*, 295 – 313.
- Ardelt, M., & Eccles, J. S. (2001). Effects of mother's parental efficacy beliefs and promotive parenting strategies on inner-city youth. *Journal of family issues*, *22*, 944-972.
- Arditti, J. A. (1992). Differences between fathers with joint custody and non-custodial fathers. *American Journal Orthopsychiatry*, *62*, 186-195.
- Arditti, J. A. (1995). Noncustodial parents: Emergent issues of diversity and process. *Marriage and Family Review*, *20*, 283-304.

- Arditti, J. A., & Keith, T. Z. (1993). Visitation frequency, child support payment, and the father-child relationship post divorce. *Journal of Marriage and the Family*, 55, 699-712.
- Arendell, T. (1995). *Fathers and Divorce*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Atkinson, M. P., & Blackwelder, S. P. (1993). Fathering in the 20th century. *Journal of Marriage and the Family*, 55, 975-986.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change. *Psychological Review*, 84, 191-215.
- Bandura, A. (1986). The explanatory and predictive scope of self-efficacy theory. *Journal of Clinical and Social Psychology*, 4, 359-373.
- Bastaitis, K., Ponnet, K. & Mortelmans, D. (2012). Parenting of Divorced Fathers and the Association with Children's Self-Esteem. *Journal of Youth & Adolescence*, 41, 1643-1656.
- Barnett, R. C., & Baruch, G. K. (1987). Determinants of Fathers' Participation in Family Work. *Journal of Marriage and the Family*, 49, 29-40.
- Beaton, J. M., Doherty, W. J., & Rueter, M. A. (2003). Family of origin processes and attitudes of expectant fathers. *Fathering*, 2, 35-54.
- Beaton, J. M. & Doherty, W. J. (2007). Fathers' Family of Origin Relationships and Attitudes about Father Involvement from Pregnancy through First Year Postpartum. *Fathering*, 5, 236-245.
- Beitel, A., & Parke, R. D., (1998). Paternal involvement in infancy: The role of maternal and paternal attitudes. *Journal of Family Psychology*, 12, 268-288.
- Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: a process model. *Child Development*, 55, 83-96.
- Belsky, J., Jaffee, S. R., Sligo, J., Woodward, L. & Silva, P. A. (2005). Intergenerational transmission of warm-sensitive-stimulating parenting: A prospective study of mothers and fathers of 3-year-olds. *Child Development*, 76, 384-396.

- Belsky, J. Conger, R. & Capaldi, D.M. (2009). The Intergenerational Transmission of Parenting: Introduction to the Special Section. *Developmental Psychology, 45*, 1201–1204.
- Benson, M. J., Buehler, C., & Gerard, J. M. (2008). Interparental hostility and early adolescent problems behavior: Spillover via maternal acceptance, harshness, inconsistency and intrusiveness. *The Journal of Early Adolescence, 28*, 428–454.
- Brody, L.R. (1996). Gender: Emotional expression and parent-child boundaries. In Kavanaugh, R. D., Zimmerberg, B. & Fein, S. (Eds.), *Emotion: Interdisciplinary perspective* (pp. 139-170). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, MA: University Press.
- Bronfenbrenner, U. (Ed). (2005). *Making human being human: Bioecological perspective on human development*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Bokker, P. (2006). Factors that influence the relationships between divorced fathers and their children. *Journal of Divorce & Remarriage, 45*, 157-172.
- Bokker, P.L.P., Farelly, R.C. & Bailey, W. (2006). The relationship between custodial status and emotional well-being among recently divorced fathers. *Journal of Divorce & Remarriage, 44*, 83-98.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss*. New York: Basic Books.
- Booth, A. & Amato, P. (1994). Parental marital quality, parental divorce, and relations with parents. *Journal of Marriage and the Family, 56*, 21-34.
- Booth, A., Scott, M. E., & King, V. (2010). Father residence and adolescent problem behaviour: Are youth always better off in two-parent families? *Journal of Family Issues, 31*, 585–605.
- Braver, J. L., Wolchik, S. A., Sandler, I. N. & Sheets, V. L. (1993). A social exchange model of nonresidential parent involvement. In C. E. Depner & J. H. Bray (Eds.), *Nonresidential parenting* (pp. 87-108). London: Sage.

- Brody, G. H. & Neubaum, E. (1996). Family transitions as stressors in children and adolescent. In R. P. Cynthia (Ed.), *Severe Stress and Mental Disturbance in Children*, Washington, DC, USA: American Psychiatric Press, Inc.
- Brooks, G. R. & Good, G. E. (2001). Introduction. In G. R. Brooks & G. E. Good (Eds.), *The new handbook of psychotherapy and counseling with men* (pp.3-21). San Francisco: Jossey-Bass.
- Buchanan, C. M., Maccoby, E. E. & Dornbusch, S. M. (1996). *Adolescents after divorce*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Burghes, L., Clark, L. & Cronin, N., (1997). *Fathers and Fatherhood in Britain*. London: Family Policy Studies Centre.
- Cabrera, N. J., Tamis-LeMonda, C.S., Bradley, R.H., Hofferth, S. & Lamb, M.E. (2000). Fatherhood in the twenty-first century. *Child Development*, 71, 127-136.
- Cahn, N. R. (1999). Gendered Identities: Women and Household Work. *Villanova Law Review*, 44, 525-545.
- Castillo, J. T. & Fenzl-Crossman, A. (2009). The relationship between non-marital fathers' social networks and social capital and father involvement, *Journal of Divorce and Remarriage*, 23, 55-73.
- Chen, Z. & Kaplan, H. (2001). The intergenerational transmission of constructive parenting. *Journal of Marriage and the Family*, 63, 17-31.
- Cohen, O. (1995). Divorce fathers raise children by themselves. *Journal of Divorce and Remarriage*, 23, 55-73.
- Cohen, O., & Shnit, D. (2001). Social worker's recommendation on the non-custodial father's visitation rights with his preschool children. *International Social Work*, 44, 311-328.
- Coleman, P. K. & Karraker, K. H. (1998). Self-efficacy and parenting quality: Findings and future applications. *Developmental Review*, 18, 47-85.
- Coleman, M., Ganong, L. & Fine, M. (2000). Reinvestigating remarriage: Another decade of progress. *Journal of Marriage and the Family*, 62, 1288 – 1307.

- Coleman, P. K. & Karraker, K. H. (2003). Maternal self efficacy beliefs, competence in parenting, and toddlers' behavior and developmental status. *Infant Mental Health Journal, 24*, 126-148.
- Coley, R. L. & Chase-Lansdale, P.L. (2000). Father's involvement with their children over time. *Poverty Research News, 4*, 12-14.
- Coley, R.L. & Hernandez, D.C. (2006). Predictors of paternal involvement for resident and nonresident low-income fathers. *Developmental Psychology, 42*, 1041-1056.
- Coles, R.L. (2003). Black single custodial fathers: Factors influencing the decision to parent. *Families in Societies, 84*, 247-258.
- Coltrane, S. (2000). Research on Household Labor: Modeling and Measuring the Social beddedness of Routine Family Work. *Journal of Marriage and Family, 62*, 1208-1233.
- Cooper, C. C. (2001). Men and divorce. In G. R. Brooks & G. E. Good (Eds.), *The new handbook of psychotherapy and counseling with men* (pp. 335-352). San Francisco: Jossey-Bass.
- Cowan, P. A. & Cowan, C. P. (2007). Men's involvement in parenthood: Identifying the antecedents and understanding the barriers. In P. W. Berman & F. A. Pedersen (Eds.), *Men's transitions to parenthood: Longitudinal studies of early family experience* (pp. 145-174). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Cowan, P. A & Cowan, C. P. (2009). Couple relationship: a missing link between adult attachment and children's outcomes: *Attachment & Human Development, 11*, 1-4.
- Curran, L. & Abrams, L.S. (2000). Making men into dads: Fatherhood, the state, and welfare reform. *Gender & Society, 14*, 662-678.
- Cutrona, C.E. & Troutman, B.R. 1986. Social Support, Infant Temperament, and Parenting Self-Efficacy: A Mediational Model of Postpartum Depression. *Child Development, 57*, 1507-1518.

- Dalaker, J. & Proctor, B. D. (2000). *Poverty in the United States: 1999* (Current Population Reports, Series P60 – 210). Washington, DC: U.S. Census Bureau, U. S. Government Printing Office.
- Day, R. D. (1998). *Social Fatherhood: Conceptualization, Compelling research, and Future Directions*. University of Pennsylvania: National Center on Fathers and Families.
- Daly, K. (1993). Reshaping fatherhood: finding the models. *Journal of Family Issues*, 14, 510-530.
- Doherty, W. J., Kouneski, E. F. & Erickson, M. F. (1998). Responsible fathering: An overview and conceptual framework. *Journal of Marriage and Family*, 60, 277-292.
- Dowd, N.E. (2000). *Redefining Fatherhood*. New-York And London: New-York University Press.
- Dreman, S. & Aldor, R. (1994). A comparative study of custodial mothers and fathers in the divorce process. *Journal of Divorce and Remarriage*, 21, 59-79.
- Dubbert, J. L. (1979). *A man's place: Masculinity in transition*. N.J: Prentice-Hall
- Dudley, J. R. (1996). Non-custodial fathers speak about their parental role. *Family & Conciliation Courts Review*, 3, 410-427.
- Dudley, J. R. & Stone, G. (2001). *Fathering at risk: Helping nonresidential fathers*. New York: Springer Publishing Company.
- Dufur, M. J., Howell, N. C., Downey, D. B. & Lapray, A. J. (2010). Sex differences in parenting behaviors in single-mother and father households. *Journal of Marriage and the Family*, 72, 1092-1106.
- Eccles, J. S. & Wigfield, A. (2002). Motivational beliefs, values and goals. *Annual Review of Psychology*, 53, 109-132.
- Edin, K., Lein, L., Nelson, & Clampet-Lundquist, S. (2000). Talking with low-income fathers. *Poverty Research News*, 4, 10-12.
- Eggebeen, D. J. & Knoester, C. W. (2001). Does fatherhood matter for men? *Journal of Marriage and the Family*, 63, 381-393.

- Egeland, B. Jacobvitz, D. & Sroufe, L.A (1998). Breaking the Cycle of Abuse. *Child Development, 59, 1080-1088.*
- Eirini, F. & Buchanan, A. (2003). The role of father involvement & mother involvement in adolescents' psychological well-being. *Journal of British Social Work, 33, 399-406.*
- Elder, G. (1981). History and the life course. In D. Bertaux (Ed.), *Biography and society: The life history approach in the social sciences* (pp. 77–115). Beverly Hills, CA: Sage.
- Elder, G. H., Caspi, A. & Doweny, G. (1986). Problem behavior and family relationship: Life-course and intergenerational themes. In Sorenson. A. M. Weinert F. E. & Sherrod, L. R. (Eds.) *Human development and the life course: Multidisciplinary perspective*, (pp. 293-340). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Association.
- Elek, S. M., Hudson, D. B. & Bouffard, C. (2003). Marital and parenting satisfaction and infant care self-efficacy during the transition to parenthood: The effect of infant sex. *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing , 26, 45-57.*
- Erera, P. I., Minton, C., Pasley, K. & Mandel, S. (1999). Fathering after divorce in Israel and the U.S. *Journal of Divorce & Remarriage, 3, 55-81.*
- Evans, G. D. & Fogarty, k. (2005). *The Hidden Benefits of Being Involved Father*. Florida: University of Florida.
- Fabricius, W. V. & Hall, J.A. (2000). Young adults' perspectives on divorce: Living arrangement. *Family and Conciliation Courts Review, 38, 446-461.*
- Ferketich, S. & Mercer, R. T. (1994). Predictors of paternal role competence by risk status. *Nursing Research, 43, 80-85.*
- Feldman, S. S. & Wood, D. N.(1994). Parents' Expectations for Preadolescent Sons' Behavioral Autonomy: A Longitudinal Study of Correlates and Outcomes. *Journal of Research on Adolescence, 4, 45-70.*
- Fine, M. A. & Fine, D. R. (1994). An Examination and Evaluation of Recent Changes in Divorce Laws in Five Western Countries: The Critical Role of Values. *Journal of Marriage and Family, 56, 249-263.*

- Fineman, A. M. (1995). *The Neutered Mother The Sexual Family and Other Twentieth Century Tragedies*. New York: Routledge.
- Finley, G. E. & Schwartz, S. J. (2007). Father Involvement and Long-Term Young Adult Outcomes: The Differential Contributions of Divorce and Gendre. *Family Court Review, 45*, 573-587.
- Fletcher, R. (2002). The concept of fatherhood in the social sciences. In R. Fletcher and P. Willoughby. *Fatherhood: legal, biological and social definitions*. Research Paper No. 1. Engaging Fathers Project, University of Newcastle.
- Floyd, K. & Morman, M. T. (2000). Affection received from fathers as a predictor of men's affection with their own sons: Tests of the modeling and compensation hypotheses. *Communication Monographs, 67*, 347-361.
- Flouri, E. (2006). Non-resident fathers' relationships with their secondary school age children: Determinants and children's mental health outcomes. *Journal of Adolescence, 29*, 525-538.
- Flouri, E. & Buchanan, A. (2003). The role of father involvement in children's later mental health. *Journal of Adolescence, 26*, 63-78.
- Featherstone, B. (2004). Fathers matter: a research review. *Children & Society, 18*, 312-319.
- Forehead, R. & Nousiainen, S. (1993). Maternal and paternal parenting: Critical dimensions in adolescent functioning. *Journal of Family Psychology, 7*, 213-221.
- Furstenberg, F. F. (1988). Child care after divorce and remarriage. In E.M. Hetherington & J. D. Arasteh (Eds.). *Impact of divorce, single parenting, and stepparenting on children* (pp. 245-261). HillsdaleNJ: Lawrence Erlbaum.
- Furstenberg, F. F. (1998). Social Capital and the Role of Fathers in the Family. In A. Booth & N. Crouter (Eds.), *Men in Families: When do They Get Involved?* (pp. 295-301) Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, Assoc.
- Furstenberg, F. F. & Cherlin, A. J. (1991). *Divided families: What happens to children when parents part*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Furstenberg, F. F., Nord, C. W., Peterson, J. L. & Zill, N. (1983). The life course of children of divorce: Marital disruption and parental contact. *American Sociological Review*, 48, 656-668.
- Furstenberg, F. F. & Nord, C. W. (1985). Parenting apart: Patterning of childrearing after marital disruption. *Journal of Marriage and the Family*, 47, 893-904.
- Furstenberg, F. F., & Weiss, C.C (2000). Intergenerational Transmission of Fathering Roles in At Risk Families. *Marriage & Family Review*, 29, 181-201.
- Gerson, K. (1993). *No man's land*. New York: Basic Books.
- Gibaud-Wallston, J. & Wandersmam, L. (1978). *Paper Presented at the meeting of the American Psychological Association*, Toronto, Canada.
- Gilgun, J. F., Daly, K. & Handel, G. (Eds.). (1994). *Qualitative methods in family research*. Newbury Park, CA: Sage.
- Good, G. E. & Sherrod, N. B. (2001). Men's problems and effective treatments: Theory empirical support. In G. R. Brooks & G. E. Good (Eds.), *The New Handbook of Psychotherapy and Counseling with Men* (pp. 22-40). San Francisco: Jossey-Bass.
- Gove, W. (1972). The relationship between sex roles, marital roles, and mental illness. *Social Forces*, 51, 34-44.
- Graham, J. W. & Beller, A. H. (2002). Nonresident fathers and their children: child support and visitation from an economic perspective. In C.S. Tamis-LeMonda & N.Cabrera (Eds.). *Handbook of father involvement: interdisciplinary perspectives* (pp. 431-453). New Jersey: Lawrence Erlbaum & Assoc.
- Greif, J. (1979). Fathers, children, and joint custody. *American Journal of Orthopsychiatry*, 49, 311-319.
- Greif, G. L. (1985). Practice with single fathers. *Social Work in Education*, 7, 231-243.
- Greif, G. L. & Kristall, J. (1993). Common themes in a group for noncustodial parents. *Families in Society*, 74, 240-245.
- Grossman, F. K. & Pollack, W. S. (1998). Fathers children: Predicting the quality and quantity of fathering. *Developmental Psychology*, 24, 82-91.

- Hacker, D. (2005). Motherhood, fatherhood and law: Child support and visitation in Israel. *Social Legal Issues, 14*, 409-431.
- Halle, T., Moore, K., Greene, H. & LeMenestrel, S.M. (1998). What policymakers need to know about fathers? *Policy & Practice of Public Human Services, 56*, 21-35.
- Hamer, J. & Marchioro, K. (2002). Becoming custodial dads: Exploring parenting among low income and working-class African American fathers. *Journal of Marriage and Family, 64*, 116-129.
- Harris, K.M., Furstenberg, F.F. & Marmer, J.K. (1998). Paternal involvement with adolescents in intact families: The influence of fathers over the life span. *Demography, 35*, 201-216.
- Harris, K. M. & Ryan, S. (2004). Father involvement and the diversity of family context. In R. D. Day & M. E. Lamb (Eds.), *Conceptualizing and measuring father involvement* (pp. 293–320). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Hawkins, A. J., Bradford, K. P., Christiansen, S. L., Palkovitz, R., Day, R. D. & Call, R. A. (2002). The Inventory of Father Involvement: A pilot study of a new measure of father involvement. *Journal of Men's Studies, 10*, 183-196.
- Hawkins, D. N., Amato, P. R. & King, V. (2006). Parent – adolescent involvement: The relative influence of parent gender and residence. *Journal of Marriage and Family, 68*, 125 – 136.
- Hawthorne, B. (2005). Australian nonresident fathers attributes influencing their engagement with children. *A report of research submitted as full requirement for the degree of Doctor of Philosophy*, Department of Behavioural and Community Health Sciences University of Sydney.
- Hawthorne, B. (2003). Nonresident fathers' struggle with the system. doi: <http://www.menshealth.uws.edu.au/Documents/nrfs.html>. 6/12/2003.

- Hetherington, E.M. (1992). Coping with marital transition: A family systems perspective. *Monographs of the Society for Research in Child Development, 57*, 1-14.
- Hill, M. S. (1992). The role of economic resources and remarriage in financial assistance for children of divorce. *Journal of Family Issues, 13*, 158 – 178.
- Hill, N. E. & Bush, K. R. (2001). Relationships between parenting environment and children's mental health among African and European American mothers and children. *Journal of Marriage and the Family, 63*, 954-966.
- Hilton, J. M. & Kopera- Frye. (2006). Loss and depression in cohabitating and noncohabitating custodial father. *The family journal: counseling and therapy for couples and families, 14*, 28-40.
- Hofferth, S. (2003). Race/ethnic differences in father involvement in two-parent families: Culture, context, or economy. *Journal of family Issues, 24*, 185-216.
- Hoffman, C.D. (1995). Pre and post-divorce father-child relationships and child adjustment: noncustodial fathers' perspectives. *Journal of Divorce and Remarriage, 23*, 3-20.
- Hosley, C. (2000). *Social support in parent-adolescent relationship: Variations in support provision and the impact of support on adolescent psychological health*. Dissertation-Abstracts-International.
- Hudson, D. B., Elek, S. M. & Fleck, M. O. (2001). First-time Mothers' and Fathers' Transition to Parenthood: Infant Care Self-efficacy, Parenting Satisfaction, and Infant Sex. *Comprehensive Pediatric Nursing, 24*, 31-43.
- Ihinger-Tallman, M., Pasley, P. & Buehler, C. (1993). Developing a middle-range theory of father involvement postdivorce. *Journal of Family Issues, 14*, 440-571.
- Jackson, A. & Scheines, R. (2005). Single Mothers' Self-Efficacy, Parenting in the Home Environment, and Children's Development in a Two-Wave Study. *Social Work Research, 29*, 7-20.
- Jacobs, W.C. (1982). The effects of divorce on fathers: an overview of the literature. *American Journal of Psychiatry, 139*, 1235-1241.

- Jain, A., Belsky, J. & Crnic, K. (1996). Beyond fathering behaviour: Types of dads, *Journal of Family Psychology*, *10*, 431–442.
- Jones, T. L. & Prinz, R. J. (2005). Potential roles of parental self-efficacy in parent and child adjustment: A review. *Clinical Psychology Review*, *25*, 341-363.
- Jordan, P. (1996). The effects of marital separation on men – 10 years on. *Research Report No 14*. Brisbane: Family Court of Australia.
- Kan, M. Y., Sullivan, O. & Gershuny, J. (2011). Gender Convergence in Domestic Work: Discerning the Effects of Interactional and Institutional Barriers from Large-scale Data. *Sociology*, *45*, 234-251.
- Kelly, J.B. (2000). Childrens' adjustment in conflicted marriage and divorce: A decade review of research. *Journal of American Academy of children and Adolescent Psychiatry*, *38*, 963-973.
- Kelly, J.B. & Lamb, M.E. (2000). Using child development research to make appropriate custody and access decisions for young children. *Family and Conciliation Court*, *38*, 279-311.
- King, V. (1994). Nonresident father involvement and child wellbeing: can dads make a difference? *Journal of Family Issues*, *15*, 78-96.
- King, V. & Elder, G. H. (1998). Perceived self-efficacy and grandparenting. *Journal of Gerontology*, *53*, 249-257.
- Knoester, C., Petts, R. & Eggebeen, D. (2007). Commitments to fathering and well-being and social participation of new, disadvantaged fathers. *Journal of Marriage and Family*, *69*, 991-1004.
- Kruk, E. (1992). Psychological and structural factors contributing to the disengagement of noncustodial fathers after divorce. *Family and Conciliation Courts Review*, *30*, 81-101.
- Kruk, E. (1994). The disengaged noncustodial father: Implications for social work practice with the divorced family. *Social Work*, *39*, 15-25.

- Laakso, J.H. (2000). Child support policy: Some critical issues and the implications for social work. *Social Work, 45*, 367-370.
- La Rossa, R. (1997). *The modernization of fatherhood: A social and political history*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lamb, M. E. (1981). Fathers and child development" An Integrative overview. In M.E Lamb (Ed.). *The role of the father in child development*. (3rd Ed.). New York: Wiley & Sons.
- Lamb, M. E. (1986). The changing roles of fathers. In M. E. Lamb (Ed.), *The Father's role: Applied Perspectives* (pp. 3-27). New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Lamb, M. E. (Ed.) (1987). *The father's role: Cross-cultural perspectives*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Assoc.
- Lamb, M.E. (1997) (Ed.). *The role of the father in child development*. (3rd Ed.). New York: Wiley & Sons.
- Lamb, M. E. (1999). Noncustodial fathers and their impact on children of divorce. In R.A. Thompson and P. Amato (Eds.) *The Postdivorce Family: Research and Policy Issues* (pp. 105-125). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lamb, M. E. (2000). The history of research on father involvement: an overview. *Marriage & Family Review, 29*, 23-42.
- Lamb, M. E. (2002). Nonresidential fathers and their children. In C.S. Tamis-LeMonda & N.Cabrera (Eds.). *Handbook of father involvement: interdisciplinary perspectives* (pp. 169-188). New Jersey: Lawrence Erlbaum & Assoc.
- Lamb, M. E., Pleck, J. H., Charnov, E. L. & Levine, J. A. (1985). *A biological perspective on paternal involvement*. In: J. Lancaster, J. Altman, A. Rossi & L. Sherrod (Eds.) *Parenting across the lifespan: Biosocial dimensions* (pp. 111-142). New York: Aldine de Gruyter.
- Lamb, M.E. & Oppenheim, D. (1989). Fatherhood and father-child relationships. In S. Cath, A. Gurwitt, & L. Gunsberg (Eds.), *Fathers and their families* (pp. 11-26). Hillsdale, NJ: Analytic Press.

- Leerkes, E. M. & Crockenbers, S. C. (2003). The impact of maternal characteristics and sensitivity on the concordance between maternal reports and laboratory observation of infant negative emotionality. *Infancy, 4*, 517-539.
- Leerkes, E. M. & Burney, R. V. (2007). The development of parenting efficacy among new mothers and fathers. *Infancy, 12*, 45-67.
- Leite, R. W. & McKenry, P. C. (2002). Aspects of father status and postdivorce father involvement with children. *Journal of Family Issues, 23*, 601-623.
- Levine, J. A., Murphy, D, T. & Wilson, S. D. (1998). *Getting men involved: Strategies for early childhood program*. New York: Families and Work Institute.
- Lewis, C. & O'Brien, M. (Eds.). (1987). *Reassessing fatherhood: new observations on fathers and the modern family*. London: Sage.
- Lupton, D. & Barcelly, L. (1997). *Constructing fatherhood: Discourses and experiences*. London: Sage.
- Madden-Derdich, D. A. & Leonard S. A. (2002). Shared Experiences, Unique Realities: Formerly Married Mothers' and Fathers' Perceptions of Parenting and Custody after Divorce. *Family Relations, 51*, 37-45.
- Maldonado, S. (2005). Beyond Economic Fatherhood: Encouraging Divorced Fathers to Parent. *University of Pennsylvania Law Review, 153*, 921-1009.
- Mandel, S., Sharlin, S., (2006). The Non-Custodial Father: His Involvement in His children's Lives and the Connection between His Role and the Ex-Wife's, Child's and Father's Perception of That Role. *Journal of Divorce & Remarriage, 45*, 79-95
- Mason, M. A. (1994). *From Father's Property to Children's Rights*. New York: Columbia University Press.

- McBride, B.A., Brown, G.L., Bost, K.K., Shin, N., Vaughn, B. & Kort, B. (2005) Paternal Identity, Maternal Gatekeeping, and Father Involvement. *Family Relations*, 54, 360-372.
- McKenry, P., McKelvey, M., Leigh, D. & Wark, L. (1996). Nonresidential father involvement: A comparison of divorced, separated, and never married, and remarried fathers. *Journal of Divorce and Remarriage*, 25, 1 – 13.
- Malin, M. H. (1998). Fathers and the Parental Leave Revisited. *Northern Illinois university low review*, 19, 25-56.
- Marsiglio, W. (1991). Paternal Engagement Activities with Minor Children. *Journal of Marriage and Family*, 53, 973-986.
- Marsiglio, W. (1995). *Fatherhood: Contemporary theory, research, and social policy*. Thousand Oaks, CA: Sages Publications.
- Marsiglio, W., Day, R. D. & Lamb, M. E. (2000). Exploring fatherhood diversity: implications for conceptualizing father involvement. *Marriage & Family Review*, 29, 269-293.
- McBride, B., Brown, G., Bost, K., Shin, N., Vaughn, B. & Korth, B. (2005). Parental identity, maternal gate keeping and father involvement. *Family Relations*, 54, 360-377.
- McLanahan, S. S. (1997). Parent absence or poverty: Which matters more? In G. J. Duncan & J. Brooks-Gunn (Eds.), *Consequences of growing up poor* (pp. 35 – 48). New York: Russell Sage Foundation.
- Myers, M. (1989). *Men and divorce*. New York: Guilford.
- Nielsen, L. (1999). Demeaning, demoralizing, disenfranchising divorced dads: A review of the literature. *Journal of Divorce & Remarriage*, 31, 139-177.
- Nord, C. W., & Zill, N. (1996). Non-custodial parents' participation in their children's lives: Evidence from the survey of income and program participation, 2, final report prepared for the Office of the Assistant Secretary for Planning and Evaluation. Washington, DC: U.S. Department of Health and Human Services. doi: <http://fatherhood.hhs.gov/SIPP/pt2.htm>

- Palkovitz, R. (1997). Reconstructing "involvement": expanding conceptualizations of men's caring in contemporary families. In: A.J. Hawkins, & D.C. Dollahite, *Generative Fathering: Beyond deficit perspectives* (pp. 200-216). CA: Thousand Oaks.
- Palkovitz, R. (2002). Involved fathering and child development: advancing our understanding of good fathering. In C.S. Tamis-LeMonda & N.Cabrera (Eds.). *Handbook of father involvement: interdisciplinary perspectives* (pp. 119-140). New Jersey: Lawrence Erlbaum & Association.
- Paradise, J. (1998). The Disparity between Men and Women in Custody Disputes: Is Joint Custody the Answer to Everyone's Problems? *St. John's Law Review*, 72, 517-579.
- Parke, R. D. (1981). *Fathers*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Parke, R. D. (1995). Fathers and Families, In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of Parenting*, 3, (pp. 27-63). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Parke, R. D. (2000). Father involvement: a developmental psychological perspective. *Marriage & Family Review*, 29, 43-58.
- Parke, R. D. (2003). Fathers and Families. In M. Bornstein (Ed.), *Handbook of Parenting* (pp. 27-73). NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Parke, R. S., Dennis, J., Flyer, M. L., Morris, K. L., Leidy, M. S. & Schofield, T. J. (2005). Fathers: Cultural and ecological perspectives. In: T. Luster, & L. Okagaki, *Parenting: An ecological perspective* (pp. 103-144). NJ: Lawrence Erlbaum.
- Parker, G., Tupling, H. & Brown, L. B. (1979). A parental bonding instrument. *British Journal of Medical Psychology*, 52, 1-10.
- Parsons, T. & Bales, F. (1955). *Family, Socialization and Interaction Process*, Illinois: Free Press.
- Patterson, G. (1998). Continuities—A search for causal mechanisms: Comment on the special section. *Developmental Psychology*, 34, 1263–1268.
- Pleck, J. H. (1995). The father wound: Implications for expectant fathers. In J. L. Shapiro, M. J. Diamond & M. Greenberg (Eds.), *Becoming a father: Contemporary, social,*

- developmental, and clinical perspectives* (pp. 210-223). New York: Springer Publishing.
- Pleck, E. H. & Pleck, J. H. (1997). Fatherhood ideals in the United States: historical dimensions. In M.E. Lamb (Ed.). *The role of the father in child development* (3rd. Ed) (pp. 33-48). New York: Wiley & Sons.
- Pleck, J. H. & Masciadrelli, B. P. (2004) paternal involvement by US residential fathers. In, M.E. Lamb (Ed.). *The role of the Father in Child Development* (4rd. Ed) (pp. 222-271). Hoboken, NK: Wiley.
- Popeno, D. (1996). *Life Without Father*. New York: Free Press.
- Pruett, K. D. (1987). *The nurturing father: Journey toward the complete man*. New York: Warner Books.
- Pruett, K.D. (1993). The paternal presence. *Families in Society: the Journal of Contemporary Human Services*, 46, 26-31.
- Pruett, M. K. & Pruett, K. D. (1998). Fathers, divorce, and their children. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 7, 389-407.
- Radin, N. (1988). Primary caregiving fathers of long duration. In P. Bronstein & C. P. Cowan (Eds.), *Fatherhood today: Men's changing role in the family* (pp.127-143). New York: Wiley.
- Raikes, H. H., Summers, J. A. & Roggman, L. A. (2005). Father Involvement in Early Head Start Programs. *Fathering*, 3, 29-58.
- Reece, S. M. & Harkless, G. (1998). Self-efficacy, stress, and parental adaptation: Applications to care of childbearing families. *Journal of Family Nursing*, 4, 198-215.
- Riessman, C. K. (1991). *Divorce talk: Women and men make sense of personal relationships*. New Brunswick, NJ.: RutgersUniversity Press.
- Risman, B.J. (1987). Intimate relationships from a microstructural perspective: men who mother. *Gender and Society*, 1, 6-32.
- Risman, B. J. (2004) Gender as a social structure: Theory wrestling with activism. *Gender & Society*, 18, 429–50.

- Russell, G. & Radojevic, M. (1992). The changing role of fathers? Current understandings and future directions for research. *Infant Mental Health Journal, 13*, 296-311
- Sbarra, D.A & Emery, R.E (2008). Deeper into divorce: Using actor-partner analysis to explore systemic differences in coparenting conflict following custody dispute resolution. *Journal of family and psychology, 22*, 144-152.
- Sandberg, K. (1989). Best Interests and Justice. In C. Smart & S. Sevenhuijsen (Eds.) *Child Custody and the Politics of Gender* (pp. 100-125). London: Routledge.
- Serbin, L. & Karp, J. (2003). Intergenerational studies of parenting and the transfer of risk from parent to child. *Current Directions in Psychological Science, 12*, 138–142.
- Seltzer, J. A. (1991). Relationships between fathers and children who live apart: The father's role after separation. *Journal of Marriage and the Family, 53*, 79-101.
- Seltzer J. A. (1998). Father by law: Effects of joint legal custody on nonresidential fathers' involvement with children. *Demography, 35*, 135-147.
- Seltzer, J. A. (2000). Families Formed Outside of Marriage. *Journal of Marriage and Family, 62*, 1247-1268.
- Seltzer, J. A. & Brandreth, Y. (1994). What Fathers Say About Involvement With Children After Separation. *Journal of Family Issues, 15*, 49-77.
- Seltzer, J. A. & Branderth, Y. (1995). What fathers say about involvement with children after separation: In W. Marsiglio (Ed), *Fatherhood: Contemporary Theory, Research, and Social Policy* (pp. 162-192). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Shapiro, A. D. & Lambert, J. D. (1999). Longitudinal effects of divorce on the quality of the father-child relationship and on father's psychological well-being. *Journal of Marriage and the Family, 61*, 397-408.
- Shumow, L. & Lomax, R. (2002). Parental efficacy: Predictor of parenting behavior and adolescent outcomes. *Parenting: Science and Practice, 2*, 127–150.
- Stack, S. (1990). The impact of divorce on suicide: New micro-level data. *Journal of Marriage and the Family, 52*, 119-127.

- Stephen, E. H., Freedman, V. A. & Hess, J. (1993). Near and far: Contact of children with their non-residential fathers. *Journal of Divorce and Remarriage*, 20, 171 – 191.
- Stewart, S. D. (1999). Disneyland dads Disneyland moms? How nonresident parents spend time with absent children. *Journal of family Issues*, 20, 539-556.
- Smyth, B. (2004). Postseparation fathering: what does Australian research tell us? *Journal of Family Studies*, 10, 20-49.
- Snary, J. (2003). *How fathers care for the next generation: A four-decade study*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Spruijt, E. & Iedema, J. (1998). Well being of youngsters of divorce without contact with nonresident parents in The Netherlands. *Journal of Comparative Family Studies*, 29, 517–527.
- Sullivan, O. (2000). The Division of Domestic Labour: Twenty Years of Change? *Sociology*, 34, 437-456. London: Sage.
- Tamis-LeMonda, C.S. & Cabrera, N. (2002) (Eds.). *Handbook on father involvement: Multidisciplinary perspectives*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Thompson, R. A. & Amato, P. R. (1999). The Postdivorce Family An Introduction to the Issues. In R. A. Thompson & P. R. Amato (Eds.) *The Postdivorce Family Children, Parenting and Society* (pp. xi-xxiii). California: Sage.
- Thornberry, T. Freeman-Gallant, A. Lizotte, A. Krohn, M. & Smith, C. (2003). Linked lives: The intergenerational transmission of antisocial behavior. *Journal of abnormal child Psychology*, 31, 171-184.
- Teachman, J. D. (1991). Contribution to children by divorced fathers. *Social Problems*, 38, 358-367.
- Teti, D. M. & Gelfand, D. M. (1991). Behavioral competence among mother of infants in the first year: The meditational role of maternal self-efficacy. *Child Developments*, 62, 918-929.

- Toth, J. F. & XU, X. (1999). Ethnic and Cultural Diversity in Fathers' Involvement A Racial/Ethnic Comparison of African American, Hispanic, and White Fathers. *Youth Society, 31*, 76-99.
- Van Ijzendoorn, M. H. (1995). Adult attachment representations, parental responsiveness, and infant attachment: A meta-analysis on the predictive validity of the adult attachment interview. *Psychological Bulletin, 117*, 387–403.
- Vondra, J., Sysko, H. B. & Belsky, J. (2005). Developmental origins of parenting: Personality and relationship factors. In: T. Luster, & L. Okagaki, *Parenting: An ecological perspective* (pp. 35-72). NJ: Lawrence Erlbaum.
- Walker, A. J. & McGraw, L. A. (2000). Who Is Responsible for Responsible Fathering? *Journal of Marriage and Family, 62*, 563-569.
- Wall, G. & Arnold.S. (2007). How Involved Is Involved Fathering? An Exploration of the Contemporary Culture of Fatherhood. *Gender & Society, 21*, 508- 527.
- Wall, J.C (1992). Maintaining the connection: Parenting as a noncustodial father. *Child and adolescent social work journal, 9*, 551-456.
- Wallerstein, J. S. (1991). The Long-Term Effects of Divorce on Children: A Review. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 30*, 349-360.
- Wallerstein, J. S. & Kelly, J. B. (1980). *Surviving the Breakup*. London: Grant McIntyre.
- Weitzman, L. J. (1985). *The Divorce Revolution - The Unexpected Social and Economic Consequences for Women and Children in America*. New York: The Free Press.
- Whiteside, M. F. & Becker, B. J. (2000). Parental factors and young child's post divorce adjustment: A meta-analysis with implications for parenting arrangement. *Journal of Family Psychology, 14*, 5-26.
- Whitchurch, G. G. & Constantinem, L. L. (1993). Systems Theory. In Boss. P.B., Doherty, W. J., LaRossa, R., Schumm, W. R. & Steinmetz (Eds.) *Sourcebook of family theories and methods* (pp.325-355). USA: Springer.

Williams, E.L. (1995). Father and grandfather involvement in childrearing and the school performance of Ojibwa children: An exploratory study. *Dissertation International Section A: Humanities & Social Sciences*, 56, 1530 Social Sciences.

נספח א' – טופס מידע על המחקר והסכמה להשתתפות במחקר.

בית הספר לחינוך

שלום רב,

אנו מודות לך על נכונותך לשתף פעולה במחקר זה, אשר נערך במסגרת ביה"ס לחינוך וביה"ס לעבודה סוציאלית באוניברסיטת תל אביב. כידוע, בשנים האחרונות חלה עליה משמעותית במספר מקרי הגירושין בארץ. במקביל עלה מספרם של האבות הגרושים המעוניינים להמשיך לקחת חלק פעיל בגידול של ילדיהם. לאור זאת יש לנו עניין לבדוק את מעורבותם של אבות גרושים בחיי ילדיהם, על היבטיה הרבים והגורמים המשפיעים עליה. בהשתתפותך במחקר זה, תוכל לתרום מנסיוןך להרחבת הידע המועט הקיים בתחום זה וכך נוכל להעלות את המודעות בחברה הישראלית למתרחש בחייכם ואולי לתת כוח לאבות אחרים הרוצים ויכולים להיות מעורבים בחיי ילדיהם.

חשוב לציין כי המחקר נערך בעילום שם, חסוי, תוך שמירה על סודיות מרבית. הממצאים הינם לצרכי מחקר בלבד.

זמן מילוי השאלון הוא כ- 30 דקות.

לבירור שאלות או פרטים נוספים ניתן לפנות אל:

נועה תבור (052-3939660) או במייל tavornoa@gmail.com

פרופ' רחל ארהרד erhardr@post.tau.ac.il

דרי אורנה כהן ornacoh@post.tau.ac.il (03-6406365)

בתודה על שיתוף הפעולה!

אני מביע את הסכמתי להשתתף במחקר העוסק באבהות.

ולראיה באתי על החתום

_____	_____	_____
חתימה	שם	תאריך

נספח ב' – שאלון פרטי רקע

פרטים אישיים

* בכל מקום בו כתוב בת זוג הכוונה היא גם לבן זוג.

1. שנת לידה _____
2. מצב משפחתי נוכחי: (1 נשוי מחדש; 2 חי עם בת זוג; 3 חי לבד 4 אחר _____ במידה ואינך נשוי מחדש, ואינך חי עם בת זוג דלג על שאלות 3-5 ועבור לשאלה 6.
3. כמה זמן הינך חי עם בת זוגתך/אישתך הנוכחית (בשנים) _____
4. במידה ויש לבת זוגתך/אשתך הנוכחית ילדים משלה, האם הם:
(1 חיים איתכם כיום באופן מלא; 2 חיים איתכם כיום באותן חלקי; 3 חיו איתכם בעבר.
5. האם יש לך ולבת זוגך/אשתך הנוכחית ילדים משותפים?
(1 כן (2 לא
6. ארץ הלידה שלך: _____
7. אורח חיים: א. דתי ב. מסורתי ג. חילוני.
8. מספר שנות השכלה: _____ שנים
9. מקצוע _____
10. האם עבדת בשלושת החודשים האחרונים? א. כן ב. לא.
11. אם כן, מהו עיסוקך _____
12. כיצד היית מגדיר את מצבך הכלכלי? (1 גרוע (2 בינוני (3 טוב (4 טוב מאד.
13. מספר ילדים מגרושתך/בת זוגתך הקודמת _____
אנא סמן במקום המתאים:
1. גיל הילד/ה _____ זכר/נקבה
2. גיל הילד/ה _____ זכר/נקבה
3. גיל הילד/ה _____ זכר/נקבה
4. גיל הילד/ה _____ זכר/נקבה
14. משך תקופת הנישואין עם גרושתך/בת זוגתך הקודמת: _____ שנים.
15. מספר שנות גירושין/פרידה _____ שנים
16. מי יזם את הפרידה או הגירושין?
(1 אני (2 גרושת/בת זוגי לשעבר (3 יוזמה משותפת
17. מצבה המשפחתי של גרושתך/בת זוגתך הקודמת: (1 נשואה מחדש; (2 חיה עם בן זוג; (3 חיה לבד (4 אחר _____;
18. הסדר המשמורת, לפיו הילדים במשמורת האם, נקבע:

- 1) בהחלטה משותפת ובהסכמת הצדדים (2) בקביעת בית המשפט (3) אחר (פרט):
_____
19. הסדרי הראייה/הביקורים נקבעו לפי:
1) החלטה שנקבעה ביני לבין גרושתך/בת זוגי לשעבר (2) בקביעת בית המשפט (3) אין הסכמה בעניין (4) אחר (פרט): _____
20. האם מדובר בימים קבועים?
1) כן (2) לא
21. באיזו תדירות אתה נפגש עם ילדיך:
1) כל יום (2) פעמיים בשבוע (3) פעם בשבוע (4) פעם בשבועיים (5) פעם בחודש (6) מספר פעמים בשנה
22. האם הביקורים כוללים לינה?
1) כן (2) רק בסופי שבוע (3) לא (4) אחר _____
23. מה הם הסדרי הביקורים בחגים:
1) משתנה בהתאם להחלטה משותפת (2) לסירוגין אצלי ואצל האם (3) בהתאם לרצון הילדים (4) אחר _____
24. מה הם הסדרי הביקורים בחופשים:
1) משתנה בהתאם להחלטה משותפת (2) מחצית מהזמן אצלך ומחצית אצל האם (3) בהתאם לרצון הילדים (4) אחר _____
25. באיזו מידה אתה מרוצה מהסדרי הביקורים:
1) כלל לא מרוצה (2) מרוצה במידה מועטה מאוד (3) מרוצה במידה מועטה (4) מרוצה במידה בינונית (5) מרוצה (6) מרוצה במידה רבה (7) מאוד מרוצה
26. כמה פעמים אתה משוחח עם ילדך בטלפון?
1) לפחות פעם אחת ביום (2) פעמיים בשבוע (3) פעם בשבוע (4) פעם בשבועיים (5) פעם בחודש (6) אחר _____
27. מהו בערך המרחק (בק"מ) בין מקום מגוריך למקום מגורי ילדיך: _____
28. האם אתה משלם מזונות לא _____ כן _____ באופן סדיר _____ באופן בלתי סדיר _____

נספח ג' – שאלון מעורבות אבות (IFI)

איך אני כאבא

באיזו מידה אתה מעורב בחיי ילדיך בתחומים הבאים?
 הוראות: חשוב על ניסיוןך כאבא במהלך 12 החודשים האחרונים.
 אנא דרג באיזו מידה אתה מעורב בחיי ילדיך בתחומים הבאים.
 בכל גיל יש מרכיבים אחרים להורות, במידה וסעיף כלשהו אינו רלוונטי למצבך או גיל ילדיך, סמן ל"ר = לא רלוונטי עבור התנהגות שהיא לא רלוונטית לגבי אבהותך לילדיך.

לא רלוונטי	במידה רבה מאד	במידה רבה	במידה מסוימת	ככה-ככה	לא כל-כך	מעט	בכלל לא	
ל"ר	6	5	4	3	2	1	0	1. מפעיל משמעת
ל"ר	6	5	4	3	2	1	0	2. מעודד ילדיך לביצוע המטלות שלהם
ל"ר	6	5	4	3	2	1	0	3. קובע כללים וגבולות להתנהגות ילדיך
ל"ר	6	5	4	3	2	1	0	4. מלמד ילדיך להיות אחראים על מעשיהם
ל"ר	6	5	4	3	2	1	0	5. נותן תשומת לב למה שילדיך קוראים, המוזיקה לה הם מקשיבים, או תוכניות הטלוויזיה בהן הם צופים
ל"ר	6	5	4	3	2	1	0	6. אוכף כללים משפחתיים
ל"ר	6	5	4	3	2	1	0	7. מעודד את ילדיך להצליח בבית הספר
ל"ר	6	5	4	3	2	1	0	8. מעודד את ילדיך להכין שעורי בית
ל"ר	6	5	4	3	2	1	0	9. מלמד את ילדיך לציית לחוקים בבית הספר
ל"ר	6	5	4	3	2	1	0	10. מעניק סיוע ותמיכה רגשית לאם ילדיך
ל"ר	6	5	4	3	2	1	0	11. מדגיש בפני ילדיך שאמם היא אדם חשוב ומיוחד
ל"ר	6	5	4	3	2	1	0	12. משתף פעולה עם אם ילדיך בגידול ילדיך
ל"ר	6	5	4	3	2	1	0	13. מספק את צרכיהם הבסיסיים של ילדיך (מזון, ביגוד, ובריאות)
ל"ר	6	5	4	3	2	1	0	14. לוקח אחריות כלכלית לגבי ילדיך
ל"ר	6	5	4	3	2	1	0	15. חשוב לי להיות חבר ושותף לילדי

לא רלוונטי	לא	במידה רבה מאד	במידה רבה	במידה מסוימת	ככה-ככה	לא כל-כך	מעט	בכלל לא	
ל"ר		6	5	4	3	2	1	0	16. משקיע זמן לשיחה עם ילדיך כשהם רוצים לדבר על משהו (אפילו סתם...)
ל"ר		6	5	4	3	2	1	0	17. מבלה זמן עם ילדיך בפעילויות שהם אוהבים לעשות
ל"ר		6	5	4	3	2	1	0	18. מבצע מטלות בבית עם ילדיך
ל"ר		6	5	4	3	2	1	0	19. מסייע לילדיך במציאת משמעות וכיוון בחייהם
ל"ר		6	5	4	3	2	1	0	20. לוקח את ילדיך למקומות מעניינים (מקום עבודתך, פארקים, מוזיאונים, משחקי ספורט וכו')
ל"ר		6	5	4	3	2	1	0	21. משוחח עם ילדיך על מה שקורה בחייהם
ל"ר		6	5	4	3	2	1	0	22. מקשיב ונותן תשומת לב, למחשבות והדאגות של ילדיך
ל"ר		6	5	4	3	2	1	0	23. מחזק את ילדיך על היותם טובים או כאשר הם עושים את הדבר הנכון
ל"ר		6	5	4	3	2	1	0	24. מחזק את ילדיך על עשיית דבר מה בצורה טובה
ל"ר		6	5	4	3	2	1	0	25. אומר לילדיך שאתה אוהב אותם
ל"ר		6	5	4	3	2	1	0	26. מפגין חיבה פיזית לילדיך (לטיפות, חיבוקים, נשיקות)
ל"ר		6	5	4	3	2	1	0	27. מעודד את ילדיך לפתח את כישרוניהם
ל"ר		6	5	4	3	2	1	0	28. מעודד את ילדיך להמשיך את לימודיהם מעבר ללימודים העל יסודיים
ל"ר		6	5	4	3	2	1	0	29. מתכנן את עתידם של ילדיך (חינוך, תעסוקה)
ל"ר		6	5	4	3	2	1	0	30. מעודד את ילדיך לקרוא
ל"ר		6	5	4	3	2	1	0	31. מקריא לילדיך הצעירים יותר
ל"ר		6	5	4	3	2	1	0	32. עוזר לילדיך הבוגרים יותר בהכנת שיעורי הבית
ל"ר		6	5	4	3	2	1	0	33. נוכח באירועים בהם ילדיך נוטלים חלק (ספורט, בית ספר, בית כנסת)

לא רלוונטי	לא	במידה רבה מאד	במידה רבה	במידה מסוימת	ככה-ככה	לא כל-כך	מעט	בכלל לא	
ל"ר		6	5	4	3	2	1	0	34. מעורב בשגרה היום-יומית של ילדיך, כמו: טיפול ומענה לצרכיהם ופעילויותיהם של ילדיך (האכלה, הסעה לפעילותיהם)
ל"ר		6	5	4	3	2	1	0	35. יודע לאן ילדיך הולכים ומה הם עושים עם חבריהם

קשר עם אבי

לפניך רשימה של משפטים. ציין באיזו מידה מתאר כל משפט את התנהגותו של **אביך**. שים לב, וציין **4** - כאשר המשפט מתאר התנהגות הדומה ביותר להתנהגות אביך, **3** - כאשר ההתנהגות דומה במקצת להתנהגות אביך, **2** - כאשר ההתנהגות לא דומה במיוחד להתנהגות אביך ו- **1** כאשר ההתנהגות המתוארת לא דומה כלל להתנהגות אביך.

דומה מאד לאבי	דומה במקצת לאבי	לא דומה במיוחד לאבי	לא דומה בכלל לאבי	
4	3	2	1	1. דיבר אלי בקול חם וידידותי
4	3	2	1	2. עזר לי ככל שנזקקתי
4	3	2	1	3. הרשה לי לעשות דברים שאהבתי לעשותם
4	3	2	1	4. היה קריר ברגשותיו כלפי
4	3	2	1	5. הבין את בעיותיי ודאגותיי
4	3	2	1	6. התייחס אלי בחמימות
4	3	2	1	7. אהב שאקח החלטות בעצמי
4	3	2	1	8. רצה שאתבגר
4	3	2	1	9. ניסה לשלוט בכל דבר שעשיתי
4	3	2	1	10. פלש לתוך הפרטיות שלי
4	3	2	1	11. נהנה לשוחח איתי
4	3	2	1	12. חייד אלי לעיתים קרובות
4	3	2	1	13. נטה להפוך אותי לתינוק
4	3	2	1	14. גילה הבנה לרצונותיי וצרכי
4	3	2	1	15. הניח לי להחליט באופן עצמאי
4	3	2	1	16. גרם לי להרגיש לא רצוי
4	3	2	1	17. יכול היה לגרום לכך שארגיש טוב יותר כשהייתי מתוסכל
4	3	2	1	18. דיבר איתי הרבה
4	3	2	1	19. ניסה להפוך אותי לתלוי בו
4	3	2	1	20. הרגיש שאינני מסוגל להסתדר בעצמי
4	3	2	1	21. נתן לי חופש ככל שרציתי
4	3	2	1	22. הניח לי לצאת ככל שביקשתי
4	3	2	1	23. הגן עלי יותר מדי
4	3	2	1	24. נהג לשבח אותי
4	3	2	1	25. הניח לי להתלבש כמו שרציתי

נספח ה' – שאלון אמונה ביכולת (PSOC)

תחושת כהורה

לפניך רשימת אמירות, הנוגעות לילדך/ ילדיך. התייחס בבקשה לכל פריט, תוך ציון הסכמתך או אי-הסכמתך עם כל אמירה, על פי הסולם המצוין

מסכים בהחלט	מסכים	קצת מסכים	קצת לא מסכים	לא מסכים	כלל לא מסכים	
6	5	4	3	2	1	1. אני מבין כיצד אני יכול להשפיע על ילדי וזה עוזר לי לפתור בקלות בעיות עם הילדים.
6	5	4	3	2	1	2. למרות שלהיות הורה יכול להיות דבר מתגמל, אני מתוסכל כרגע מהמצב ההתנהגותי של ילדי.
6	5	4	3	2	1	3. אני הולך לישון באותו אופן שבו אני מתעורר, עם הרגשה שלא הספקתי הרבה
6	5	4	3	2	1	4. אינני יודע מדוע, אך לעיתים כאשר אני אמור להיות בעמדת שליטה, אני מרגיש יותר כמו זה שנשלט.
6	5	4	3	2	1	5. אמי/אבי היו מוכנים טוב יותר להיות הורה טוב מאשר אני
6	5	4	3	2	1	6. הייתי יכול לשמש מודל חיקוי טוב להורה חדש כדי שילמד מה עליו לדעת בכדי להיות הורה טוב.
6	5	4	3	2	1	7. להיות הורה זה דבר שניתן להסתדר איתו, וכל בעיה ניתנת בקלות לפתרון.
6	5	4	3	2	1	8. אחד הקשיים בלהיות הורה הוא חוסר הידיעה באם אני עושה עבודה טובה או לא.
6	5	4	3	2	1	9. לעיתים אני חש שאיני מצליח לעשות שום דבר
6	5	4	3	2	1	10. אני עונה על הציפיות שלי מעצמי לגבי מומחיות בטיפול בילדי
6	5	4	3	2	1	11. אם יש מישהו שמסוגל למצוא את התשובה בקשר למה שמטריד את ילדי- זה אני.
6	5	4	3	2	1	12. כישרונותיי ותחומי ההתעניינות שלי הם בתחומים אחרים, לא בלהיות הורה.
6	5	4	3	2	1	13. יחסית למשך הזמן שבו אני מתפקד כאב, אני חש לגמרי בנוח עם התפקיד.
6	5	4	3	2	1	14. אילו להיות אב לילד היה מעניין יותר, הייתה לי מוטיבציה לתפקד טוב יותר כהורה.
6	5	4	3	2	1	15. אני מאמין בכנות שיש לי הכישורים הנחוצים להיות אב טוב לילדי.
6	5	4	3	2	1	16. להיות הורה גורם לי מתח וחרדה
6	5	4	3	2	1	17. להיות אב טוב מהווה תגמול בפני עצמו

נספח ו' – טופס קבלת התוצאות כאשר יסתיים המחקר והשתתפות במחקר עתידי

תודה רבה על שיתוף הפעולה

לכשיסתיים המחקר, האם תהייה מעוניין לקבל תמונה על תוצאותיו?
לא כן להיכן לשלוח את סכום התוצאות.

במידה ואתה מכיר אבות גרושים נוספים, אודה לך מאוד באם תוכל להפנות אותם אלי על מנת שאוכל

להציג בפניהם את המחקר ולבקשם לענות על השאלון.

אשמח להעביר אליהם שאלונים, במייל, בדואר או בכל צורה אחרת.

בתודה רבה מראש,

נועה – 052-3939660

ולבסוף שאלה אחרונה, השאלון אישי וחסוי כמובן אך בכל זאת...

מניסיון חיינו ידוע לנו כי מצבים משתנים. אנו מתעניינים כיצד מעוניינים לדעת כיצד תרגיש בעתיד.

נודה לך אם נוכל לשוב לפנות אליך בעוד כשנה על מנת לעמוד על השינויים שקרו בחיך.

במידה והנך מסכים, אנא רשום את שמך הפרטי **בלבד**, מספר הטלפון, טלפון הנייד.

שם _____ מספר טלפון _____ טלפון נייד _____

שעות הנוחות לשיחה _____

לוח מס' 1 - עקביות פנימית של השאלון הבוחן מעורבות אבות

עולמות התוכן	פריט לדוגמא	מספר הפריטים	אלפא השאלון המקורי	אלפא בקרב קבוצת המחקר
מעורבות אבות כללי		1-35	0.87	0.92
1. משמעת וחינוך	מפעיל משמעת	1-6	0.88	0.93
2. עידוד להישגים לימודיים	מעודד את ילדיך להכין שיעורי בית	7-9	0.82	0.90
3. תמיכה באם	משתף פעולה עם אם ילדיך בגידולם	10-12	0.87	0.81
4. סיפוק כלכלי	מספק את צרכיהם הבסיסיים של ילדיך	13-14	0.69	0.89
5. זמן בילוי ושיחה עם הילד	חשוב לי להיות חבר ושותף לילדי	15-22	0.80	0.84
6. מתן שבחים לילד	אומר לילדיך שאתה אוהב אותו	23-26	0.85	0.86
7. פיתוח כישרונות בקרב הילד	מעודד את ילדיך לפתח את כישרונותיהם	27-29	0.75	0.63
8. עזרה בקריאה ושיעורי בית	מעודד את ילדיך לקרוא	30-32	0.83	0.68
9. נוכחות באירועי הילדים	נוכח באירועים שבו ילדיך נוטלים חלק	33-35	0.69	0.85

לוח מס' 2 - עקביות פנימית מדדי הקשר הבן-דורי

מדדי מסוגלות הורית	פריטים בשאלון	α של אבות לא משמורנים
דאגה	1,2,4,5,6,11,12,14,16,17,18,24	0.91
הגנתיות	3,7,8,9,10,13,15,19,20,21,22,23,25	0.82
סך הכל		0.89

לוח מס' 3 - עקביות פנימית מדדי האמונה ביכולת

מדדי מסוגלות הורית	פריטים בשאלון	α של אבות לא משמורנים
שביעות רצון מההורות (היפוך)	2,3,4,5,8,9,12,14,16	0.70
תפישה עצמית הורות	1,6,7,10,11,13,15,17	0.82
סך הכל		0.84

לוח מס' 4 - מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של האבות אשר השתתפו במחקר (N=102)

משתנים		מאפיינים	אבות לא משמורנים
			M SD
גיל האבות			45 6.70
מצב משפחתי נוכחי		פרוד	5 4.9
		נשוי מחדש	24 23.5
		חי עם בת זוג	14 13.7
		חי לבד	59 57.5
ארץ לידה		ישראל	88 86.3
		אירופה	7 6.9
		חבר העמים	2 2
		אוסטרליה/קנדה/ארה"ב	3 2.9
		לא ענו	1 1
מספר שנות השכלה		עד 8 שנות לימוד	1 15.71
		8-10 שנות לימוד	2 SD=3.34
		10-11 שנות לימוד	1
		12-14 שנות לימוד	27
		15 שנות לימוד ומעלה	71
אורח חיים		דתי	9 8.8
		מסורתי	7 6.9
		חילוני	85 83.3
מקצוע		עצמאי	5 4.9
		פנסיונר	1 1
		נהג/טכנאי	11 10.8
		פקידות	5 4.9
		תרבות/מסעדות/תקשורת	7 6.9
		טיפול/חינוך	11 10.8
		שיווק/ניהול	27 26.5
		מחשבים/כלכלה/הנדסה	33 32.4
		רפואה	2 2
עבודה ב-3 חודשים		כן	98 96.1
האחרונים מצב כלכלי		לא	4 3.9
		גרוע	17 16.7
		בינוני	37 36.3
		טוב	38 37.3
		טוב מאוד	10 9.8

לוח מס' 5 - מאפיינים הקשורים למבנה המערכת המשפחתית (משתנים מבניים) (N=102)

מאפיין	ממוצע	סטיית תקן
מספר שנות נישואין (טרם הפרידה/גירושין)	10	5.06
מספר שנות גירושין/פרידה	5.23	4.44
מספר ילדים טרם הגירושין	1.92	0.82
גיל הילד הצעיר	9.65	4.81
תקופת החיים המשותפים עם בת הזוג החדשה במידה ויש (38 דיווחו שיש להם בת זוג איתה הם חיים)	5.51	4.36

לוח מס' 6 - מאפיינים הקשורים לתהליך הגירושין והשלכותיו (N=102)

מאפיין		ערכים	אבות לא משמורנים
			שכיחות
			אחוז
יוזמה לפרידה או גירושין	אם	43	42.4
	אב	27	26.5
	יוזמה משותפת	31	30.4
	לא ענו	1	1
מצבה המשפחתי של הגרושה/בת זוג קודמת	נשואה מחדש	13	12.7
	חיה עם בן זוג	19	18.6
	חיה לבד	69	67.6
	לא ענו	1	1
דרך קביעת הסדר המשמורת	החלטה משותפת	70	68.6
	קביעת בית המשפט	31	30.4
	לא ענה	1	1
דרך קביעת הסדרי הראיה	החלטה משותפת	77	75.5
	קביעת בית המשפט	24	23.5
	אין הסכמה בעניין	1	1
ימים קבועים	כן	81	79.4
	לא	21	20.6
תדירות המפגשים עם הילדים	כל יום	9	8.8
	שלוש פעמים בשבוע	7	6.9
	פעמיים בשבוע	50	49
	פעמיים בשבוע וכל סופשבוע שני	11	10.8
	פעם בשבוע	16	15.7
	פעם בשבועיים	3	2.9
	פעם בחודש	2	2
	מספר פעמים בשנה	3	2.9
	לא ענה	1	1
האם הביקורים כוללים לינה	כן	62	60.8
	רק בסופי שבוע	22	21.6
	לא	14	13.7
	לא ענו	4	3.9
הסדרי הביקורים בחגים	משתנה בהתאם להחלטה משותפת	21	20.6
	לסירוגין	63	61.8
	בהתאם לרצון הילדים	12	11.8
	לא מגיעים בחגים	5	4.9
	לא ענו	1	1
הסדרי הביקורים בחופשים	משתנה בהתאם להחלטה משותפת	38	37.3
	חצי-חצי	41	40.2
	בהתאם לרצון הילדים	17	16.7
	לא מגיעים בחופשים	5	4.9
	לא ענה	1	1
שביעות הרצון מהסדרי הביקורים	כלל לא מרוצה	17	16.7
	מרוצה במידה מועטה מאוד	3	2.9
	מרוצה במידה מועטה	5	4.9
	מרוצה במידה בינונית	8	7.8
	מרוצה	25	24.5
	מרוצה במידה רבה	18	17.6
	מאוד מרוצה	25	24.5
תדירות שיחות טלפון	לפחות פעם ביום	62	60.8
	פעמיים בשבוע	24	23.5
	פעם בשבוע	6	5.9
	פעם בשבועיים	2	2
	לא מדברים בטלפון	4	3.9

2.9	3	לא ענו	
90.2	92	כן	תשלום מזונות
8.8	9	לא	
1	1	לא ענו	
82.4	84	באופן סדיר	סדירות תשלום המזונות
10.8	11	באופן לא סדיר	
4.9	5	לא רלוונטי	
2	2	לא ענו	
סטיית תקן	ממוצע		מרחק בין מקום מגורי האב
28.8	18.64		וילדיו*

* לאחר נטרול של האבות שחיים בחו"ל

Abstract

The goal of this study is to examine factors associated with the level of involvement of divorced non-custodial fathers in the lives of their children with reference to the father's personal characteristics and his developmental history. This study is based on Belsky's structural model, which asserts that there is a connection between variables associated with the father and his level of involvement in the lives of his children (Belsky, 1984).

Empirical evidence and knowledge on this subject is very limited, and given the growing number of children of divorced parents in Israel, this study adds to the body of knowledge in the field of fatherhood in general and Israeli divorced non-custodial fathers in particular.

The sample consists of 102 divorced non-custodial fathers. The data was collected using self-report questionnaires dealing with the father's involvement in the education and development of his child, his experience with his own father, and his belief in his parental abilities (self efficacy). In addition, the participants filled out a questionnaire consisting of three groups of variables: socio-demographic, structural characteristics of the family ' and variables related to the different stages of the divorce process.

The findings show a strong correlation between the fathers' faith in their ability to play a significant role in the lives of their children and their actual involvement in their lives. However, no correlation was found between the experience of the father's own childhood relationship with his father and his involvement in the lives of his children. As for background variables, correlations were found between the age of the fathers, their economic status, their level of education and their involvement in their children's lives. In other words, the younger and higher SES of the father, the greater is his involvement with his children. In addition, this study also demonstrates that different variables related to visiting arrangements, such as the existence of fixed-days visits, contribute to their involvement. The discussion of the findings was made in light of the changes in the perception of the role of fathers in general, and divorced fathers in particular, and the

complexity that emerges from the termination of the marriage and the father's move out of the shared family residence.

The study contributes to the understanding of the variables associated with the involvement of divorced fathers in the lives of their children. This knowledge can help therapists and counselors in empowering non-custodial fathers through focused training in parenting skills.

**Tel Aviv University
The Jaime and Joan Constantiner
School of Education**

In the name of the Fathers

The involvement of divorce non-custodial fathers in their children's' lives

**Thesis Submitted for the MA Degree of Humanities
Program in school counseling**

By

Noa Inbar

The study was conducted under the guidance of

Prof. Rachel Erhard and Prof. Orna Cohen

November 2012